

סדר הגדה של פסח
THE PASSOVER HAGGADAH

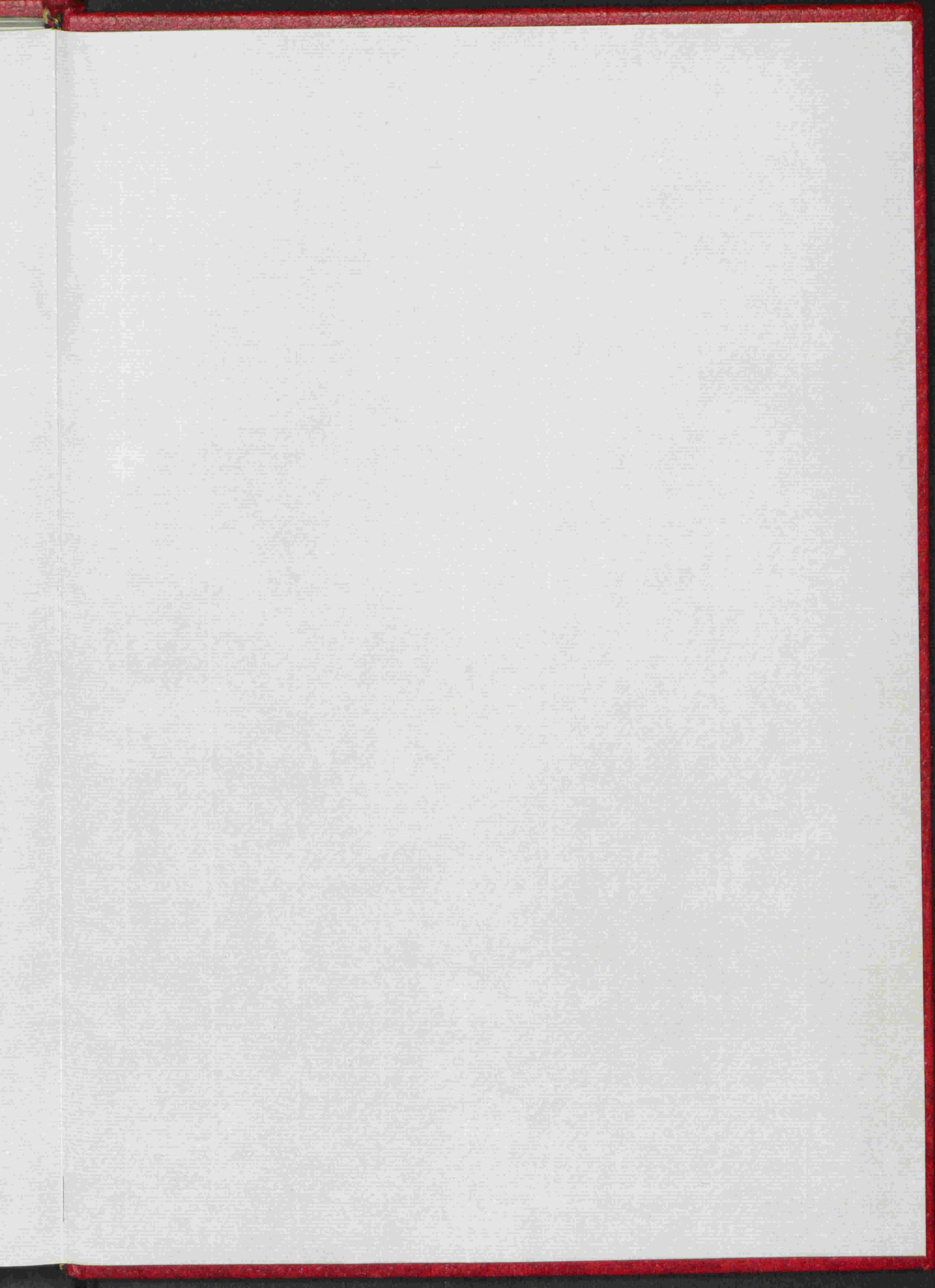
אמסטרדם תע"ב
AMSTERDAM 1712

מהדורה בת 1,300 עותקים ממוספרים
A LIMITED FACSIMILE EDITION OF 1,300 NUMBERED COPIES

טופס זה מספרו : THIS COPY IS NUMBER

1,081

הוצאת מקור בע"מ • ירושלים תשל"ג
MAKOR PUBLISHING LTD. • JERUSALEM 1972

סדר הגדה של פסח THE PASSOVER HAGGADAH

אמשטרדם תע"ב
AMSTERDAM 1712

נדפסה בדפוסו המפורסם של ר' שלמה בן יוסף פרופס מאמשטרדם
PRINTED AT THE RENOWNED PRESS OF RABBI SHLOMO BEN YOSEPH

מעוטרת בתחריטי נחושת מפוארים מעשי אמן
ADORNED WITH UNIQUE COPPER ENGRAVINGS

מבוא מאת
פרופ' בצלאל נרקיס, האוניברסיטה העברית, ירושלים

INTRODUCTION BY
PROF. B. NARKISS, THE HEBREW UNIVERSITY, JERUSALEM

הוצאת מקור בע"מ • ירושלים תשל"ג
MAKOR PUBLISHING LTD. • JERUSALEM 1972

©

כל הזכויות שמורות להוצאת מקור בע"מ
ת"ד 7383 ירושלים

Makor Publishing Ltd.,
P.O.Box 7383 Jerusalem, Israel

גרפיקה אורות בע"מ, ירושלים
דפוס ואופסט "בטחון" ירושלים

סדר הגדה של פסח

עם פירוש יפה וציורים נאים
מהאותות והמופתים שעשה
הקֹבֶה לאֲבוֹנוֹ
ונוסף

על זה כל המסע במדבר עד
חלוקת הארץ לכל שבטיה
ישראל וצורת בית המקדש
הֹבֵב אֲבִיר

חרות

על לוחת נחשת ע"י אומן
הזותר מהיר במלאכת חרש
וחושב לפתח פתוחי חותם
במלואותם וכתבניהם לשמח
עין כל רואהו ולקיים
זה אלי ואנוהו

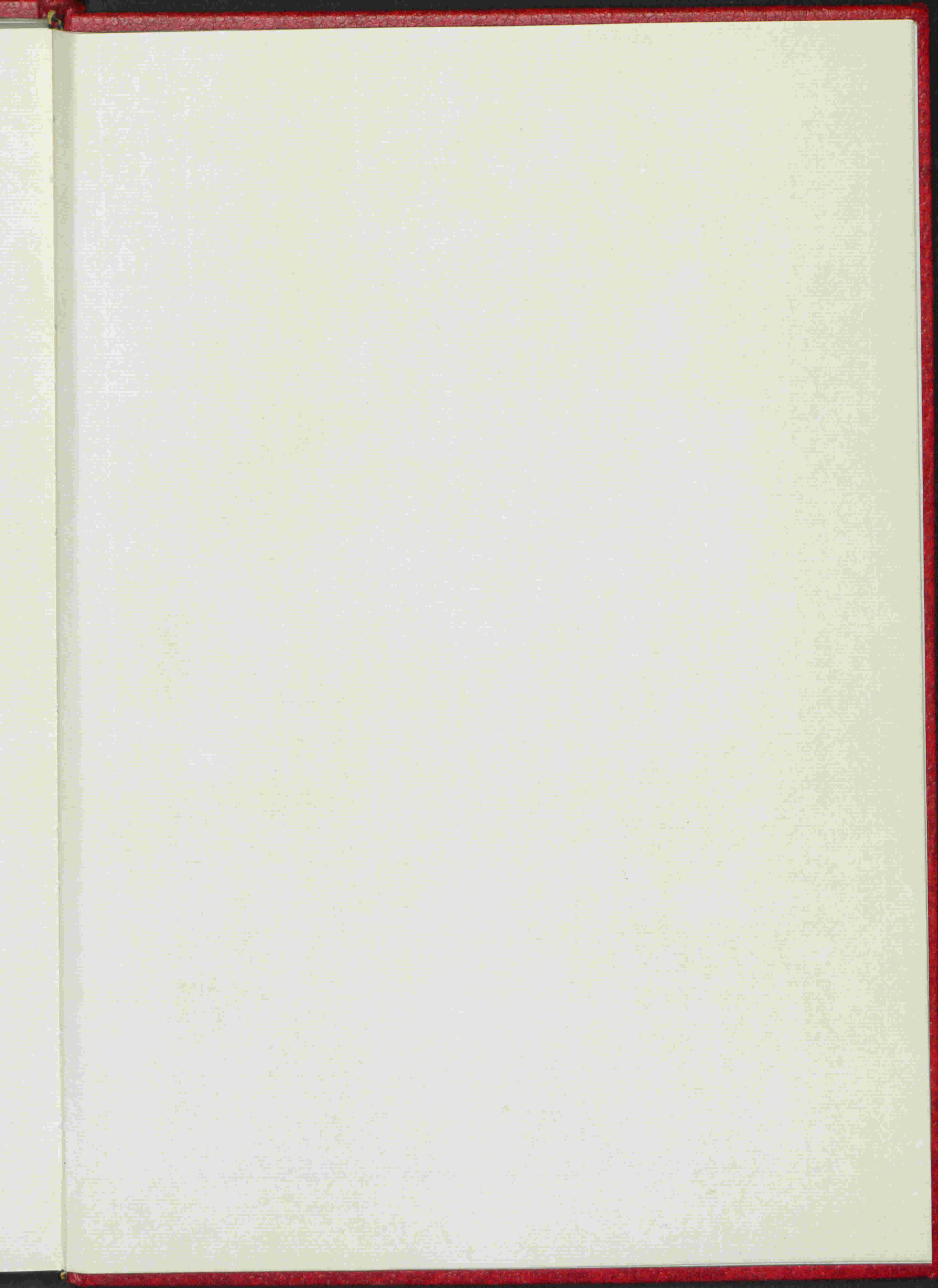
נדפס ונכס

כהדר שלמה בן כהדר יוסף
ב"קצ"ל פרופס מוכר ספרים

נדפס

באמשטרדם

בשנת ה'תל"א

סדר הגדה של פסח

למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך לרבות חלי' לות • להלל ולהודות למקום על הנסים וכמה מעלות • הדפסנוה בכיורים ופירושים נעימים וערכים לקוראיהם • הלא המה הפירוש **האברבנאל** שנתאריך ביאורו במקומות הצריכין לו להקל על המעיין להבינו במעט העיין :

ונתוספו בו כמה עניינים כדי להציבו על מלאכתו ושלמותו • ועוד חדשים מקרוב באו הפי' הרב הגדול בעל **מעשה' •** ובעל **מטה אהרן •** ובעל **חבל בני יהודה •** ושאר מפרשים לקטנו קיצורי ביאוריהם והעמדנו כל אחד על מכונו הראוי לו • ומתווכר לזה טעמי סימני סדר פסח ופי' על ברכת המזון • ואדיר הוא • ואחד אלהינו • וחד גדיא הכל על סדר נכון וכמעט הכמות שלא להכביד על הקורא :

ולאזיא הכלי למעשהו שיגמר מלאכתו בטהרה להיותו נחמד למראה וטוב להשכיל להכנו ציונים וציורים איש איש בחבניתו המיוחד לו • ועל היריעה הקיצונית במחברת מעשה חרש וחושב חבנית המקדש ומסעי בני ישראל במקומותם למושבנותם איש על דגלו באומות • ובוה יהיה נח לשמים ונח לבריות והיה עליהו לקרופה ופריו למאכל למנויו על טהרת הקדש כדבורה בתאנה בראשיה אשר הרואה אותה בעודו בכפו ובלענה • ויגל וישמח הרואה ויאמר אשרי עין ראתה כל אלה הלא למשמע און ח' אזה כפשונו לטעום בכל מיני טעמים הביאורים המקוקים מדבש ונופת אופים ואספנו באמ' רים אמרי נועם וחברנוס בחבור וקשר של קיימא באופן היוקר נאה ומהודר בנייר ודיו ואותיות נאות ומשובחות ומתוקן ומסוקל מכל טעיות ומכשולות אשר כל רואיהם יעידון ויגידון כי לא כדפס מעולם הגדה של פסח כמותו ובפירושה וטעמיה וציופי ציוריה • וכאשר זכינו לסדר סידור של פסח בהלכתו • כן נזכה בירושלים לעשותו בעזרת וך שכן מעונתו • אמן :

נדפס
באמשטרדם

בבית וכמנות

כהר"ר שלמה בן כהר"ר יוסף כ"ץ פרופס זצ"ל
מוכר ספרים

בשנת ה'תל"ו את שס"ה לפ"ק:

סימני סדר פסח

ב

מוציא מצה

מוציא מצה דייט וויברשטוי אוליח לו
אמאל נישט פֿר געט • מויל
אויס מיין טטיק פֿון לוי זאג
חזילת אלה מויל געט:

דערס המוילאנילה די אינעמאל
בו קומט יפאטעוירס די לה מידעס
די אל מידעס אי קומטס ענדעוונגע
אי דערס על חכילת משה:

מדרור

מין חרוסת לזטיך טונג •
מיטלעין וויק מוז גנוג •
אינעמאל די לה לינגס אינעל
וינאגרי אי דערס על חכיל מדרור:

בורך

נעק מיין טטיק פֿון די דריט
אלה • מויל געט איט ביטור
קרויט אז ביטור יוליח •
עמערס די טועס אי די לה משה
אי אינעמאל חכילת חסות אי
דערס זכר למקדש:

שלח ערוך

דיכט מן דיין טייט מויל געט
איט ערין • ווערט דיר ה' •
פֿילגוטט בטערין •
אורדעאחן לה משה:

צפון

נאך דו דוא המוט גיגעטין
זונדער זארגן • געט מיין טטיק
פֿון רען משיקאון דער דא
מזי פֿר במרגין •
אי קומראן קארס אומ קולגע
אונס אויענונג:

ברך

מזל דוא המוט גיגעטין
משיקאון • מוילטובעטין
איט אזאון •
דערס ברכת המון:

נרצה

מזל זייז דיהגה פֿולערין
ביזלע זא ווערט מונט גמט
אטיח וענרין •
יהי לפני ה' לזון:

קדש

פֿר מלי זאכין • זאטרוח
קידוש זאכין •
דערס קידוש

ורחין

ניט לו פֿר געטין • די הענר
לו וועטין •
לאכרס לאש מאכט אי מן דערס
ברכה:

כרפס

זיפֿון מין עסק טונג • איט
לזטיך מין וויק מוז גנוג •
מילטובעטין מן דיין נשוא •
אזא בורח פֿרי הנדאח •
אומארה דיל אפיז אי אינעמאל
מזיל וינאגרי די דערס בורח פֿר
האדמה:

יחין

דיל איטלשטי אלה פֿון
לוגדר טפֿלי די הענר •
לזטיך מן מוילטובעטין דיין
ביהמול •
פֿלעמירס לה משה עמור •
מזיל וינאגרי די דערס לה משה
פֿון לזש מנעליס:

מגיד

דט זיי מויל זארגן פֿון בעקין
נעק • מויל זארגן כהא איט
הזכיר טטיק •
דערס לה הגדה:

רחצה

מון וועט די הענר • מויל זארגן
נטיול יריק בהענר •
פֿיל לאכרס לאש מאכט אי דערס
על מעילת ידעס:

הלל

די טיר זאטטובעטין מויל זארגן •
מויל זארגן טפֿון פֿאר מן
זאכין •
דערס הלל:

[illegible]

טעמי ארבע כוסות

ג

והס' הד' גליות וכנגדם נמצא ד' פ' לוח הוא שמוצ' קח את לוח יין הקומ' וכתוב כוס זהב בכל ביד י' וכתוב ווח ולעפות מנת כוסס' וכתוב כל כוס ביד י' ויין חמר מלא מחר' יומלאתי כעין זה במדרש רב' חמר רי' כל' מהיכן קבעו חכמים ארבע כוסות כליל פסח כנגד ארבע כוסות של כוס התעלה שהק' בה משקה לאומות עולם הדא הוא דכתיב כי כוס ביד י' כה אמ' יי' קח את כוס יין הקומה מיד כוס זהב בכל ביד י' ממער' על דשעים פקים אש וגפירות ורוח זלעמו' מנת כוסס' וכנגדן משקה הקב' ה' לישראל ארבע כוסות של יסועה לעמיד לבא שאלמ' יי' מנת חלקי וכוס דשבת בשמן ראשי כוס חיה כוס יסועות אשא כוס יסועה אין כתיב כאן אלא יסועו' שתי יסועות אחד לימות המשיח וא' לימות גוג ומוגוג ע"כ:

ההוא לאכול פסח מלה ומחור דמו שעשה יי' שפועם צמחים וצאלהיהם וזהו צליית הפסח הח' כדי לבעל הילר הרע בו' כוחותיו ועל זה דמו אכילתו על מזות שהוא בלי חמץ ושאר ראגילתו על מחוריס לרמוז בלס' ח' יתקמן לבנינו ויתגבר היצר הרע ועוכות גברו אוי מחוריס כאל שחול לענה ודע ומחורו את חיינו בחורבן בית אלהינו ולכן אומ' לילס' שהוא פסח הוא ע' באב ולכן התקינו ד' כוסות שאל כלך בדרך יי' כאשר זכנו אוי יסעה אומ' ד' כוסות של יסועה כדכתיב ד' פעמים כוס אכל יסועה הוא שכל ראשי כוס חיה' וכתוב יי' מנת חלקי וטובי' וכתוב כוס יסועות אשא' וכתוב למען חנקו ושבעתם משוד תנחומיה והכוננה כוסם של תנחומין ואס' יתגבר הילר הרע יבא חס ושלום עלינו ארבע כוסות של פורענות:

קידוש של פסח

ביספירה די פסח שלימדו די לה שיכאנונה טנדראל לא מיוא פואשקה אי שוברי אילוא און פלאטו קון טריס מזות איליגובא אי אפיוא אי דוש קווינדוש די קרבי איגואבו אונא אינ אמוריא די פסח אילאנו די לה פיאשט' אי חרוס' אוינאברי:

בערב פסח בשבאין מבית הכנסת יהא שולחנו ערוך ועליו קערה ובה שלש מצות ומיני ירקוד לטוגא ואפיו וב' תבש לין בשר וביצה אחד זכר לפסח ואחר זכר לחגיגה וחרוסת זכר לטיט וחומץ:

ומינ' עשגון גלגל' נאלי' איז מוז' דער טיט איז גלגל' דאפט גילירט' מוז' דיו (מלגל') מוז' דאט איז מוז' (זרע חרוסל') מוז' קרין לין (כסדר) מוז' עט גיברט' מוז' מוטטו פאר מוז' מוז' ערט מן היבן קידוש לו מוז':

אי אינגירן אל פרימר וואז

ומזגין כוס ראשון

מזל' אן טענקט דער ערשט (כוס) איין

קדיש

בשבת מתחילין באן

און טבת היבט אן דא מן

שי קאייירי אין שבת אינפאסרה אקי

ויכלו הוא' כליון והפסד' לתרץ בזה מ' ויכל אלהים ביום השביעי שממ' שע' מלאכה ביום השביעי שלפי זה הוצרכו לשנות לתלמי המלך' וכתבו ויכל אלהים ביום השבי' ידוע מה שכתבו המקובלים שמלאכת כל יום ויום יונק מיום השבת' וא"כ הכי פירשו ויכלו השמים שהיו עומדי' להפסד וכליון ואימתי נשתכללו ויכל אלהים ביום השביעי כלומר שהשבת נתן כח לשאר ימי השבוע וכיון שנגמר מלאכת השבת הוי כאלו גמר באותו יום מלאכת כל שבת ימי המעשה: וישבות ביום וגו' נקדי' קושית המין היאך הקב"ה מוריד גשמים בשבת' והורע נדך הקשה למה לא הוריד המן בשבת' ותיקן שירידת הגשמי' כך נגזר בשעת הכריזה באיזה יום ובאיזה שעה שירדו והס' יורדים בשבת מאיליהן וזה מוצר והוא דומיא דעונתין קורו' בית הבד מצעוד יו' והמשקה זו מאיליו בשבת' וה"פ וישבות וגו' כניכול הקב"ה כח ממלאכתו אף שירדין הגשמים בשבת הוא

(יום השביעי) ויכלו השמים והארץ וכל צבאם: ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה: וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה: ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות:

בחול מתחילין באן שי קאייירי אין לה סימאנה אינפאסרה אקי

מין דער מוז' און היבט אן דא מן

רוך' אתה יי אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן:

ברוך' אתה יי אלהינו מלך העולם אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו במצותיו ותתן לנו יי אלהינו באהבה שבתות למנוחהו מועדים לשמחה חגים ומזמנים לששון את יום השבת הזה ואת יום חג המצות הזה זמן חרותנו באהבה מקרא קדש זכר ליציאת מצרים כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל

מטעם הכריא' שנגזר עליהן לירד באותו יום ובאותה שעה והן יורדין מאיליהן: משא"כ האנ' שלא העמידו מתחלה לכך לכן אמר ויקדש אותו פי' המדרש קדשו נמן שלא ירד בו כל עיקר' וזהו אשר ברא אלהים לעשות שבראן מתחלה לעשותו כל א' וא' בואנו לכך הותר ירידת גשמי' בשבת משא"כ צמץ שהי' מלאכת אותו הוצא בלבד ולא כגור כך מתחלת הכריזה לכן אינו מורידו בשבת:

בורא פריהפן ק' למה לא באמר בורא פרי היין' הב' כ' כתבעל מה שמברכין שלא עשני גוי ולא שעשני יהודי משום שנוח לאד' שלא נברא וה"פ עכשיו שנבראתי בע' כ' ברוך המקום שלא עשני גוי' והלוחות הברית פי' חטא חוה שחטתה ענבים וידוע שלא נברא היין אלא לתנחומי אבלים' ולכן לא נוכל לברך על בריאת היין כי כוח לו שלא נברא כי על ידו בא החטא לעולם ע' כ' אמרי' בפ"ה:

אשר בחר בנו וגו' נבמר' לטעפות טע נכחפי שחיס בו' ק' למה רמזה התורה בלשון האומות ולא בל' הקדש' אי' נבמר' וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקר' עליך אלו תפלין שבראש' א"כ תתפללן הם אות חשיבתן שלישראל לכן כתבנו בל' האומות כדי שיבינו בחשיבתן של ישראל' אמנם בשבת בלשון האומות כדי שיבינו בל' ישראל אין צורך להניח תפילין' לזה אמר אשר בחר בנו וגו' במה בחר ורוממנו מכל לשון שהעמיד ד' פרשיו' שבת פלין ומורה על חשיבתן ואמר ותתן לנו וגו' עד חג המצות הזה זמן חרותנו אי' במדרש שאל הא' מינא אנוי לנו מועדות כו' בומן שאנו שמח' אין אחס שמחים אימתי אנו ואחס שמחים זה יום הנשמים' במדרש מוציא אסירים כבוסרות בחודש כשר לא שרב ולא זינה ולא בשמים זה חודש ניסן' לו' א' ותתן לנו ולא לא' ה' וק' למה אין הא' ה' כ' שמחים' ומחרץ את יום חג המצות הזה זמן חירותנו אימתי הי' זמן חירות ממלכים בחודש ניסן שאינו עת בשמי' וא"כ אנו שמח' ולא הם: מקרא קדש וגו' כי בנו בחרת וגו' במדר' אומות העולם כשי' להן מועדות עוסקי' בדברי תפלות אנל' ישראל עוסקין במועדיהם בדברי שירות ושמחות' במ' כשישראל מעבדין השנה ודוחין המועדות הקב' המסכים על ידן ובפרט בחודש ניסן שאל לא יקבעוהו בומנו אוכלין חמץ בפסח אעפ"כ מסרו הב' בידים פי' היס' מפני ישראל עוסקי' בקדושה במועדים' וז' מקרא קדש כשישראל כאספים לקדושה לעבר השנה ועושין זכר ליציאת מצרים שהוא פסח הקב' המסכים על ידן' מפני מה' לו' א' ואותנו קדשת וגו' לפי שאנו עוסקים במועדינו בדברי קדושה בשירות ושמחות לכך המועדות

קידוש של פסח

מכל העמים ושבתי ומועדי קדשך באהבה וברצון בשמחה ובששון
הנחלתנו ברוך אתה יי מקדש השבת וישראל והזמנים :

רוך אתה יי אלהינו מלך העולם שחתנו
וקימנו והגיענו לזמן הזה :

ווען פסח זאן טעגלעך לויט אומרי' איז קאיינע אין אליאנטי
נאכט גיפאלט זאגט אן דעם קודם שחתנו שבת אנטויש קידינן שחתנו
דאס פאר טעגלייט : וס'מייך יק'הו : דירע אישטן :

רוך אתה יי אלהינו מלך העולם בורא
מאורי האש : ברוך אתה יי אלהינו
מלך העולם המבדיל בין קדש לחול בין
אור לחשך בין ישראל לעמים ובין יום
השביעי לששת ימי המעשה בין קדש שבת
לקדש יום טוב הברלה ואת יום השביעי משישר ימי
המעשה קדש הברלה וקדש את עמך ישראל בקדשתך
ברוך אתה יי המבדיל בין קדש לקדש : שחתנו

ורחץ

למן דין מויל דאז לויט זייט אונ' טרינק ושותין בהסבת שמאל ונטולין אי זיידע קאדע אונטן זאן באשן
דר נאך וועט די הענט מויל זאג קיין ברכה יידען ואינו מברך : רישקונדאדאש אי לאבארן לאש מאנט
אי נו דיראן ברכה :

ברפס

נעם אפיך מורד פיסט זאן מויל טונקעט ויקח האפיו ויטבול במי מלא או אי טומארה דיל אפיו אי אינטיניויר'
זין עסק מורד זאן וואסער מויל זאג דאס ברוך : בחומץ ויברך : אינזל ויבארי אי דירע :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם בורא פרי האדמה :

יחץ

מויל דער נאך נעם דאז איטלטי אלה ויאכל ויחן לכלם ויבצע מצה אי קונטרא אי דארה אה טודוש אי
מויל ברעך זאן מויל טונקעט ויקח האפיו ויטבול במי מלא או אי טומארה דיל אפיו אי אינטיניויר'
זין עסק מורד זאן וואסער מויל זאג דאס ברוך : בחומץ ויברך : אינזל ויבארי אי דירע :

כהא

והשך אלו מעשיהן של רשעים ד"א לאור זה יעקב ולחשך זה עשו ו"ה המבדיל בין קדש לחול זהו בין אור לחשך היינו בין הכריקי' שנקראים אור והם קדש
ובין הרשעים הנקראים חשך והם חול ועוד דרוש אחר על בין אור לחשך זהו בין ישראל לעמים דהיינו בין יעקב ועשו ואיך נבמא שאל טורכוסורפוס את
ר' עמרם יום מיומי' והשיב ר' עמרם גבר בנזכרין א"ל דמרי' כזי' א"ל אף שבת נמי דמרי' כזי' לזה אמר בין ישראל לעמים וק' מה גבר בנזכרין ומתוך בין יום
השביעי לששת ימי המעשה וק' למה שבת ולא יום אחר אלא דמרי' כזי' אף בשרא' מרי' כזי' אי' במפרשי' למה קדושת שבת חמור' מקדושת י"ט לפי שקדושת
שבת מורה על הבראה וי"ט מורה על היכולת והשגחה ועצם לתוספת הקדוש' בשבת לפי ששבת היא עדות על בריא' ששת ימי המעשה והענין שזאנו
בנא' אי מ'מכת לי כבי חרי מהמנין לך והשבת הוא מעיד על ה' אכל אינו כאמן מפני שהוא עד א' אבל מפני תוספת קדושה כאמן עליו כבי חרי ו"ה
בין קדושה שבת לקדושת יום טוב הברלה שחמור שבת מ'ט' במה הוא חמור ומתוך ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת כדי ששבת יעיד על
בריות ששת ימי המעשה וק' אם השבת הוא חשוב יותר מששת ימי המעשה למה לא עשהו הקב"ה יום ראשון ומתוך הברלה וקדשת ונ' בהקדמת
המדר' כל ה' חזינן וקדשי' ד' ריקים עד אברהם וכת' ורע אברהם אלהי וכן בימים ה' חזינן דפתיב ויברך אלהים את יום השביעי לנ"א הברלה
וקדשת את עמך ישראל להורות ששבת איש מלך השביעי שהוא אברהם הסחוב' לכן עשה השבת כיום ה' להורות שהוא חזיב לזה אמר
המבדיל בין קדש לקדש להורות שקדושת שבת חמור מקדושת י"ט (מטה אהרן)

כהא

האועדות מסורות בידנו משא"כ
האומן שעוסקי' במועדיה' נדברי
חיפלו' אין התועדו' מסור' בידם
ומסיים מקדש ישראל והזמני' כדאי'
בנא' למה מקדשים ישראל קודם
המועדי' לפי שהמועדות מסורות
בידם :

למה אמרנ' לשונ' שהחיינו
וקימנו והגיענו לפי

שיש לחוש ב"ט לחסרון בע'הו
ובע'הב' בע'הו כדאי' בנא' כל
ימי עני' דעים אלו שבתות וי"ט'
ובע'הב' שיש לחוש לחטא מפני רוב
אכילה ושתי' שלוה חקנו תענית
בע'הב' לזה אנו מודים להק' בה
שהחיינו שנתן לנו חיות שאנו
בריאים ממנו שבער וקימנו שלא
חטאנו כרוב אכילה ושתי' של' לחוש
לחסרון ע'הב' והגיענו לזמן הזה
אנו מתפללי' שלא יויק לנו המועד
הזה לא בע'הו ולא בע'הב' :

במדרש כיון שראה אדם
ששקעה חמה אמר

אוי לי שמא בשביל שסרחתי עול'

חשך בעדי' וימן לו הכ'ה שני

אבנים והקישן זה בזה וילא אש

מבניה' ויברך בורא מאורי האש

וק' במה נתיישר דעתו בזה

בנא' פלוגת' ב"ש וב"ה לב"ה

אומרים מאורי כל' רבים שהרבה

מאורי' יש באור' במפ' ש' בשביל

שהב"ה משחק דין לרחמים לכן

הוא מקבל תשובה במגל ענאוק'

הלכנה וירוקה ואדום שיש באש

מורה על מצינת דין ורחמים

והבי' פי' המדרש בתחלה סבר

אד'הר' שהעולם כוהב דדין ואין

הב"ה מקבל תשובה לכן וימן לו

הב"ה ב' אבנים והקישן זה בזה

וילא מהן האש ויברך בורא מאורי

האש שהרבה מאורות היה בו וזה

מור' על שחוק דין ורחמי' והבין

שחשבה מועלת ולכן בתקדשה

דעתו' ומה הטעם אנו אומרים

בכל מ'ש בורא מאורי האש משו'

שש' הוא כל רחמים וימי השבוע

הם כלם דין ובכרחה וואנו מורים

שחוק הקב"ה הרחמים עם

הדין :

כהא

לחמא עניא דו ר"ת לע"ד שאפי' לעתיד לבא מזכירין יציאת מצרים כמו שדורש באגדה אח"כ כל ימי חייד להביא לימות המשיח : ומה שקרא המצו לחם עוני י"א מפני שהי' כבוד מנח' עני שהי' עשירי' האפי' אף הכא בחלה צריך עשירית האפי' שהוא שיעור חלה דגמרינן לה מצומ' שבאמ' והעומ' עשירית האפי' הוא ובגמר פסח' (דק קט"ו) לחם עוני לחם עוני' עליו דברי הרב' ד"א מה דרכו של עני הוא מסיק את החנוך ואשרו אופה אף כאן כו' ד"א מה דרכו של עני בפרוס' אף כאן בפרוס' והכחון אכלי בזה הוא לפי שהלחם שלא נחמץ הוא קטן הכמו' וספל ונמוך ולכן נקרא לחם עוני לשפלותו ולדלותו ובס' מפני שהו' מאכל עניי' לפי שהוא קשה להשעכל ויספיק ממנו מעט לאוכליו' וכבוד יצחק הישראלי בספר המעשרים אשר לו שהמא' קשה מאד להשעכל באצטומ' ומתאחרת לאת' משם והוא מאכל נאות לפועל' יותר מן הלח' החמץ והמארי' היו נותנים לבני ישראל צנניי' המלך פרעה וצמעה הלבינים לחם מצה והוא שאמ' ברא לחמא עניא כנגד הסבה הראשונ' מפאת טבעה' די אכלו אברהמא בארעא דמצרים היא כנגד הסבה השני' ומה שנהגו לאומרו בלשון ארמי' לפי שקך היה מנהג אבותינו שהיו מנביהין שולחנם ולא היו סוגרין דלתותיה' והיו קוראי' אל העניי' אשר נפתח הבית שיבואו להסב על שלחנ' ולפי שהעניי' לא הבינו לשון הקודש תקנו שיעשו ההכרה הזאת בלשון ארמי' כדי שיבינו אותה ויכנסו בביתו כי היו אז בבבל שמדברי' בל' ארמי' ולכן אמר אל העניי' לבו לחמו בלחמי כי הוא לחמא עניא עניא והגון לכם כי בליל הזה כלנו שוי' לקד' א' תחבישו כי כן היו אבותינו מצארים : כל דכפין יתי ויחול פירוש מי שהוא רעב ואין לו מז' לאכל יבא ויאכל עמנו לפי שבליל פסח יש הוצאה גדולה ואין ביד העניי' לקנות די ספוק' והוא רמועל אכילת מצה ומרור ויש מפרשים כל מי שהרעב את עצמו בערב פסח כדי לאכול מצה לחיובין יבא ויאכול מיד : כל דצריך יתי ויפסח פירוש כל הצריך ליקח אפילו מהתמחוי והיינו עני' שבעניי' יבא ויעשה

כהא
בְּהָא

לחמא עניא די אכלו
אברהמא בארעא
דמצרים כל הכפין יתי
ויכול כל הצריך יתי
ויפסח השתא הכא
לשנה הבאה בארעא
דישראל השתא עבדי
לשנה הבאה בני חורין

מה

ד' כוסות כדחנן אפי' עני' שנישאל לא יסתמו לו מד' כוסות ואפי' הנינו מן התאחוי או פירוש שאין לו צרכי הפסח כגון חרוסת ומרור ויין לד' כוסות ואפיקומן יבא ויעשה סדר הפסח ופירוש ויפסח דברים הנעשים לסם פסח ולא בפסח משם קאמר דהא היו בבבל ודבר כן על לב העניי' שלא יבטו כי הכל ראויים להיות עניי' אכל פסח ולא יאמר העשיר אלא ואקנה פסח בפני עצמי ואוכלנו לבדי לפי ש' צמכסת נפשות תכוסו וכן הוא אומר משכו וקחו לכם צאן וגומר וכתיב בבית אחד יאכל ומתרגמינן בחבורה חדא ויאכיל ללמדך שלא יעשה אדם פסח לבדו כי אם בחבורה ואע"פ שאין אכיל פסחים נוהג' בנזירי' וכן להוציא אכיל' הפסח שראוין אנו עצמנו כגא' אנו נגאלין מיד ואז נעשה ונקיי' מצות אכילת הפסח כהלכתו או יתי ויפסח הוא רמועל על האפיקומן שהוא ובר' לפסח שאוכלין אותו על השוכע ולכן וכד' באחרונה וזהו שאמ' השתא הכא ר"ל השנה הזאת נעשה כאן החג ולשנה הבאה יהי' ר"ל השנה הזאת נעשה כאן החג מפני שאנחנו עבדי' ולא נוכל לעלות לחוב בירושל' אמנם לשנה הבאה נוכל לעשותו בא"י שנהיה אז בני חורין ונעשה המצוה כהלכתה וכן אמר להם משה לישראל בגאולת מצרים ואמר חסד וזה פסח הוא לה' אשר פסח וגומר כלומר עבשיו אתם במצרים אבל לשנה הבאה תהיו בראש' ישראל בשמחה ותעשו פסח כראוי לפי שראויים היו ל' ככ' לא"י מיד אלא שגם להם החטא וגם אומרו לשנה הבאה הוא מאמר לזכרון ירושלים שאמ' (תהלים קל"ו) אם לא אעלה את ירושלי' על ראש שמעתי כאלו יאמר שזכות הצדקה הואל' להאכיל לעניי' יבא לנו הש"ת : לשנה הבאה בני חורין : מה שמקצו לומר זה בלשון הקדש ולא בלשון ארמי כאשר לשון המאמ' שלא יבינו אותו הארמי' ויחשבו אותם מורדים במלכו' שיעשו את עצמם בני חורין : והטעם שנקטו חו"ל ללבוש המצוה קודם ההגדה ויש' חזיה תחת המפה ויעקור הקערס מלפניו ויתנהג כד' השלחן באלו כד' אכלו כדי שיכירו התינוקות וישאלו כדאיתא בפ' ערבי פסחים (דק קט"ו ע"ב) :

כהא

לחמא עניא נראה לתת טעם אל מסד' ההגדה שקראו לחמ' עניא ולמה שדרו בלשון ארמי' וגם למה לא היו אומרי' אותו בזמן שב"ה קיים במזרח בדברי הרמ"ב בס' שלא היו אומרים פרק זה בזמן שב"ה קיים : לפי שפאשר גלו בבית שני וראו לקיים מצות ספור יציאת מצרים בליל פסח שישבו על שלחנ' וזכרו את ציון ששם היו מתקדשים השבטים ובמני' לאכול קרבן פסח והיו שמתי' לעשות רצון קונם' ובגלותם ראו שאין להם קרבן פסח : ויש' להם לאכול בזה מצוה שמור' זכר לקרבן פסח ולא נתחכרו האבות' והקריבי' כמנהג' וראו עצמם יחיד' בלמודי' עבדים גולים מארצם התחילו כמקובלים על ציון לקיים מה שאמ' אם לא אעלה את ירושלי' ובג' אומרו דא לחמא כי הסעודה בכללה נקראת לחם : די אכלו אברהמא כו' ר"ל אין סעודתנו זאת של שמח' כמו שהיינו עושים בכל שנה בארץ ישראל אבל הוא ממש כסעודת' שהיו עושי' אבותינו כשהיו עבדי' במצרים שהיתה סעוד' עניו' כמו שאכתוב פה בגל' לאוכלים ביוג' ואנחה' : ובדרך קצרה השלים לומר שבכל ליל פסח לא היו רשאי' לקרוא מי שלא נתמנהג על אכילת הפסח שאינו נאכל אלא למנוי' : והטעם לפי שאין לעשות שני כבשים או יותר לקרבן פסח בבית אחד רק כבש אחד ולכן אינו נאכל אלא למנוי' שמאירבו האורח' ומה' סעודה שכינה מספקת : לכן אמרו דרך קצרה כי הגל' הזה שאנו אוכלים בזה מצוה שמורה במקום קרבן פסח כל דכפין כו' ואח"כ התחילו בנחמ' ותפל' ואמרו השתא הכא כו' ולשני טעמי' הללו אמרו בגלות פרק זה בל' ארמי' : א' כדי שיצטערו הטף והנשים על חרבן ירושלים והשני שהנחם שהיו אומרים בזמן ב"ה התחיל ממה נשתנה : וכיון שאין פסח זה מכלל הנחם אמרוהו בל' ארמי' ושאר שהא חובה אומרי' בל' הקדש כמו שהיו אומרים בזמן המקדש :

מה
פסחא

כהא לחמא לפי שהעני מתבייש מליכנס שמא יערב הדביל הב' ערמא יתירה לזה אמר כהא לחמא עניא ר"ל אין בכך שום טורח כי לחם עוני הוא לכן בא תבא ברכה' : ושם יאמר העני הואיל ואמרת שאין לך אלא לחם עוני איני נכנס שמא מתבייש שאין לך מצה הראוי' להתכבד' : לז"א די אכלו אברהמא ר"ל הן אמת לפי שהוא לחם עוני לא היה ראוי לקרא לשום אדם עליו' : אבל לפי שהו' מאכל אבותינו לא אבוש לאמר כל דכפין כו' : השתא הכא לפי שהעני כסתה כלימה פניו בבניסתו : השיב לו בעל הבית

לחמא עניא : לחם שמוכר את העניו שנתנו במצרים : בעין ששכרו המצריים את ישראל : באותו ענין נזכר יצאנו לחירות' כיצד הצטרפם לא דגיתו לישראל לחמין בלחם להחטיק' כל כך שחרו אותם למלאכתם בחפז נמצא לא היו יכולים לאכול חמץ' וכן עשה בגאולה וזהו החפז

פירוש על פי הסוד כהא

לחמא עניא : לחם שמוכר את העניו שנתנו במצרים : בעין ששכרו המצריים את ישראל : באותו ענין נזכר יצאנו לחירות' כיצד הצטרפם לא דגיתו לישראל לחמין בלחם להחטיק' כל כך שחרו אותם למלאכתם בחפז נמצא לא היו יכולים לאכול חמץ' וכן עשה בגאולה וזהו החפז

ביאורים

72

בראון פרעה ורשעו שהיה יחנאליהם רשות להלך אונכח הקב"ה היכול לשדד המערכות העליונות ולכן אמר אילו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים שהיה היתה הסבה האמתית לא היה אפשר שיצאו באחת משתי הסבות האחרות מבגרות העם או מראון פרעה כי העם חף על פי שהיו כמות מופלג לא היה להם לב כי כולדו בקוך השעבוד והענוי ועל זה אמר עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משועבדי היינו לא די שש מאות חלק רבלי העם חסר יצאו אלף גס בניהם ובני בניהם עד עולם וכפי הסבה השניה שהיא ראון פרעה והכנת הארץ כפי המערכת השמימית אין ספק שלא היו יוצאים ועל זה אמר עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרי להורות על מלך קשה ומדינה קשה כי לרשעו נקרא פרעה מל' כי פרעה אהרן באלו הוא שם מורכב פעל רע או פה רע וארץ מצרים היא מקור הצר' מלשון מצרים וכבר זכרו חכמים וכונסם לצרכה שהיו עבדים כסברים שם בכ"ר מפתחות שלא היה אפשר לצאת א"כ לא נשאר כד ואופן אחר ליציאתם ממצרים כי אם היכולת הש"י ואפילו בלנו חכמים וכו' שאם יאמר האומר הכה יאות לאותם שיצאו מעבדות לחרות שיאכלו וישתו בהסביבה אבל אנחנו העומדים בגלות מה הרווחנו ביציאת מצרים ובגאולה משם וכדי להשיב לזה אמר ואפילו בלנו חכמים וכו' כי קיינו ביציאה משם ג' מעלות עליונות שגם היום אנו זוכים בהם הא' שנוצרה לכל באי עולם מעלת האומה השם יתברך שהשחית ובעל סדר הטבעי והמערכות השמימיות והשרים העליונים בענוה' והשגית הכבוד שקנו אבותינו ביציאת' משם ביד רמה ונבירות הארץ והמעלה והכבוד אשר קנו בה ימים רבים והיא ירושה רבה להבאים אחריהם והב' שאם לא יצאו ממצרים לא בלנו לפני הר סיני ולא קבלנו תורה ואצ' ולא שרתה שכינה בינינו ולא היינו עם סגולה להם יתברך ועוד מעלות רבות חף על פי שאנחנו בגלות אנו זוכים בהם וכנדרס אמר ואפילו בלנו חכמים היודעים דרכי הטב' ומערכות העליונות בלנו ובנינו המצויים בענייני המעלה והכבוד בלנו יודעים את החורה היודעים שלימות החורה על אלו ואלו מצוה רבה לספר ביציאת מצרים שהיתה אלינו מקור הטובות וכל המעלות או זכר אלנו ע"ש הפסוק בלנס אנשים חכמים ונבונים ויודעים ה"ב וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הריזה משובח כי מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים ואפילו בדבור בעלמא שידבר מענין יציאת מצרים יאמר יציאת מצרים וכו' וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הריזה משובח ואנו מביאין ראיה ממעשה דרבי אליעזר וחנניו שהיו חכמי הדור ואפילו הכי ספרו כל הלילה בציאת' מצרים אמנם הכרור המור בפרשת בא מקיים נידתם הספרים ופירש מצוה עלינו לספר ביציאת' מצרים דכתיב וראית' אותו דהיינו ביום וכמו שאמרו אין מוכירין יציאת מצרים בלילות וכל המספר ביציאת מצרים גם בלילה הריוה משבח :

הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים ואפילו בלנו חכמים בלנו ובנינו ובני בנינו יקנים בלנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הריזה משובח :

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסבין בבני ברק והיו מספרים ביציאת מצרים בל אותו

לא היה הספור שכן כי האדם שספר שהיה עבד ושאלונו שחררו מראונו גבאי הוא לו אכל עכשיו שהוציאונו ביד חזקה והי' החרות מוחלט לעולם שפיר הו' הספור שכן והיו כאלו אמר מצוה עלינו לספר ולומר שכל המספר הוא משובח ר"ל שדברים הללו ממס' שכל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח הוא עיקר הספור וא"כ תשובת עבדים היינו היא רק תשובה אל שני ההסבה המורה על רוס לבד שהיא מן המדות המבונות אבל בזה הוא משובח לפרסם הטובה הכפולה שעשה הקב"ה עמו להוציאנו ביד חזקה כדי שיהי' החרות מוחלט ותשובת שחר השנויים בזה א"כ כמה שאמר מצוה זו שאנו אוכלין וכן מרור זה כו' אבל תשובת הטובים גם היא ככלל אומרו עבדים היינו כי אין העבדים מעבילים קודם הסעודה רק השרים והמלכים לעורר התאוה :

מעשה בר' אליעזר אחר שסיפר שכיון שלא יצאו ע"י ריטו לכן המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח ואינו גבאי לו הביא רא' מאותם השלמים שהארכו בספור כל אותה הלילה שאין ספק שלא הי' ספור היציאה לבד אלא חף כתיבת טעם על כל פרט ופרט ושהכל היה לצורך הענין ושלקך האריכו שכיון שהבונה היתה לפרסם שאין אנו מתביישים ממה שהיינו עבדים כיון שיצאו בעל כרחו א"כ יותר שהאכסים גדולים יתרבה הקיבוץ שאם יהיו שותקים נראים כמתביישים ממה שהיו עבדים :

מעשה ברבי אליעזר כו' שהיו מסובין בבני ברק הוא שם מקו' והיו ממספח' המן וכתביו' ובעל זבח פסח פי' בבני ברק שהיו מסובין על כלים יפים מצריקים בזהרם ואפשר שנתחדו יחד לאכול בבית הנשיא רבי אלעזר בן עזריה ושם הוצעו לפניו הכלים ההם כי נשים יאמר על כל בנין ומעשה כמו בן לילה היה ובין לילה אבד (יונה ד') ורבים כעוהו והיו מספרים ביציאת מצרים אחר האכילה היה דאי קודם האכילה הא' אחריו ב' ערבי פסחים חוטפין מצה בליל פסח בשביל התינוק' שלא ישנו כל אותו הלילה לפי שבני ישראל כשיצאו ממצרי' לא ראוינה בעיניהם כל הלילה כי חלק הראשון מהלילה עסקו בעשיית מצו' הפסח והחלק האחרון ממנה נחעסקו ביציאה ולפי שחייב אדם להראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים לכן ראו החכמים האלה לעשות כמעשים וזה יוכיח שהמרבה בספורו הוא משבח :

עד תשלוס ת"ל שנה היו מתעבדים שם עוד ג' דורות אחרים לז"א אנו ובנינו ובני בנינו וכו' דורות * ועוד שאלו היו שם ת"ל שנה הי' מתפאר פרעה בעצמו שהיו ישראל עבדיו ושלא חפשים למען חסדיו והאמת אינו כן שהי' ירא מהאל ששבע לצררה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לכן הוציאו האל ית' בחצי הזמן כדי שלא יתראה הוא ויכהו מכות גדולות ויוציאונו בע"כ שלא צטובחו ושוב לא יתפאר כי שלחם חפשים מרוב חסדותו וזה שאמר ואלו לא היציא הקב"ה את אבותינו ממצרים בע"כ אלא הי' ממתין עד הת"ל שישלחם פרעה מראונו הטוב עדיין אנו ובנינו כו' משועבדים ר"ל שם עבדות הי' נקרא עלינו שהי' מתפאר שהי' אדונינו : וכל המרבה לספר כו' הריזה משובח ר"ל דוקא זה שמרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח משום דגלי קרא למען תזכור את יום זאתך מארץ מצרים וגו' אבל אחר שמרבה בשבחיו ית' הוא מגונה דאמר' לי' סיימתינהו לשבחך דמאריך :

הספור כו' הרי זה משובח על ידי הפיזור עושין רועם למעלה ומתעוררין כח הגאולה כדאיתא בזהר פרשת בא :

אמר

אמר

חבל בני יהודה

פירוש ע"פ הסוד כל המספר כו' הרי זה משובח על ידי הפיזור עושין רועם למעלה ומתעוררין כח הגאולה כדאיתא בזהר פרשת בא :

אברבנאל

הגדה

ביאורים

אמר רבי אליעזר בן עזריה דרי אני כבן שבעים שנה למי שקפצה עליו וקנה כדאיחא בירושלמי דזרכו שלא היה כי אם בן י"ב שנה באותו היום שמינוהו כשיא ובשכיל שלא יבזהו או ש"דבריו לא יהיו מקובלים נעשה לו כס מן השמים ונאלו לו י"ח שורות של שער לבן כמנין שני וזהו דומה לאיש שיבה בנה עם כל זה לא הביע מעל חכמתו למצוא ראיה לכח דבריו ולהוכיח שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא שהוא שמעון בן זומא והנה היה בן זומא זה קטן בשנים ולכן לא נסמך ונקרא תמיד ע"ש אביו בן זומא ולא זכה רבי אלעזר למה שזכה בן זומא שהיה נער מעמו ולא נעשה לו אותם כס וזה היה תמיהת ר"א בן עזריה ולא

זכיתי לשון כלום כמו מאן דוכי למלך כלומר לא נצחתי לחכמים בנמרא וקלמוד שחמור יציאת מצרים בכל ליל' הסנה בפ' יציאת בק"ש של ערבית לפי שהייתי יחיד והס רבים ואין דבריו של אחד במקום שני' שדרשה בן זומא וכו' ונעשה ק"ו שאם בכל לילות השב' חייב להוכיח יציאת מצרים לזכרון אותו הנס כל שכן שיותר ויותר ראוי לספרו בכל פסח שהוא הומו המיוחד אליו ולכן כל המרבה לספר בו הרי זה משבח ימי חיך העולם הבא לפי שהלילה נמשכת אחר היום שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד והלילה בכלל היום וכל כ"ד שעות נקרא יום ולכן לא איצטריך כל להא דרשה אלא כל בא לרבנות ימות המשיח

אותו הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית:

אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא שנאמר למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות וחכמים

אמר ר' אליעזר כראה שכן זומא וחכמים לא היו חולקי' על ענין הזכרת יציאת מצרים' כליל' דפסוק הוא שעיקר הנס היה בחצי הלילה אצל מחלוקתם הי' אס' יש לספר יציאת מצרים בגליות שדומים ללילה כמו שאז"ל שאין אומרים הלל בפורים דאכתי עבדי אחרשורא אכן והשתא גמי עבדי' אכן זה"א שאין מספרים יציאת מצרים בגליות לכן הביא בן זומא ראי' מהפסוק כל ימי חיך שמספרים אותו בגליות וחכמים מודים לכן זומא אצל דורשים אפי' לימות המשיח ולכך אמר ר' אלעזר שדרוש חכמתו לא זכה להביא ראי' שאומרי' יציאת מצרים בזמן הגלות עד שדרשה בן זומא לאומרו עם היותם עבדים לאחרים וחכמים שנחלקו עליו לא אמרו שלא לומר אותם בגליות אבל אמרו לדרוש כל לימות המשיח ושהגליות הם בכלל אומרו ימי חיך שדרשו על

עולם הזה שכולל בין בזמן הבית ובין בגלות אמנם מה שאמר הרי אני כבן שבעים ומשמעותו ולא בן שבעים ממש שלא היה זקן א"כ מה היה הפלא שלא זכה לדעת דרשת בן זומא ועוד היאך ישבח אותו הצדיק עצמו בחכמה

ויאמר

אמר ר' אלעזר בן עזריה כו' בא בדרך חסידות וענוה לומר אע"ג שראית' שנעשה לי כס כזה והסכימו מן השמים למנות אותי פרנס על הצבור אל תחשבו שאני מן החכמים שממנים אותם פרנסים על הצבור ושואלים אותם הלכה בכל מקום ואומרים אותה שהרי דין ק"ש לא הבעתי לידע אותו על אמרתו עד שדרשה בן זומא ומפי השמועה למדתי שר"א בן עזריה הי' גלגול שמואל הנביא וידוע כי שמואל חי כ"ב שנה ותמני סרי של ר"א בן עזריה הרי ע' וזה דייק באמרו

צורת הכמים מכובין בבר ברקוםספרים ביציאת מצרים כל הלילה

המשיח שנס נביאים ההם נזכיר ויאלץ מצרי'א' כנס לדעת חכמי' דבן וזמא חייבי' להוכי' י'א' ככל לילו' השנה וז' ש' כליל פסח ולכן הכי' המגיד גם דברי חכמי' ברוך המקום אשר כלן' ברוך לפי שרצה לומר אחר זה כנגד ד' בנים דברה תורה שהם ד' עניינים שטבע העולם מתנהג בהם אחד כנגד ד' ברוך לאורות לנו שראוי לברך להש' על הטוב ועל ההפך והרד' א' גורם ברוך המקום שנתן תורה לישראל ברוך הוא כנגד ארבעה בנים וכו' וכן כתוב בזבח פסח ואמר כאן ברוך המקום שנתן תורה לישראל ברוך הוא כיון שכנגד ד' בנים דברה תורה אחד חכם ואחד רשע ואחד חסד ואחד שאינו יודע לשאול והיות למד התור' כולל לכל כמות

וַחֲכָמִים אֹמְרִים יְמֵי תִּיךְ הָעוֹלָם הֵיזָה
כָּל יְמֵי תִּיךְ לְהֵבִיא לְיָמוֹת הַמָּשִׁיחַ

רוך המקום ברוך הוא
ברוך שנתן תורה לעמו
ישראל ברוך הוא כנגד
ארבעה בנים דברה
תורה אחד חכם ואחד
רשע ואחד חסד ואחד
שאינו יודע לשאול

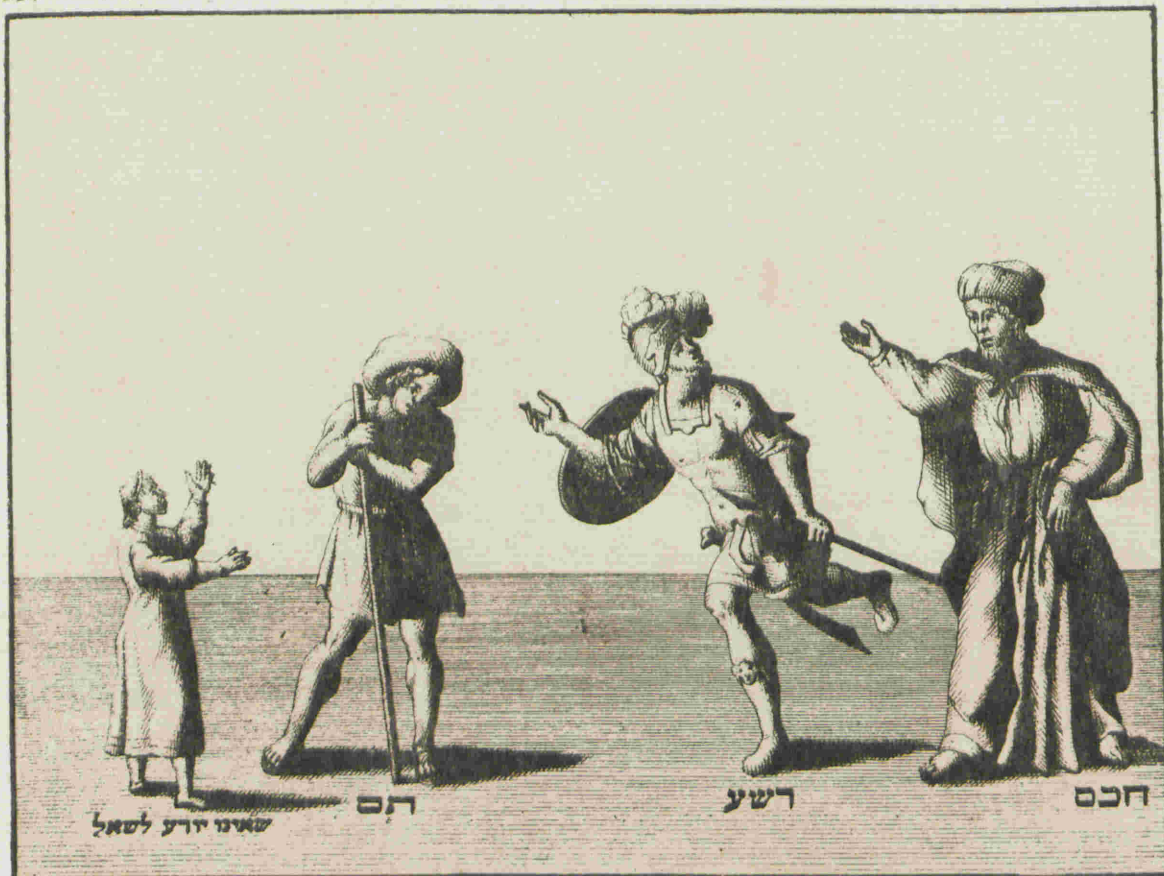
ויאמר הריני כבן שבעים אכל יתכן לומר שפי' הריני כבן שבעים שכתבו שאלתם שגלו בין בית לבית שהי' שבעים שנה וזאתם השבעים שנה להיותם עבדים לא ספרו ציוריתם מזרים כנאמר בבית שני בעורא ויעשו חג המצות שבעת ימים בשמחה נראה שבתוך השבעים שנה לא ספרו ציורית מזרים לעשותו בשמחה א"כ הציב לומר שהוא כבן שבעים ר"ל באותו הדור שהיו באותם שבעים שנה ושלא זכה למצוא ראי' שתאמר יציאת מצרים בגלות עד שדרשה בן זומא ויחכמי' לא נחלקו עליו רק הוסיפו אף לימות המשיח (מ"ה)

באמרו כבן שבעים ולא אמר כוקן עתה ראוי לבא במאי קמפלגי דמר סבר כל לרבות הלילות ומר סבר

לרבות ימות המשיח וי' דפליגי בפלוגתא דהני תנאי דאמרינן בסנהדרין עשרה שהיו את אדם א' ומת ר' יהודה מחייב וחכמים פוטרינן וקמפלגי בקרא דמכה כל נפש מ"ם עד שיכה כל הנפש ומ"ם כל דהו נפש וזהא פליגי ראב"ע ובן זומא ורבנן דראב"ע ובן זומא סברי דפי' כל ימי חיך כל דהו דימי חיך ואתא לרבות לילות ורבנן סברי כל ממש והיינו ימות המשיח שהוא עולם שכלו טוב וכלו ארוך חבל בני יהודה

המקום יתכן שהמגיד רצה לשבח להש' על התורה שנתן לנו ולא רצה להזכיר לא שם ולא מלכות שמחלוקת רב ור' יוחנן הוא שרב אמר שצרכה שיש זה שם אש' שאין זה מלכות הוויא ברכה ומפני שכבר חיקנו לנו רז"ל ברכה על ענין כתיבת התורה בא"י כותן התורה לא רצה להזכיר שם מן השמות ואומרו ברוך שנתן תורה כו' יתכן היות הענין דרך שם המקום ברוך הוא שנתן תורה שחששה להזכיר כל מיני הבנים הנמצאים וכאשר ירצו לשאול מאבותיהם על ענין השנויים הנזכרים בפסח וירצו לקחת לשון מושאל

ברוך המקום כו' כנגד ארבעה בנים כנגד החכם אמ' ברוך המקום כי החכם תמלת שאלותיו הוא היכן מקומו ית' ותשובתו היא כי האל ית' הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו וכנגד החסד אמר ברוך שנתן תורה כי החסד הוא תמיד יושב אהלים וכנגד הרשע ושאינו יודע לשאול אמר צ' פעמים ברוך הוא לפי שחייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה וכוונתו ברוך הגזר עלי' בבנים חף שאינם הגונים חבל בני יהודה רשע

צורת ארבעה בנים דברי תורה

אברבנאל

הגדה

ביאורים

לדרוש ואומר בשם הש"י ואח"כ מתחיל לדרוש פי' המקום הקדש"ה כי ר"ל כנו שמו של הש"י מקום כאמר' בד"ר מעונה להי קדם הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו גם תמצא כי מקום עול' למינ' ה' בחשבון גדול הי' ד' פעמים וה"ה פ' והו' יו"פ והה"ה פ' יעלה למינ' מקום : אחד חכם ואחר רשע וכו' מה שעשה המגיד חלוקת הבנים בזה הדרך לפי שמאלה הד' בנים שזכרה התורה לא ימלט בכל א' מהם אם שיהיה שואל או בלתי שואל ואם הוא שואל לא ימלט מאח' מב' תכלית שאלתו אם להראות חכמתו וידיעתו ואם להיותו מסופק ומערער בדבר מפני שזכרנו בו רוח מינות במקטער בדב' ואם שיטא לחסריו ידיעתו ויחפון

לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי צינה והם החכם והרשע והחכם והחלק הד' הוא הבלתי שואל ולזה לא פשה בו חלוקה אחרת כי אם השלימה מוחלטת והוא אמרו ושאנו יודע לשאול לפי שאם היה בלתי שואל מפני רוח מינות היה ככלל ברשע אף שאינם סדורים בתורה בסדר הזה וזכרם הנה כפי מעלתם נחמיה ראשונה החכם לכבוד תורתו ואחריו הרש' שגם הוא חכם להרע ואחריו החכם לקורא ידיעתו ושאנו יודע לשאול באחרונ' שאין בו חכמ' כלל ופירוש

תם מי שאנו יודע להעמיד שאלתו לא בחכמתו ולא ברשעתו :

חכם מה הוא אומר מה העדות והחקים וכו' בפרשת ואתחנן : ולהיותו בן חכם רצה להראות את חכמתו באמרו שיש במצוה הזאת חלק שהם עדות כמו ענין המצוות שהוא זכר למינ' הנאולה והיציאה בחפזון מאצרי' וענין הפסח שהוא זכר למול טלה שנלק' כלילה הזה וגם ענין המרור שהוא זכרון לזימורו את חייהם ויש במצו' הזאת גם כן מכלל החקים במה שזוהי צוית אחד ואכלנו' ועלם לא תשכרונו שאין טעמים נודע לנו גם יש צוית המצוה חלק מהמשפטים והוא כל עדת ישראל יעשו אותו וגומר כל ערל לא יאכל בו שכל זה הוא משפט ישר לפי שלא נעשה הנס כי אם לבני בריית ולא לערלים אמנם ראיה המגיד שכן זה היה חכם ירא אלהים שתחילת דבריו היה אשר צוה' ה' אלהינו אתכם הרי שמורה שהמצוה היא אלהית מפי הגבורה נחמה לצוות דק היה שאלו למען היה חלק ממנה מהעדויות ומהחקי' ומהמשפטים והיה ראוי שהיה המצוה בכל חלקיה אם מסוב העדות או מהחקים או מהמשפטים והנה התורה השיבה אותו לכל חלקי השאלה במה שאמר עתידים היינו לפרעה במצרים ויציאתנו ה' אלהינו משם ביד חזקה וגומר כי המרור זכר לעצמות והמצוה זכר לחפזון הנאולה והפסח רמז לאותיות ואופתים גדולים ורעים שהיא מכת בכורות ולזכרון דברים הללו היו העדות אשר במצוה הזאת : ולענין חלק מהמשפטים השיבתו ואותנו הוציא משם ולא אומה אחרת ולכן משפט ישר שכל בן נכר וערל לא יאכל בו : ולענין החקים השיבתו ויציאתנו לעשות את כל החקים האלה וגומר שהם הדברים שלא ידענו טעמים אבל הוא לעובד לנו כל הימים שהוא הטוב הנצחי ולחיותו כיום הזה בארץ החיים הגשמי בעולם הזה : ואף אחת אמור לו וכו' בעבור שהבן החכם הזה התבאר בחכמתו לעשות חלוקה במצוה הזאת לכן מלבד מה שהשיבתו תורה לכל יהי חכם בעיניו אף אחת עוד מלבד מה שכתוב בפרשה : אמר אתה לו שאר הלכות הפסח עד הדבר האחרון מינו שהוא אין מפטירין וכו' והיא משנה בערבי פסחים שבה ידע וישיביל השואל עם כל חכמתו שעוד לא היה מלין ויש במצוה הזאת כפלים לתשובה יותר משאלתו על דרך חן לחכם ויחכם עוד : ויש מפרשים כי בשאל החכם מה החקים כלל בו כיון שצריך היום בפסח למען אנו אוכלין חגיגה קודם הפסח הלא הפסח עיקר או משיבין לו אנו עושים וזה כהלכות הפסח שאין נאכל אלא על השבע כדי שיאמר טעמו בפינו ומתוך זה נזכיר טעמי מצות הפסח וכספר בהם כל הלילה : אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כלומר אין עושין סלוק ולא סיים לאכילה ממיני מנדים כמנהג כל הסעודות אלא בגמר האכילה כשנפטרי' מסעודתן אוכלין כוית מבשר הפסח ולכן אנו אוכלין עתה כוית ממא' באחרונ' וכו' לפסח ופירוש מפטירין מסיימין מלשון הפערה שנסיימין בסתת שחרית אפיקומן בלשון יון קורין לאכיל' אפיקומן ופירוש מפטירין לשון פתיחת פה לדבור מלשון יפטיירו בשפה : אפיקומן נועריון אפיקו מיני מתיקה רוצה לומר אין אומרים אחר אכילת הפסח אפיקו מיני מתיקה לקנח הפה :

רשע

חכם מה הוא אומר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה יי אלהינו אתכם : ואף אתה אמור לו בהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן :

רשע

מושאל מן הכתוב : כל אחד ימלא לו לשון כפי תכונתו : והנה שאלת החכם היא על דרך חקירה בפרטי' אחר שידע הכולל : ושאלת הרשע על דרך סתירה בפרטים וכוונתו לסתור ולהכחיש : ושאלת התם היא על דרך מי שאינו מבין רק כללות הענין ולא הגיע למדרגת החקירה על הפרטים : ולכן החכם שואל מה העדות ידמה היות לו קצת ידיעה ככולל ושהוא חוקר בפרטים לישב דעתו : והרשע שכוונתו לסתור הכל לזה אמר הלשון מה העדות' כאומר למה לכם

העבודה : אבל החכם שאנו יודע מהות הענין ולא קדמה לו ידיעה כלל שואל על כללות הענין מה זאת : והנה חכם כנגד יצחק ששאל לאברהם בן חכם הנה האש והעצים וגו' ר"ל האש והעצים אני יודע שנמצאים מן ההפקר ואתה מציאם עמך : אבל השה שאינו נמצא מן ההפקר אנה הוא הרי שהיתה לו קצת ידיעה והי' חוקר על מה שתמה : רשע כנגד עשו ששאל כרשע כאשר ראה מוליכי המנחה אמר מי לך כל המנחה נראה במקנת שכבר ידע שהם שלו אבל שאל למה הם לו כפי' רש' : חם כנגד יעקב כשראה צבקר והנה הוא לאה שאל מה זאת שהיא שאלת התם שתמה על כללות הענין למה כתן לו לאה ולא רחל : שאינו יודע לשאול כנגד ישמעאל שעליו נאמר והוא יהי' פרא אדם ולפיכך המגיד נתן שבה להש' שנתן תורה שהזכירה לשון הד' שאלות הללו בד' לשונות נגד ד' בני האבות : ואחר שצריך לספר ביציאת מצרים ולהשיב לשאל אמר שכל א' מ' מיני בנים הנזכרים יבחר לו בשאלתו ה' הנבחר שכלם לפי כוונתו : והאב ישיב לכל א' לפי שאלתו : (עששוי)

חכם מה הוא אומר להבין למה הוצרך לומר לו הלכה זו של אין מפטירין כו' יותר משאר הלכות : וגם ביאור מלת אין מפטירין ומלת אפיקומן כ"ל כי בלשון יון כשרוצה לומר איש לרעהו טעמוס זה אומר אפטר וכן ג"כ ממש בלשון ערבי : ואפיקומן קרא בלשון יון מה שאוכלים להעביר שמנונית הפה והיא מלה מורכבת משתי מלות שאפי בלשון יון על : קומן ר"ל שומן והיא אומרת אפי קומן כאלו יאמר על שומן : וכן אומרים אפטרופוס פי' על אדם : שאפי פי' על : ועטרופוס פי' אדם : וכאשר היונים ירצו לומר שיביאו להם פירות המעבירים שמנונית הפה אומרים תביאו אפי קומנא יע"ס זה יהי' פי' אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן אין עושים אחר הפסח על השומן ר"ל להעביר השמנונית מן הפה : אמנם יש לשאול שהחכם ג"כ אמר אשר צוה ה' אלהינו אתכם שהוציא עצמו מן הכלל : וכו' כי כאשר יצוה האל יתברך לעשות איזה מצוה זכר לדבר א' : כמו עשיית הסכה שהיא זכר לענני כבוד הנה הספיק בעשייתה לבד מצלתי שיצוה להגיד הדבר ההוא לבנים שהולכנו בענני כבוד : א"כ כאן בפסח שאנו עושים חקי הפסח והמצוה והמרור זכר ליציאת מצרים למה הוצרך בהגדת העדות לבנים לומר עבדים היינו הרי יציאת הדברים מתוך המצוות שנעשים בפעולה : וזה שאלת החכם מה העדות והחקים למה הוצרך לעשות חקים ולהעיד ג"כ לבני' ענין יציאת מצרים : וזה רמז ג"כ במלת אתכם שמדבר נגד אביו ואמו שהם מזוים להגיד לבניהם והלא הי' די בעשיית החקים שהם הפסח מצוה ומרור בלתי הגדת העדות לבנים : ובזה התשובה על שאלתו שאם לא היתה הכוונה בעשיית החקים רק לזכור שהיינו עבדים במצרים ושיצאנו משם לא הי' בא הוצאתו על העדות והחקים כי הי' מספיק בעשיית החקים לבד : אבל בהיות הכרח אל נתינת טעם אל הפרטים אשר זה הי' אפשר להודיע בעשיית החקים לבד : לפיכך הוצרך הצווי אל הגדת העדות ג"כ : ואמר שכשם שהוא שואל דרך חכמה : ישיב לו ג"כ דרך חכמה ויאמר שנצטוינו לבטלי' אכול אפיקומן אחר הפסח : שאם יאכל דבר המעביר השמנונית מן הפה הרי בעל טעם הפסח : וכמו כן אם היינו עושים החקים דהיינו פסח מצוה ומרור מצלתי שהיינו מגידים בעדות טעמי פרטי הדברים הי' ענין נעדר הטעמים : ולהגיד ספור הענין בלתי

חכם מה הוא אומר מה העדות והחקים וגו' פי' היכן הם העדות והחקים וגו' דכונן דליכא קרנן פסח סלקא דעתו' שאין להם שכל אפי' על המצוות שעושים בדכונן הרב"ס דליכא מצות ומרור עד דליכא פסח בהדי' נמצא שאינם מקיימים מ"ע : לזה באה התשובה דע לך שכל זה שאני עושה איני עושה אותו מפני העם לא מפני שהוא חק : והר"י דפכח ק"ל שהי' נאכל על השבע כן האפיקומן אין אוכלין אחריו שום דבר זכר לפסח כדי שימא' כלילה הזה חק בבירור : רשע חבל בגי' יהודה

רשע מהו אומר מה העבודה הזאת לכם כפרת נא והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם והנה שלשה דברים הביאו להמגיד שהאמר הזה היה מאוץ חקף ה' הא' שלא אמ' כל' שאלה כמו שאמר בחכם כי ישאלך בנך מחר ובחס כי ישאלך בנך רק אמיר' כל' כאשר בניכם שהיה ראוי שישאלו ויילמדו מאבותיהם ליראה את ה' יהיו בני סוררים ולא ידברו בדרך שאלה רק בדרך כפירה וערעור יאמרו איכם מה העבודה כי כבר נשתמש הכתוב בלשון אמירה במאמרים המבוג' כמו שאמרו בניד ובני ראובן על המונח אשר בנו בעבר הידן מחר יאמרו בניכם לבנינו מה לכם ולה' אלהי ישראל וגומר (יהושע כ"ה) וכן אמ' הכניא ישעיה (ס' ה') האומרים ימהר יחיה עעשהו הוי האומרים לרע טוב ולטוב רעו שלמה עליו השלום אמ' (משלי כ"ד) אומר לרשע צדיק אתה יקוהו עמים כי תמיד יבא הלשון הזה על הקנטור והמאמר המבוגר לא על השאלה בכונה טובה והסבה השני' לפי שלא אמר מה העבודה הזאת אשר כזה ה' אלהינו כמו שאמר הבן החכם כי לא היינו חושבין למלך לכס כמו שלא חשבו על מלך אתכם שאמר החכם אבל הרשע באמת כפר בהיותה מצוה אלהי' ולכן לא אמר אשר כזה ה' אלהינו הסבה השלישי' שהוא לא קרא המצוה הזאת לא עדות ולא חקים ולא משפטים לפי שלא האמין היות זה עדות יציאת מצרים והיותה משפט וצדק וחק וגו' ידע מלך אבל אמר מה העבודה הזאת לכם וכיון דו שמי כפירות האמת שלא הייתה המצוה אלהית ולא כזה בה השם יתברך אבל הם בעצמן סדרו אותה והוא אומר מה העבודה הזאת לכם שהוא כפירה בפועל ומצוה אותה מצוה וכפירה שנית בענין התכלית וכאלו אמר אין זו עבודה לבנו ולא זכר לחסדיו אבל היא עבודה עשויה לתועלתכם שתאכלו כבש בן שנתו רק וטוב כלי אש ותשמו ד' כוסות עליו הלא זאת העבודה היא לכם ולא לשם ולפי שהיו שמי כפירות לכן אמר בניכם בלשון רבים והיה כי יאמרו אליכם בניכם כאלו היו צדקן בני סוררים בני משחיתים בכפירות שונות ולזה השיגה התורה ואמרתם ובה פסח הוא לה' כלומר הש' כזה בה ולא אכחנו ולכן כזה השם יתברך שלא יאכלו את הפסח כי אם על השבע כדי שלא תמא באכילתו שום הנאה בשמית כי אם קיום המצוה שהוא לזכר שפסח ה' על בתי בני ישראל ולפי שראה המגיד שכיון הרשע במילת לכס ב' הכפירות האלה אמר אף אני במלת לכס אדרוס דרשה שליטת ופי' כסיל מחסר לו ולכן אמר מה העבודה הזאת לכם להוציא את עצמו מן הכלל שלא יבא בקהל ה' כי הנה המצוה נתנה לטובים ולישרים בלבדם ולא לרשע והנה אומרם לבסוף לא הוא מדברי המגיד ולזה אמר ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל באמונתו כפר בעיקר שהעקר הוא היות המצוה אלהית ולא אנושית אף אתה הקדחה את שינוי כל' מלבד מה שהשיגתו התורה אף אתה השומע כפירה מפיו ענה כסיל באולתו ואמר לו בעבור זה וכו' ופירוש הקדחה שינוי כל' הכניסה ואמר לו וכו' וזו פי' הקדחה את שינוי כמו שני בני תקנה (ירמ' ל"א) כל' זה שכפר בעקר הרי הוא בכלל בן נכר לא יאכל בו שאסור לאכול בפסח ואז שני תקנה שרואה לאחר' אוכלים והוא אינו אוכל ואמר לו כל' וגם אמר לו בעבור זה עשה ה' לי חסד גדול שהוציאני ממצרי' ואתה רשע לו שהיה לי בהשם יתברך עשה ה' לי חסד גדול שהוציאני ממצרי' ואתה רשע לו היית שם לא היית וכו' להבא ואע"ג שפסוק בעצמו זה עשה ה' לי הוא בפרש' שאינו יודע לשאול אם אינו ענין לשאינו יודע לשאול תנה ענין לרשע :

רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם • לךם ולא לו •

ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל • בפר בעיקר • ואף אתה הקדחה את שניו • ואמר לו • בעבור זה עשה יי' לי • בצאתי ממצרים • לי ולא לו • אלו היה שם לא היה נגאל :

תם מה הוא אומר מה זאת • זאת • ואמרת • יי' בחוק יד הוציאנו • יי' ממצרים • מבית עבדים :

ושאינו יודע לשאול • את פתח לו • שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה יי' לי בצאתי ממצרים :

יכול

עבודה עשויה לתועלתכם שתאכלו כבש בן שנתו רק וטוב כלי אש ותשמו ד' כוסות עליו הלא זאת העבודה היא לכם ולא לשם ולפי שהיו שמי כפירות לכן אמר בניכם בלשון רבים והיה כי יאמרו אליכם בניכם כאלו היו צדקן בני סוררים בני משחיתים בכפירות שונות ולזה השיגה התורה ואמרתם ובה פסח הוא לה' כלומר הש' כזה בה ולא אכחנו ולכן כזה השם יתברך שלא יאכלו את הפסח כי אם על השבע כדי שלא תמא באכילתו שום הנאה בשמית כי אם קיום המצוה שהוא לזכר שפסח ה' על בתי בני ישראל ולפי שראה המגיד שכיון הרשע במילת לכס ב' הכפירות האלה אמר אף אני במלת לכס אדרוס דרשה שליטת ופי' כסיל מחסר לו ולכן אמר מה העבודה הזאת לכם להוציא את עצמו מן הכלל שלא יבא בקהל ה' כי הנה המצוה נתנה לטובים ולישרים בלבדם ולא לרשע והנה אומרם לבסוף לא הוא מדברי המגיד ולזה אמר ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל באמונתו כפר בעיקר שהעקר הוא היות המצוה אלהית ולא אנושית אף אתה הקדחה את שינוי כל' מלבד מה שהשיגתו התורה אף אתה השומע כפירה מפיו ענה כסיל באולתו ואמר לו בעבור זה וכו' ופירוש הקדחה שינוי כל' הכניסה ואמר לו וכו' וזו פי' הקדחה את שינוי כמו שני בני תקנה (ירמ' ל"א) כל' זה שכפר בעקר הרי הוא בכלל בן נכר לא יאכל בו שאסור לאכול בפסח ואז שני תקנה שרואה לאחר' אוכלים והוא אינו אוכל ואמר לו כל' וגם אמר לו בעבור זה עשה ה' לי חסד גדול שהוציאני ממצרי' ואתה רשע לו שהיה לי בהשם יתברך עשה ה' לי חסד גדול שהוציאני ממצרי' ואתה רשע לו היית שם לא היית וכו' להבא ואע"ג שפסוק בעצמו זה עשה ה' לי הוא בפרש' שאינו יודע לשאול אם אינו ענין לשאינו יודע לשאול תנה ענין לרשע :

צלתי עשיית החקים עד שישאלו הבנים ג' כ' לא יתכן • שאין הדבר המסופ' נקבע בלב האדם רק כאשר יראה המעשים משונים מן המורגל אז יפלא וינסוק בלבו לדעת סיבת השנויים ההם • וכאשר תגיע איו התשובה שישקוט זמאו ויפק תאותו ודאי תשאר התשובה ההיא תקועה וקבועה בלבו : (משעה ה') **רשע** מה הוא אומר לפי ששאל בלשון מה העבודה הזאת לכם יובנו דבריו שכוונתו לומר למה העבודה הזאת לכם שכל זה מותר או מכחש הדברים ולכן קראו רשע • וזהו שאמר המגיד להקדחת את שינוי באומרם לו מלת לי להשיב לו נכד מה ששאל בלשון לכס ולא אמר אשר כזה ה' אלהי' כמו שאמר החכם כי הרשע יכחש בלבו היותו מצוה ה' • ואמר מה העבודה הזאת על המצוה והמרור • לכן צריך להשיב לו כענין בעבור זה עשה ה' לי שמראה לו באצבע המצוה והמרור כמו שדרשו בשעה שמה' ומרור מונחים לפניך ולהורות שאין אכחנו עושים המצוה והמרור בעבור יציאת מצרים רק בשביל שיתפרסם אלהותו ית' • ולסבה זאת הורידנו למצרים והוציאנו משם : (משעה ה')

רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם כזה הוא כראה רשע כמה שקראה עבודה • הגם שהכתוב קראה עבוד • אמר לו מל' לה' לראובן שאמר לאחיו בחיך שתער' בעבורי העורר הזה ראוי שישב לו דלגבי אהבתו לא שמה עורר • אבל אם ישיב לו אך ואמר • כראה שאינו אוהבו וכל מה שעש' הוא עליו לעורר • ולכן הקדחה את שינוי כ' אלו הישם לא ה' נגאל דאית' בשמות רבה פ' י"ע שהרפה מישראל שהיו במצרי' לא היו מקבלים עליהם למול • אמר הקב"ה שיעשו הפסח ויכיון שעשה משה את הפסח גזר הקב"ה לך רוחות העולם ונשבו בג' ע ומן הרוחות שבג' הלכו ונדבקו באותו פסח שג' עורי צפון וצפון תימן והיה ריחו הולך מהלך ל' יום ונתכנסו כל ישראל לפני משה ואמרו לו בצקשה ממך האכילנו מפסחך מפני שהיו עייפים מן הריח השיב להם הקב"ה אם אין אתם נמולים אין אתם אוכלין ממנו • מיד מלו עצמם ונתעבר דם הפסח בדם מילה והקב"ה עזר ונטול כל א' וא' ומנשקו ומברכו • שג' ואעב' עליך ואראך מתבוססת בדמך דם פסח ודם מילה • וכראה שאתן שמתו בימי האפילה גלוי ה' לפני הקב"ה שאפי' יביא ריח ג' ע עליה' לא יחזרו בתשוב' ולא ימולו • ולזה אמר לפי שהוציא הרשע עצמו מן הכלל באומרם לכם ולא לו וגמר בדעתו שלא לאכול מקרבן פסח אפי' ע' ריח ג' ע • אף אתה אומר לו לי ולא לו אלו ה' שם לא ה' נגאל כי אף הוא ה' ימית בג' ימי אפיל' : (חבל בני יהודה)

הם מה הוא אומר אפשר שיכוון במלות מה זאת כאלו אמר מה הלילה הזאת משחר הלילות באופן שתי' שאלתו כוללת כל השנויים הנעשים בלילה זו כמו במזה ומרור והטבול וההסבה • ותשובתו ששנים הללו נעשו מפני שהקב"ה הוציאנו מבית עבדים בלילה ההוא • ומה שהביא היות היציאה בחוק • כבר אמרנו שהיציאה בחוק יד ולא דרך רצון עשתה השחרור המוחלט בליל היותנו משועבדים אליהם כלל : (משעה ה')

ושאינו יודע לשאול לפי שידע שאין צדו דעת ומדרג' בינה לשאול מפני מה עושי' השנים היה עולה על הדעת שלא יהי' חייב להגיד לו כלל ואם יראה להגיד הזמנים שים אפי' שלא יהיו מזה ומרור מונחים לפניו • לכן דרשו ז"ל שתי' • ההגדה ביום ההוא וכלילה ההיא לא קודם לכן • ולא אמר הכתוב והגדת לבנך בלילה ההוא • לפי שהיו אומרים שחייב ההגדה תהי' בלילי

על פי הסוד את פתח לו טהאן שיעקר הציווי לספר יציאת מצרים לחינוקת שוא' ורגת לבנך להכניס הוראת והאמונה בלבבם :

אברבנאל

הגדה

ביאורים

לכלתי שאלו אפי' אחר אכילת המצה ומרור • אמנם דרשו ז"ל שאחר שיטמע הבן ההגדה וידע הסבה ופרטיה אח"כ יאכל המצה והמרור לשם מצוה • ולפי זה ג"כ הי' עולה על הדעת שיגיד לו מצעוד יום קודם אכילת מצה עד שלזה הוצרך לדרוש יכול מצעוד יום ולא דרש כן בשאר הבנים :

מתחלה ר"ל קודם היותנו עבדים היו אבותינו עובדי ע"א ועבשיו ר"ל בזמן ההוא שנטעו עבדים קרבנו המקום לעבודתו שמה שעשה אותנו עבדים למצרים והוציאונו קרבנו לעבודתו לפי שצירידתנו למצרים נתפרסם אלהותו על ידינו שזו היא עבודתו לפרסם אמתותו • וזה אמרו שמה שהיינו עבדים אינו בגלל • לפי שמתחלה קודם שהיינו עבדים לא היינו קרובים לעבודתו • וכיון שמה שנטעו עבדים קרבנו לעבודתו הרי הוא שבת ואינו בגלל • ומציא ראי' לדבריו שעבדו ע"א ושמבדל אהבתו את אברהם הוריד למצרי לעבודתו • כי לענין הע"א באמר ביהושע ויעבדו אלהים אחרים • ולענין שקירב אותם לעבודתו צירידת מצרים הביא ראי' ממה שמתן הנחלה לעשו שבו נתפרסם שלא נקרא זרעו של אברהם ש"עליו בר יהי זרעך בארץ לא להם ועבדום וגו' ומאחר שעשו נתייש בארץ נחלתו הרי אינו נקרא זרעו של אברהם אשר הצטיחו הש"י ש"י זרעו תושלם כוונתו בפרסום האלהות : (סעשה ה')

מתחלה הענין שהפך הסדר וספר תחלה עבדים היינו ואח"כ שאבותינו היו עובדי ע"א • ועוד מה טעם יש בגנות הזה שאנו מדברים על אבותינו • הוא ג"כ ויתפוס אומנות אבותיו ויעבוד ע"א ח"ו • לכן אנו מזכירין תחלה חסדיו וגבורותיו ית' המביע אלינו כלילה הזה אל הגוף הגשמי ואח"כ אל הרוחני שקרבנו לעבודתו • וע"י זה אין שום אדם נמשך אחרי הדעות הנפסדות הנזכרות :

(חבל בני יהודה) ברוך

יכול מראש חדש • תלמוד לומר ביום ההוא • אי ביום ההוא • יכול מבעוד יום • תלמוד לומר בבעבור זה • בבעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מנחים לפניך :

מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו • ועבשיו קרבנו המקום לעבודתו שנאמר ויאמר יהושע אל כל העם בה אמר יי אלהי ישראל בעבר

זכרה הסוד' בו ענין שאלה ולא אמיר רק אמר והגדת לבנך ירא' שהבן הזה לא היה יודע לשאול והסוד' אומה לאביו שיפתח פיו לאלס ויגיד לו הדברים כמו שהיו ולפי שהם' וסאינו יודע לשאול לא במלא להן עיון כי אם קוצר ידיעה לא בהסתארות החכמה' כגון בחכס ולא ברשע ופסע כרש' לכן נסמפ' האגיד להשיב אליהם מה שהשיב' הסוד' ולא הוסיף לומר עליהם אף אחת כמו שעשה כגון חכס ורשע :

יכול מר"ח שהתחיל הגאול' ועוד שזאלין בהלכות הפסח קוד' הפסח • תלמוד לומר ביום ההוא כלומר יום הגאולה • יכול מבע"י ששוחטין פסחיהן בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מנחי לפני

שלכן הנער ובער הוה יטריך האב להראות' לו באכנע • ויש מפרשי' ז"ה בנעטריא י"ב מצות שאלס עושה כליל פסח ואלו הן ארבע כוסות חרוסת כרפס שתי נטולות ידיים המוציא מצה מרור כריכה :

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו עתה מתחיל סדרו של אביו שפרש מאי בנות • שנאמר ויאמר ירושע וגו' יושע

ויאמר ירושע אל כל העם כה אמר יי אלהי ישראל בעבר חסדו אבותיכם מעולם תחת אביאמהם ואבי נחוד ויעבדו אלהים אחרים

ביאורים

הגדה

אברבנאל ה

ברוך שומר צא להראות ממה שהביא ראי' שהקצ"ה שמר הבטחתו ממה שאמר ידוע תדע וגו' נראה שגם גזרות העבדות היתה צפורה טובה וחלק מן ההבטחה שהבטיחם שהם הם יהיו אשר יעבדום ויענו אותם לא בני ישמעאל ולא בני קטורה ולא בני עשו * ולכן אמר ברוך שומר הבטחתו לישראל שהם ירדו למצרים ולא זולתם מזרע אברהם שעל ידם נשלמה כוונת הצדיק ההוא ותאוותו לפרסם אלהותו יתברך בירידת בניו למצרים ויצאתם ביד חזקה * ואומרו שהקצ"ה חשב את הקץ וגו' רדת יעקב למצרים ק"ל שנה הרי רט"ו שנה * וה' שנה שאכלו משלחנו של פרעה שאינם בכלל רד"ו שמה ושברו אוכל והם הם מה שכ' ועוד חמש שנים אשר אין תריס וקציר * ועליהם נאמר ויכלכל יוסף וגו' * וא"כ מאחר שאכלו משלחנו של פרעה לא באל לכלל מנין רד"ו שמה באופן שה' החשבון מאתי' ועשרים ורד"ו שהי' הסימן המקובל אצלנו הרי לך ת"ל * ומנין הת' שנה שנאמרו בין הבתרים לא התחיל חשבונם רק מלידת יצחק כמו שאמר לו גר יהי' זרעך ונאמר ביצחק יקרא לך זרע שמלידת יצחק עד לידת יעקב ששים שנה * ומלידת יעקב עד ירידתו למצרים ק"ל שנה הרי ק"ן * ורד"ו שהיו שם הרי ת' מלבד ה' שנים שאכלו משלחנו של

ברוך שומר הבטחתו לישראל ולא כתנה לישראל או לעשו שהקצ"ה חשב את הקץ כלו על ישראל כמו שנאמר ומושב בני ישראל וגו' ואין לעשו חלק לא בגלו' ולא בשכר המזומן לישראל * שנ' ויאמר לאברהם ידוע תדע וגו' ואחריכּן יצאו ברכוש גדול היא התורה שהיא הרכוש האמתי * (חבל בני יהודה) לא

בְּעֶבֶר הִנְהָרִישְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם •
תָּרַח יֶאֱבִי אֲבִיהֶם וְאֶבְיָנָחוֹר וַיַּעֲבְדוּ
אֱלֹהִים אֲחֵרִים:

וְאֶקָּח יֶאֱבִיכֶם אֶת אֲבִיהֶם
מֵעֶבֶר הִנְהָר וְאוֹלָךְ אוֹתוֹ
בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן וְאַרְבֶּה אֶת זָרְעוֹ וְאֶתְּנֵנוּ
אֶת יִצְחָק: וְאֶתְּנֵנוּ לְיִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת
עֲשׂוֹ וְאֶתְּנֵנוּ לְעֲשׂוֹ אֶת הָרָשָׁעִיר לְרִשְׁתָּ אוֹתוֹ
וַיַּעֲקֹב וּבְנָיו יֵרְדוּ מִצְרָיִם:

רוּך שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ
לְיִשְׂרָאֵל • בְּרוּךְ הוּא
שֶׁהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
חֹשֵׁב אֶת הַקֵּץ לַעֲשׂוֹת
כִּמָּה

(יהושע כ"ד) ואהן לעשו את הר שעייר שכא' (בראשית ל"ו) וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו שלא רצה לקבל עליו את הנרות ויעקב ובניו ירדו מצרים לקבל עליהם הגו' שגבור בין הבתרים: **ברוך** שומר הבטחתו לישראל לפי שאמר למעלה וארצה את זרעך וגו' ונתקיים ביעקב ובניו ולא בישראל ובני קטורה כותן בעבור זה שנה והודאה להש"י ר"ל ברוך הוא ומשוב' הש"י ששמר אותה ההבטחה שהבטיח לחסד לישראל שהם יוכו בה ולא אחר או לפי שמוכיר יריד' אבות למצרים אשר ברוך שגם שמצרכי' על הטובה מצרכים על הרעה * שהקצ"ה חשב את הקץ שהש"י חפץ לזכותם בהבטחת' ההיא מהיותו מחשב את הקץ מיו' ליו' ומלידה ללידה מתי יבא עת קץ כדי לעשות ולקיים מה שאמר לאברהם * רד"ו א' כתב ה"ג חשב את הקץ ול"ג מחשב את הקץ כי חשבון זה כבר עבר שהרי מצריים בין הבתרים עד יצ"מ ת' שנה * והיא

על פיהם ברוך שומר הבטחתו לישראל כו' ועבדום וענו אותם ובאמת זה אינו הבטחה למובח * אלא אברהם אבינו ראה באצטגנינותו שעבד יורשו אותו כמות שאמר להם ב"ה

ויעבר אברהם בארץ וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו

דורא שעמד' ופו' אותה הבעת' של בין הצתרים שאמ' וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי לא לבד הועיל' להם ליניאחס ממארי' כי גם בצרות אחרות שהיו אנוסין או אנוסות היום הבעתה ההיא עמדה להם ולנו לפליטה גדולה כמו שהוכי' מעיני לבן שכל המלכו' שעתידין להיות משעבדין לישראל וכל המלכות והמאורות שעתידין להיות לכבוש הרעה הקדוש ברוך הוא לאברהם במרא' של בין הצתרי' כדאיתא בבר' וכן הוא אומר (מיכה ו') כימי אסחך מארץ מצרים אראנו כפלות' שלא' בלבר עמד עלינו ול' לבלותנו והא' שהוכיז הוא פרעה שלא היטה כוונתו לכלות' כי אם לשעבדם ועל כן היה מחזיק בהם

לִבְנֵי שִׁלֹּחַ אֵלָּא שֶׁבַח לָךְ
וְדוֹר עוֹמְדִים עָלֶינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ כְּלוֹמַ'
שֶׁלֹּא אֶחָד בְּלָדְךָ שֶׁהוּא פְּרַעְיָה עֹמֵד
עָלֵינוּ לִכְרֹךְ וְהוּבֵד אֶלֶף אָף בְּכָל דּוֹר
וְדוֹר כֹּל הַיּוֹם עוֹמְדֵי עָלֵינוּ וְכֵן
לֹא כְּדֶרֶךְ פְּרַעְיָה לְתַלְמִית הַשְׁעָבוֹד
כִּי אִם לְכַלּוֹתֵנוּ לְגַמְרֵי:
צ וּלְמַד מֵהַ בְּקִשְׁכּוֹ רָצָה
לֹאֵר צֵא מַעֲבִין מִצָּרִים
אֲשֶׁר אֶתָּה נָתַתָּה וּלְמַד מִסְּפּוּרֵי
יַעֲקֹב וּבְכֵן מִהַ בְּקִשְׁ לִבְנוֹ אֲרָמִי
לַעֲשׂוֹת לִיעֻקֹּא אֲבִינוּ כְּלוֹמֵר עַד
הָיִיתָ שֶׁלֵּבֵן לֹא עָשָׂה עִמּוֹ רַעְיָה
בְּפֹעֵל אֵל וְלִמַּד מִדְּבָרָיו מֵהַ הִתְּנָה
מִחֲשַׁבְתּוֹ לַעֲשׂוֹת לִיעֻקֹּב אֲבִינוּ כִּי
זֶה מִחוּץ דְּבָרָיו תִּלְמִידוֹ אוֹתוֹ לֹא
מִמַּעֲשָׂיו לְפִי שֶׁהוּא עִמּוֹ הוֹדָה
וְאָמַר יְיָ לֹאֵל יָדִי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם
רַע וְנוֹמֵר (בְּרֵאשִׁית ל"א) וְהוּא
מִזִּכְרוֹ הָיִיתָ מִחֲשַׁבְתּוֹ רַעְיָה וּבְכֵן
בְּקִשְׁ לַעֲקוֹר אֶת הַבֵּל לְהַכּוֹת אִם
עַל בְּנֵי שֶׁהוּא אִמֵּר לִיעֻקֹּב הַבְּנוֹת
בְּנוֹתֵי הַבְּנוֹתִים בְּנֵי וְהִכָּאֵן אֵלֵינוּ וְכֵן
אֲשֶׁר אֶתָּה רֹאשׁ הַיָּד הוּא רֹאשׁ לִמַּד
לִי הֵיכָלֵנוּ וְאוֹתָהּ נִשְׁכַּח אִם לֹא
שֶׁהֵלָּלִים מִנֵּנוּ מִמֵּנוּ וְסִמָּךְ זֶה
לְאוֹמְרוֹ אֲרָמִי אוֹבֵד אֲבִי עֲשֵׂנוּ
אוֹבֵד יוֹאֵל מֵהָקָל וְאִשּׁוֹס דַּחֲנָן
בֶּפֶר עֲרֵבִי פִסְחִים (דָּק ק"ו)
וְדוֹרֵם מִצָּרִי אוֹבֵד אֲבִי עַד שֶׁהוּא
בּוֹאֵר אֶת כָּל הַפֶּרֶץ הוּא דוֹרֵשָׁה
עֲתִידָה כְּמוֹ שֶׁדִּרְשׁ נְסִימִי וְהַטֵּעַם
לִמֵּי שֶׁנִּלְיָה הוּא אֵלֵינוּ חֲיִיבִים
לְהוֹדוֹת לְהֵשֶׁם יִתְבָּרֵךְ וּלְהַחֲמִיל
בְּבָנוֹת וּלְסִיִּים בְּשָׂחָה וְלֹא יוֹכֵל אִם
לַעֲשׂוֹת הוֹדָאָה יוֹתֵר הַבְּנוֹה לַעֲבִין
הַפִּסַּח וְיִזְיָתָה מִצָּרִי כִּי אִם אוֹתָהּ
הַגֵּדָה וְהוֹדִידָה שֶׁהִיא קוֹרֵא מִנֵּה
הַבִּכּוֹרִים בֶּן צ"ב תַּחֲמִיל בְּבָנוֹת
וּמִסִּיִּים בְּשָׂחָה וְהוֹדִידָה הַיִּזְיָאָה
הַמְכּוֹת וְהִאֲוֹתוֹת וְהוֹמִפְחִים כֻּלָּא

עשה האדם עצמו בליל פסח עם אוחם הדברים אשר לפניו בקשר' כאלו
הוא מביא הבכורים. ואמר האגיד שזוהי הבטחה שנאמרה לחברה ה'
עמדה ליעקב עם לבן שה' יד את לבן שז' (בראשית ל"א) ויבא אלהים
אל לבן בחלום הלילה ויאמר לו השמר וגו' וגם אח' כי יבא ברכוש גדול שז'
(שם ל') ויפרץ האיש מאד מאד וכמו שעמד להם הבטחה ברית בין הבתרי'
כן חתמוד לנו בכל ארוסתנו בכל דור דור:

וירד מצרימה אנוס על פי הדיבור לשון וירד מצרימה מורה שבאנוס ירד סם מלוא כתיב ויבא לפי שיעקב היה ירא לרדת מצרימה עד שאמר

צא ולמד פי' א"ל כר' ידוע פלוגת' דהנאי איבא מאן דדריש כפל הענין ו
צא מכללך שזה מוכר' הוא דלדרש' קמתי ידוע בגלו'ה תרע דב'גליו' ואח
לעקור את הכל וחס' ה' הרב חרמי ליעקב הינ' ה' מתקיים ידוע תדע ואחרי
זענין טוב עובד' לא' תקנו רז' ה' ב'סו'כרי שלא יעקור הוונות קסוית' הגמ'
כוס ישועה' אחר' ל' כוס שחמ'כ' בשמוע' ויכון שיעקור אל כולו מירב'ה'מ'מ'ר
וידר' מצר'ה'מ'נ'ם ע'פי הרבוכ' כוס שאז' ל' ראו'הי' יעקב לרד' למצ'מ'ר

וְיָרֵד מִצְרֵימָה אֲנֹכִי עַל פִּי הַרְבֵּוֹר יֵלֶךְ לִּי מִדְּמִמִּיד קָרָא עֵינַי לָכֵן לְמִצְרַיִם וְהָאֵלֶּכָה הִנֵּה בֶן מִשְׁקָה בִּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי וְהַשֵּׁבִיל לִי חֶקֶךָ הִיא יוֹרֵשׁ זֶה כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִשְׁקָה עֲבָדִים חִינּוּ לְפָרֶעֶה בַּעֲצֵרִים נִמְצְאוּ

בְּמָה שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּבְרִית
בֵּין הַבְּתָרִים׃ שֶׁנֶּאֱמַר וַיֹּאמֶר לְאַבְרָהָם
יָדַע תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא
לָהֶם וְעַבְדּוּם וְעָנּוּ אֹתָם׃ אַרְבַּע מֵאוֹת
שָׁנָה׃ וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּן אֲנֹכִי
וְאַחֲרֵיכֵן יֵצְאוּ בְּרַב שָׂגֹדֹל׃
וְהִיא שֶׁעֲמִדָּה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ׃
שֶׁלֹּא אֶחָד בְּלִבָּר עָמַד׃
עֲלִינוּ לְבִלּוֹתֵינוּ׃ אֱלֹא שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר
עוֹמְדִים עֲלֵינוּ לְבִלּוֹתֵינוּ׃ וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ׃
הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם׃

צא
וּלְמַד מִדְּבַק שֶׁלֶבֶן הָאֶרֶץ
לַעֲשׂוֹת לַיַּעֲקֹב אֲבִינוֹ שְׁפָרָעָה
לְאַגֹּר אֶלֶּיָּה עַל הַזְּכָרִים וְלִבְּנֵי בִקֵּשׁ
לַעֲקֹר אֶת הַכֹּל שְׁנֵאמַר אֶרֶץ אֲבִי
אֲבִי וַיֵּרֶד מִצְרֵימָה וַיֵּגֶר שָׁם בְּמַתִּי מֵעַט
וַיְהִי שֵׁם לְגֹי גְדוֹל עֲצוּם וָרֵב
וַיֵּרֶד מִצְרֵימָה אָנוּסִים עַל פִּי הַדְּבֹר
וַיֵּגֶר שָׁם מִלֵּמַד שְׁלֹא יֵרֶד
לְהִשְׁתַּקֵּעַ

של מלך • וידמה עוד לומר שהמדי
משבח ומשאר להס"י על שחשב
בכלל ה'ת' שאמר לאברהם השנים
מלידת יצחק עד לידת יעקב
והק"ל שה' יעקב בירידתו למצרים
שכיון שעדיין לא היו במצרים לא
ה' • לו למנותם ועליהם אמר ברוך
הוא שחשב הק"ל כו' ושלא
התחיל חשבון ה' מירידת יעקב
למצרים :

והיא שעמדה אחרי שאמר המגיד לשבח להש"י ששמר ההבטחה שהבטיח לאברהם שורעו יהי' עבד ושע"כ מן מושלם וזונתו בפרסום האלילות ושמר ההבטחה היא לישראל לא לבני קטורה ולבני שמעאל ועשו אחד מהם לא יהי' עבד - אחר עוד שמעשה יציאת מזר"ב הכר' ה' שכח מן האמונת עד שהפרסום שנהי' אז לא ה' להועיל לזלזל שבכל דור ודור עומדים עלינו לבלותנו והקב"ה מצילנו מידם כי בזה יהי' הפרסום ימלכותי וזהבתי עלינו לבל דור ודור - ויהי' אומרו והיה שעמדה אינו שב לא ההבטחה שנאמר לאברהם בין הבתרים אלא שב אל מה שעומדים עלינו בכל יו' לבלותינו - כי לא תתפרסם אהבתו ית' אלינו כאשר יהיה הקמ"ע עלינו כי אפשר לומר שאין הריגתו אותם לאהבה אותנו אלא לשנאתו אותם מש"כ כאשר ילינו מידם בדרך היותו מבין עלינו כי אז תתפרסם אהבתו העצומה אלינו :

צא ולמד ולזה הביא רמ"ל מלבן שבקש לעקור את הכל ועם כל זה ה"ש" לא הרג אותו אלא הציל את יעקב מידו. והנה מה שלבן בקש לעקור את הכל היינו שהי' משתדל להעביר את יעקב על הדת ולפשתו אחרי ע"ל ולכן נאמר ארמי אובר אבי כי בן נאמר

ובאו האזכר' מארץ אשׁו' שפי' שהועברו על דבר והוא אמרו אח"כ והכדנ' שפי' לע"א. ולזה אמר לו נכסוף נכספ' לבית אביך למה גב' את אליה היינו שלבך הי' שמח שיעקב ידבק באלהיו ויגבדו אבל אח' לו כיון שנכספת לב' אביך שהם שונאים הפסילים והתרפים אח"כ למה גבנת את אליה. ולזה הסמך' לומר ויורד מצרימה כאן יאמ' מפני שהרמ' הי' אוהב אבי לבן ירד מזר'. והטע' שהרעב לא הי' רק בדרך כנען כי בדרך ארס לא הי' רעב אבל יעקב להיותו ראו מלגן פן יכשיל את בניו לא שלא לקנו' שבר בשר' אלא לבן אבל שלא למצר' ויבזה וימישש בשר' שלא יעקב הנה שמעתי כי יש שבר במצרים רדו שמו' ושבדו לבו משם כי הי' מספיק אומר רדו שמה ושבדו לבו ולמה חזר לומר רדו שאל דייק משם דוקא ולא מארץ ארס. וזה אומר רדו ונח' אלא נמות. היינו נח' שפי' ולא נמות בע"ה שם אדם הולכי' ללגן אולי יכשיל אח'כ באמונתו : (פ"ה)

מ"ד דבר מורה כלון בני אדם : אמר כלול למ"ד דברה מורה כלון בני אדם
[ה] שה' זמן מלך המשיח'ע"ה יב יאזא כרכוש גדול שפרע' לא גור ב' ולבן בקש
לאזוג' אלא ודאי מוכרח אתה לדרוש ידוע בגלות מזרים תדע בכל ד' גלויות
כאשר לכל היתורים : אלא הענין שהסבם הי' יצרך בו דוד מלך ישראל כמ"ס
לזה לא תקנו עד שיב' דוד שה' בגי' כוס במספיק'ו ולו נאה לזכר : (חב"י)
לרין ובשלמות של : אצל הש"י ראה וסיבב סבות לקיים מה שצ'אמשתם
בעצמות

לומר זה עבר לא יורשו אך יתקיים האצטגנינות שלך בעבר אציר יצא משעך וכך היה כי עכרם הכשתה טובה היתה לנו:

ג א ז 3 ואת

אברבנאל

הגדה

ביאורים

נני ישראל גדלים ביופים מבלי חנוך ולמוד כאלו בטבע היו נולדים באותן שלמות וכל הפסוק כלו כאמר על גדול הנוף ויופיו ותקון המדות שהוא עדי עדיים עם היוחס ערוס ועריה מלמוד התורה והמוסר בעריעדיים לשון קישוט ועריה ענין גילוי כמו את מקורה הערה (ויקרא כ'): וירעו אותנו המצרים גם זה מוידוי הבכורים ולפי שיש בפסוק זה חלוקים דרשנו שלשה דרשות וירעו אותנו המצרים כמה שנאמר וכו' ר"ל שחשבו אותנו בחוקת רעים שחשדונו באנשים רעים וחטאים כמרגלים את הארץ כדרך הקושרים והמורדים באדוניהם והתחכמו איך יוכלו לנו

ולכן אמר וירעו אותנו שחשדונו באנשי רשע שאם ר"ל שחשדונו רעה היה לו לומר וירעו לנו גם בראיה שהבי' לא נזכר שום רעה אבל על השד שחשדו הוכיח שפיר מפסוק הבה נתחכמה שהיתה עתה המצרים להתעולל עלילות נגד ישראל ולהתחכם בתחבולות כדי שלא יתברו ולא יתחוקו בארץ וזה מפני השד שחשדונו כרעי' וכפושעים ויענונו כמה שנאמר ר"ל מהרעה הושת במשכה רעה אחרת שעלה מעצת' שיענונו אותם בכל מיני ענוים כדי לתשש כחם כנקיב' ולא יעשה דבר ממה שיזמו' ומה היה העינוי הזה ושימועליו שרי מסיס למען ענותו וגו' והוא מלכת החומר והלבני' ובנין הערים למלך כחיד הכא ויענונו וכחיד הקס ענותו ולמד ענוי מענוי ולפי ששם כאמר וישמוע עליו אחר הבה נתחכמה משמע שהענוי נמש' מעצ' הבה נתחכמ' לו

וּתְבוֹאֵי בְּעֲדֵי עַדִּיִּים שְׂדִים נָכְנוּ וְשַׁעֲרֵךְ צִמַּח וְאַתָּה עָרַם וְעָרִיָּה:

וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָרָה קָשָׁה:

וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרִים בְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר הִבְהִנְתִּיחֵמָה לִּפְנֵי יִרְבֵּה וְהִיָּה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסְף גַּם הוּא עַל שׁוֹנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ:

וַיַּעֲנוּנוּ בְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר לִמְעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת פָּתָם

והביא הפסוק ותבואי בערי עדיים שמורה על מה שאמר שהיו ישראל מזוייני' ורשומים בסימניה' להיות' כפרדים משאר האומות והיותם עבדי בורא עולם באופן שה' להם הסימנים מן האמונה אמיתית ולכן אמר שדים נכבדו ושערך צמח כלומר סימני יהדות היו עליהם והיו ערומי' מן המצות לפי שכאשר חטאו בעבל מזה להוריד עדים שהי' סימן לבית אבותם כיון שלא קיימו אמונתם: (פ"ה) וירעו אותנו הנכה מה שהביא רא' על העבודה קשה מהכתוב ויעבדו מצרים וגו' ולא הביא הכתוב שאומר בהדיא וימררו את מייסם בעבודה קשה כראה שאם לא הי' אומר רק הענוי בעבוד' קשה היינו אומרים לתועלתם היו עושים לא להריע לישראל אבל ממה שאמר נתחכמה לו כתבאר שלא היו צריכין לבנין רק להריע לישראל עשו כן והי' כאלו הגדיל התרעמות צכוונתם היותם להריע לישראל לא לתועלתם

וירעו איתנו המצרים שהוקשה לו היאך אפשר שעם רב ועצום צעל כח וגדל בתוך כס איך יתכן שיוכלו להם המצריי' לזה אמר וירעו אותנו לרמוז שמקודם למדוס דרכיהם הרעים ועשאוים רשעים ואח"כ יכלו לשלוט בהם וזה רמז בהבילוי הפסוק הבה נתחכמה לו ר"ל נתחכם מה לעשות שלא יצילם האל ית' **על פיהם ואת** ערום ועריה זו מכת הדחש הערום שהאיל וחמא לשיב' היו ערומים מצי השכינת חסד הצירוף והליבון וכו' לחלפש בויו השכינה שנאמר וענך עומד עליהם: לא

וַיִּבֶן אֶת פָּתָם וְאֶת רַעֲמֶסֶס וַיִּפֶּן בָּהּ וּבָהּ וַיִּךְ אֶת הַמִּצְרִי

אברבנאל,

© 2004 Blackwell Publishing Ltd, *Journal of Internal Medicine* 255: 105–112

1. *Journal of the American Medical Association*, 1997; 277: 1033-1036.

אברבנאל

הגדה

ביאורים

פרישותם מנשותיהם ונתן להם נחת רוח ורכון להודק להם כד' שיתרבו. וכמו שדרשו (בסוטה דף י"א) על תחת התפוס עוררתיך (סיד השירים ח') ויהיה וידע מלשון והאלהים ידע את תהיה אשחזו (בראשית ד') ועשו בדרך אספקתא המלה יוצאה מהקל ועשו ב"שמויאל אל וירא כאשר כאלו וירא את עניינו ונאמר להלן וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים מה להלן שנתן להם חפץ לדעת כשיהם אף וירא את עניינו על זה נאמר. ומה שדרשו וידע אלהים על תשמים המטה לפי שאין אדם יודע מה בין איש ואשחזו כי אם אלהים. ומה שנקרא תשמים המטה דרך ארץ כי תשמים הוא מדרך הארץ שנאמר (ס"ט) ואיש אין בארץ לבא עלינו בדרך כל הארץ:

ואת עמלינו אלו הבני דכתיב (איוב ה') כי אדם לעמל עולר וכתיב (בראשית י"ט) כחי וראשי אנוני שנאמר כל הבן הילוד וגומר הוא ב"כ צרה כסתר כי אין ספק שזהו דעתם לאנשי שיעשו הדב' מעצמם כי חרפה היא לו לעשות על זה דת מפורסמת אבל הם יודעים מחשבות לבובות כליות דאם גם כן הדבר הזה ובאלו אשר וירא ה' מה נעשה מבנינו אשר עמלינו בחולדותם וגדולם שהיו משליכי אותם ליאור: ואת לחצו ודרחקו כי מלת לחץ תאמר פעם על הכא' גופנית כמו ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר (במדבר כ"ב) שפירושו למעכו. ופעם יאמר על ההכרח ועל האונס שהנוגש עישה לעובדי לפניו לעשות אויה דבר בלחץ גדול וזה השם מהלחץ נקראו ר"ל דוחק. ולכן אמר שזה שאמר ואת לחצו אין ראוי שיפורש על המעיכה והכאה גופנית כי זה כבר נכלל בויתנו עלינו עבודה קשה אבל נאמר על הדחק שלא די שהיו מעבדי' אות' אלא גם לא היו נותני' להם מנוחה בעבודה ההיא כי היו דוחקים אותם כמו שנאמר (שמות ה') והנוגשים אלים. ולפי שגם זה לא היה דבר מקודר ולא מפורסם לכן זכרו בכלל הראיות:

ואת עמלנו. אלו הבנים. במה שנקאמר כל הבן הילוד היארה תשליכוהו וכל הבת תחיו: ואת לחצוה הדחק. במה שנקאמר וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם: ויוציאונו ממצרים ביד חזקה ובזרע נטויה ובמראגל ובאחות ובמפתים: ויוציאונו

עושים להם המצרים שלא נגזרו עליהם במראה בין הבתרים וע"כ מיהר את הקץ. ולפיכך נאמר ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אותם כי ה' מספיק אמרו ראיתי את לחצם. אלא ר"ל שהמצריים עושים יותר על הנגזר עליהם בין הבתרים. ותקף אחר זה אמר הקב"ה ועתה לכה ואשלחך במלת ועתה ראה להורות שלא בגי' זמן הגאולה. אבל מאחר שהמצרי' עושים יותר ממה שנגזר עליהם היינו שהוסיפו עליהם ג' דברים פרישות דרך ארץ והבנים והלחץ זה הדחק שכונתם להרע לבד לכן ועתה לכה ואשלחך וגו' שילאו ממצרים:

(שעשה ה') ויוציאונו שלא היו נזקקין לנשותיהם וידע אלהים שכיון שאדם שרוי בצער אינו מצטער על בניו כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו וכן ואת לחצו ודרחקו שכלתה פרוטה מן הכיס ובהיות האדם עבד אין לו הנאה במעונו ואינו בוכה על דוחקו דמלתא זוטרתי היא לגבי העבודה הקשה. כל זה ראה האל יתברך בחסדיו וחס עליהם אפילו על מה שלא צעקו הם:

(חבל בני יהודה) ויוציאונו

כ"ב) שפירושו למעכו. ופעם יאמר על ההכרח ועל האונס שהנוגש עישה לעובדי לפניו לעשות אויה דבר בלחץ גדול וזה השם מהלחץ נקראו ר"ל דוחק. ולכן אמר שזה שאמר ואת לחצו אין ראוי שיפורש על המעיכה והכאה גופנית כי זה כבר נכלל בויתנו עלינו עבודה קשה אבל נאמר על הדחק שלא די שהיו מעבדי' אות' אלא גם לא היו נותני' להם מנוחה בעבודה ההיא כי היו דוחקים אותם כמו שנאמר (שמות ה') והנוגשים אלים. ולפי שגם זה לא היה דבר מקודר ולא מפורסם לכן זכרו בכלל הראיות:

ויוציאונו

ותדר בתפרעה לרהץ על היאר

ויצו פרעה כל חבן הילוד היארה תשליכוהו

וירציאנו לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח וכו' רמזם בזה שלא היה הפועל ההוא טבעי מסדר המערכות השמימיות ומניעיהם שהם מלאכים ושליחים מהש"י בהנהגת העול' השפל אלא היתה מההנהגה הפרטית כפי רצון הש"י למעלה כן המנהג הטבעי והנהגת העליונים וזהו אומנם בכבודו ובעצמו אכל לא ימלט שיהיה הפועל ההוא על ידי כלים כי הרוחני לא יפעל במורגש במישוש כי אם על ידי כלים והנה חכמים ו'ל ראו שפרנס' העולם הזה על ידי תנועתו הגלגלים וכן השפעות השרים העליונים שיפעלו בעולם כפי המסודר עליהם אבל בדעת ובחירה וההנהגה השנית היא השגחיית המסודרת

מראינו יתבר' הפשו' כאשר תגזור חכמתו ואינה כפי סדור השמימי וגם לא על ידי מלאכים ושרים העליונים אבל הש"י יעשה אותה בעצמה מבלי היות שם מלאך או אמצעי אחר רוצה לומר בעל דעת ובחירה אבל אין המלט משתהיה פעולתו ההשגחית והרכויות ההיא בדברים החומרים באמצעי כלים כאילו תאמר שהמלך יתרו הרומאים פעם על ידי שופטים ושופטים הממונים על פיו ופעם יעשה המלך ההרג בעצמו ובידו מבלי אמצעי אבל אין המלט שיצטר' כלי לעשותו כאלו תאמר חרב או דבר אחר והוא יוחר משוכחת מהסדור השמימי ומפעל העליוני

ושיערו חכמים ו'ל שיצאת מצרים לא היתה מסודרת ולא מחוייבת כפי ההנהגה הטבעית ולא היתה מפעל השרים העליונים משלשה בחינות האחת לפי שהמערכה השמימית המורה על ארץ מצרים הייתה מונעת ומעכבת יציאת העברים משם וכמו שכתב הראב"ד ה'כפי רצון פרעה ועבדיו שבשום דבר לא נחרצו ולא נתפייסו שיצאו ישראל מעבודתם וזה היה מורה שיהיה הדבר חוץ מטבעם וכנגד הבחנות העליונות המשפיעות עליהם והב' בעבור שהמצרים היו עובדים למולט ולזה היה שופע עליהם מעלה וכבוד כל שכן בהיותו בכח ונגזרותו ומעלתו שהוא חדש ניסן

על פיהסוד לא על ידי מלאך ה' אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ודחינו שם הגדול בשם הנכבד סוד זה' הולך לפנינו כו' שנתגלה על ידי משה רבינו עליו השלום שהוא שם של ד' כפ' שרש' י' על ושמ' ה' לא נודעת לחם ע' באמר פרעה מי ה' :

וירציאנו י' ממצרים לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו שנתאמר ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והבתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים

וירציאנו נראה שאין ספק שהקב"ה נתן רשות למשחית דחינו למלאכי חבלה לנגוף וידוע הוא שהמשחית לא יבחין בין בכור לשחינו בכור ולא בין מצרי לישראל אבל לא היה להם רשות להמית זולתי הקב"ה בעצמו המית הבכורות כמו שג' אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור ולא הוצרך דם הפסח אלא כדי להגשים מן הנגיפה של המשחית כי מן המיתה לבכורות לא הי' צורך אות כי הממית והמבחין בין טפה לטפה היה הוא ית' בעצמו וכ"ש שיבחין בין מצרי לישראל ובהיות ההכלה מן הנגיפה כוללת בין בכור ובין זולתם לכן נא' זאת בתינו היל ולא אס' את בכורתנו וזה אומרו ולא ית' בכס נגף למשחית ר"ל שלא יהי' כח לעשות אפי' לנגוף וזהו מה שדרש ועברתי

וירציאנו ה' ממצרים לא על ידי מלאך דורש שם יתירא דהי' די שיאמר ויוציאו ממצרים ובדאי הוא האל יתברך שכבר אמר למעלה ונצק אל ה' וגו' וישמע ה' אלא להודיענו בא שהאל ית' בכבודו ובעצמו הוציאה אכל' ק' מאחר שכבר מעט מלאך ושרף ושליח מי הוא זה אחר דצריך קרא למעוטיה וזהו הקדוש מוהר"ר מאיר ברזילי ז"ל פי' דהוא ס"ד אמינא שיבא מטטרון דשמו כסם רבו ויהי' הוא השליח לזה אמר אני ה' אני הוא ולא אחר ולע"ד ד' דאחא למעוטי משיח דדקנו שידוע הוא שהוא ג"כ שמו

ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה בשש מאות אלף רגלי חגברים לבד מטף

אברבנאל

הגדה

ביאורים

ניסן. ומפני הסבות האלה ראה השם יתברך לעשות הנאולה הזאת בעצמו. כי מי יסדר מערכות השמימיות ומי יסב' העצמים המוחזקים ומי יטל כחות השמים העליונים והשפעותיהם כי אם השם יתברך אשר ירם. ואלב' בחינות האלה כיון באמרו ועברתי בארץ מצרי' ונאמר:

ועברתי בארץ מצרים מורה שעם היות המערכה העליונה מחייבת שלא יאזו ישראל מצרי' מעבודתם ההנהגה ההגיונית חשדד המערכה ויולאס. וכן דרש בענין ההעברה אני ולא מלאך. לפי שהמכוון זה הוא לשדד כח המערכה אשר א"א שיהיה כי אם ברנונו הפשוט

וביכלתו. וכנגד הבחינה הב' מרשעת פרעה וענדיו אמר דבתי כל בכור בארץ מצרי' רוצ' לומר אם הם יחיו ויבנו בכורי ישראל גם אני אכה את בכוריהם ואז יבוא פרעה בעצמו ויאמר קומו אלו מחוק עמי. ולפי שהכאת הבכורות לא היתה בדרך טבע כענין הקדחות השורפות והמגפות המחדשות בעולם לכן דרשו על זה אני ולא שרף והוא תאר לחוס הנכרי האמיתי במגפות בסדר טבעו כפי המערכת. כי הבכורות האלו כפי טבעם היו בדרך הבריאות אבל השם יתברך הדפס. וכנגד הבחינה הג' מאלהות מצרים שהיו מנינים בעדם ומשפיעים עליהם טונות אמר ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. ולא אמר זה על הכחות השמימיות כי אם על השמים המניעים אותם ורוכה לומר אע"פ שהשמים העליונים יספיעו מעלה וכבוד

חיים וחסד למצרים השם יתברך ישחית השפעתם ויסיר גבורתם באופן שלא יעמדו להם למנוע. וכאלו האלהות והבכורות מכח אחת להם דרגע אחת כחצות הלילה (ויען היות בטול כחות השמים העליונים דבר מיוחד ליכולת הש' לכן דרשו עליו אני ה' ולא השליח. ואשר בסוף הדברים אני הוא ולא אחר. לפי שהפעל הזה לא יאות כי אם אליו יתברך בלבד) הרי לך שכל מה שדרשו בפסיק ועברתי בארץ מצרים כלו ככלל בפסוק ויולאנו ה' מצרים כי שלשת הסבות נכללו ביניהם:

ביר חוקה זו הדבר. הנה נדרשה הזאת יפלוח' ספקית. האחד למה דרשו ביר חוקה על דבר המקנה ולא דרשו אותו על מכת בכורות שנקראת בכחוד יד חוקה וינרץ יותר אומרו ויולאנו ה' מצרים ביר חוקה כי נאמרו בכורות יולאו משם. השנית במה שדרשו ובזרוע נטויה על החרב ולא מצאנו באמות מצרים מכת חרב והפסוק שהביא לראי' ידבר על ירושלים ולא על מצרים. והג' במה שדרשו ובמורא גדול זו גילוי שכינה כי בעתה הר סיני נגלה השכינה לישראל לא במצרים. הד' שהפסוק שהביא עליו הוא כולל כל נסי מצרים. ה' במה שדרשו ובאותות על העשה והכה אין האטה אותות אבל הוא כלי להם והכח שהביא מורה עליו. והו' במה שדרשו ובמפיתים זה הדם כי עם היות הדם מכלל המופת' אין ראוי לומר שהדם הוא המופתים כי הוא מופת פרטי לא מופתים רבים. הו' שהפסוק שהביא על זה הוא מדבר מהנאולה העתידה. ה' איך מכל עכות מצרים לא זכרו בפרשה הזאת כי אם ב' הדבר והדם והשמיטו שאר המכות ויותר ראוי היה לדרוש ובאותות ובמפיתים על כל המכות מלדרוש אותם על הדבר והדם בלבד. והנראה לי בזה הוא לפי שהגמיר מאד בכחוד הזה דברים שזכר בלשון יחיד כמו ביר חוקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול ודברים בלשון רבים כמו אותות ומפיתים ולכן דרש כל דבר כפי ענינו והורא' המלה בדרך גמירה שזה מקומא' אחרים וע"כ דרש יד חוקה על הדבר לפי שהיא נקראת יד' כמו שהביא הנה יד' הויה באקנק ולא דרש זה על מכו' בכורות לפי שידרוש עליו ובזרוע נטויה כי הוא סבר שכמו שאנצב אלהים הוא דבר קטן ויד' ה' הוא דבר חזק מאד וכמו שהיד היא גדולה מהאנצב ככה זרוע נטויה מורה על חזק המכה יוסר מיד' ה' לפי שהזרוע כלו הוא גדול וחזק מהיד:

שפטים אני יי:

ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך. והבתי כל בכור.

אני ולא שרף. ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. אני ולא השליח. אני יי. אני הוא ולא אחר:

ביר חוקה זו הדבר. במה שגמיר. הנה יד יי הויה במקנה אשר בשרה בסוסים בחמרים בגמלים בבקר ובצאן דבר דבר מאד:

ובזרוע

ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך. דבתי כל בכור בארץ מצרי' וכו' לפי שהכאת הבכור' היתה בלתי אפשית רק ע"י הקב"ה בבכורו שהוא ה' יכול להבחין בין טפה של בכור לשאינה של בכור ובין מצרים לישראל ולא אחר. וא"ת הרי ה' יתר שבה ביכלתו יתברך שא' משלוחיו הקטנים יהרגם. אבל הטעם הוא לפי שהמצריים היתה להם אמונה באלהות היותם שנים א' מריע וא' מטיב לפי שא"א לדעתם להמציא שני הפכי' בפשוט א'. לכן רצה הקב"ה בעצמו להכות הבכור' ולא אחר להודיעם שהוא בעצמו המכה שודאי אין אחר מבחין בין הטפות זולתי אשר בראם ואחר שהטיב לבנו' אותם ונתבאר שהוא בעצמו הרגם לסבת חסד הרי נתפרסם היות בידו ב' היכולות להריע ולהטיב:

ביר חוקה וכו' לפי שדרש המגיד ויולאנו ה' הוא ולא מלאך ולא שליח וגומר יקשה היאך יתכן שנאמר שהקדוש ברוך הוא בעצמו הולך את ישראל ושהוא ברוך לחזק יד ולנטיית זרוע ולמורא גדול ולאותות ולמופקים כדי להלחם עם כל קיקיון יתוש קטן כפרעה שהרי מזה יגיע שמך ח"ו ביכלתו יתברך. שמה שאמר משה פ' ואתחנן או הנסה אלהים לבא לקחת לו בני מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביר חוקה ובזרוע נטויה ובמורא גדולים ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך. הנה פ' הדברים שהיו הנפלאות שעשה גדולים בעינינו ר"ל בערכנו עד שהיו ביר חוקה ובזרוע נטויה בו' לא ח"ו שהקדוש ברוך הוא הולך לחזק יד ולנטיית זרוע לאבד יתוש קטן כפרעה. לכן פ' המגיד שקרא את הדבר יד חוקה מפני שנאמר בזה הנה יד ה' הויה אבל לא שהולך ליד חוקה כי מה יד חוקה כריך לשלוח דבר במקנה. ועל זה הדרך המשיך ענינו בפי' זרוע נטויה כמאמרנו בפי' שאמר זה:

בפי' שאמר זה:

שמו כשם רבו כדכתי' וזה שמו אשר יקראו ה' קדקדו והוא נקרא אחר כמ"ש על פסוק שם לי אלהים זרע אחר תחת הכל. זרע הבא ממקום אחר. וידוע ששמה אמר לפני הקב"ה שלח נא ביד תשלח שכונתו שישלח למלך המשיח והשתא סד"א דנתקבלה תפלתו ויבא המשיח והוא יהרגו המצרים במאמר פיו ובזרוע שפתיו ימית רשע לזה אמר אני ה' אני הוא ולא המשיח דמתקרי אחר:

ביר חוקה זו הדבר דק' לו מאד' שהולאנו ביר חוקה מה צורך עוד לזרוע נטויה ולמורא גדול ולאותות ולמופתים די שיאמ' ויולאנו ה' ביר חוקה כדכתי' בחזק יד הולאנו ה' מצרים. לזה תירץ כי ביר חוקה הוא מכת דבר שהיא היתה משמשת עם כל מכה ומכה וגם האחרונה שהיא מכת בכורות היתה דבר כמ"ש הראב"ב ורש"י ז"ל. ובמכת הדבר כגזרה מיתה על האדם אבל המתין עד לאחר זמן כדי שיכס ג"כ בזרוע נטויה שהיא המרע שבה בכורות באביהם. ואי קשיא לך היאך נאולו ישראל והלא כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין. לזה אמר ובמורא גדול זו גילוי שכינה שראה את הדם וכי תימא באי' זכות לז"א ובאותות זה המשה ובמפתי' זה הדם בזכות שהאמינו באותות של דם ומטה שנהפך לנחש שמיד כתיב ויאמרו העם ובזכות האמנה נאולו. דבר אחר ביר חוקה שחיס בו' לא רצה בפי' הראשון שאינו מזכיר אלא מכות בכורות לבד עם כל פרטיו והוקשה לו למה לא יזכיר חסדי ה' בפרשות כל ה' מכות. לזה פ' בפל הענין כל מלה רמו למכה אחת:

הכל בני יהודה אלזו

ובזרוע

ביאורים

הגדה

אברבנאל יב

ובזרוע נטויה זו החרב כהיות כי יד ה' נדרש על דבר מקנה ידרש זרוע נטויה על מכות בכורות להיוסח מכה יוסר ענומה ועל זה אמרו זו החרב ירמון למנפת הכורות על ידי חרב מלאך המות שהכה בהם ועשה ב'ש' מנטויה לנטויה • באמר כאן ובזרוע נטויה וכאמר להלן במנפה אשר באה בימי דוד וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים (ד'ה'א'כ"א) מה להלן חרב מלאך המות שהוא שם למנפה הנטויה ככה מה שנאמר כאן זרוע נטויה הוא באמר על מכת בכורות • וחז"ל דרשו החרב על חרב הכורות שהרגו את אביהם •

ולפי שהאלוהות נלקו עם מכת בכורות כמו שחז"ל ונכל אלהי מצרים אעשה שפטים לכן דרש ובמורא גדול זו גלוי שכינה על דנקות השגתה הש"י במצרים להכות הכורות והאלוהות • והביא על זה הפסוק או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרבנו (דברים ד') שמדבר ביציאת מצרים ונאמר בסוף הפסוק וביד חזקה ובזרוע נטויה וגו' מזה הוכיח שהדברים האלה כלם נעשים במצרים עם יד חזקה שהוא יד הדבר • וזרוע נטויה שהיא מכת בכורות • ובמוראים גדולים שהוא משפט האלוהות • ולהיותו במצרים הרומכיים קראו מוראים גדולים ולא היה זה בהר סיני כי אם במצרים כיון שהכתוב אומר במצרים לעיניך • ואמר ובמוראים לשון רבים לפי שכל מכה ומכה מהכורות כהיותה מכה ית' מבלי אמצעי היה מורא גדול והמכות כלם היו מוראים גדולים • ואונקלוס תרגם ובמורא ירמון למנפת הכורות שהם שראו במצרים והוא גלוי שכינה •

ובאונקלוס

בזרוע נטויה זו החרב •
במה שנאמר וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים: ובמורא גדול זו גלוי שכינה •
שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרבנו במסת באתת ובמפתים ובמלחמה וביר חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים בכל אשר עשה לכם ייאלהיכם במצרים לעיניך: ובאותות

ובזרוע נטויה זו החרב אין הכוונה חס ושלוש לומר שהנדרש נטיית זרוע אלא לפי שנאמר הכני הורג בנך בכור וזהרוב אינו אלא בסיף אמר המגיד שאומרו זרוע נטויה הוא זה לפי שזכר מצינו נטויה לכן השאיל לו לשון זרוע נטויה על מכת בכורות • ואמר כך המשיך המגיד עוד פירושו באומרו ובמורא גדול זו גלוי שכינה שאל יחשוב שאמר כן לומר חס ושלוש שהנדרש השם יתברך למורא גדול כדי לאבד שכל כזה • אבל אמר שזה החזקת מונה על גלוי שכינה שנראה בסנה להנציח • ושמה שנאמר ובמוראים לשון רבים היה בגלוי שכינה בסנה וגלוי שכינה בהר סיני • כי במראה הסנה נאמר המראה הגדול לכן קראו מורא גדול שכן תרגם אונקלוס חיון • אבל בפרש' בכורים אין וידוי רק על השייך לציאת מצרים לא על מעמד הר סיני ולכן לא אמר במוראים לשון רבים •

(פעשה'ה) דבר

גדול ובחזונוא רבא • יראה שעשה מורא מלשון מראה לפי שכתוב ובמורא חסרו' תרגם כן • ירמון למנפת הכורות שהם שראו במצרים והוא גלוי שכינה •

והרכיני את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים

ובאותות זה המטה דרש ובאותות על החותות אשר נעשו באמצעות המטה שהם חמשה ההפוך המים לרס והעלות הכפרדים ותולדות הכי' ואכת
הכרד והאריזה כי נכל אלה נאמר שנעשו בתנוע' המט' וזהו אמרו ובאותות זה המטה ר"ל האותות הם אשר נעשו עם המטה שנאמר ואת
המטה הזה וכולי עליו הביא הפסוק ואותם נקרא אות' אשר נעשו ע"י המטה הנה א"כ יאלו לנומן הדרש' האת זכרון ו' אכו' שהם מכת הדבר ומכ' בכורות
וממשת האותות שנעשו עם המטה ונשאלו ג' מכות שהם הערוב והשחין והחשך ואותם דרש מונמפתיים כמו שפירש' ובמפתי'

זה הדם ג' המכות שהם הערוב
והשחין והחשך קרא המגיד בשם
דס ור"ל ומופתיים הם הב'
המקוריים בשם דס לפי שהערוב
היה בעלי חיים העורפים שהיו
בכנסי' ובתים והורגים ועורפים
כל מה שיוכלו ולהיותם שופכי דם
תארים בשם דס' גם השחין תאר
בשם דס לפי שהיה ענינו עפוש
הדם והפסדו פחאוס' גם החשך
תאר בשם דס לפי שהיה אור השמש
אדגדס ונחשך: שנאמר ונתתי
מפתיים בשמים ובארץ וכולי
(ויאל' ג') וכתוב בתורה השמש
יהפך לחשך והירח לדם לפני בא
יום ה' וגומר וממה שאמר ונתתי
מופתיים בשמים ובארץ הוכיח
שלא אמר דס על ההפוך המים
אשר בנהרות לרס כי המופתיים
שיועד זכר שהיו בשמים ובארץ לא
פמים ולכן אמר דס ואש וקמרו'
עשן כי הדם רומז למכ' החיו'
הרעו' ע"ד וכן בהמות אשלה גם
(דברים ל"ב) והאש רמז לשחין

**באותות זה המטה' במה
שנאמר ואת המטה הזה
תקח בידך אשר תעשה
בו את האתות: ובמפתיים
זה הדם במה שנאמר
ונתתי מופתיים בשמים ובארץ דס ואש
ותמרות עשן:
דבר אחר ביד תקח שמים' ובזרע
נמויה שמים' ובמרא גדל
שמים' ובאותות שמים' ובמפתיים שמים:
אלו**

שהוא באש שורף בריחית הדם ותמרות עשן הוא רמז לחשך ולפי שגם
החשך יתאר בשם דס לכן אמר מיד אחריו השמש יהפך לחשך והירח
לדם כי הדם הוא האדמיות החזק הכוונה לחשך' ועם היות שהכתוב
הוא נאמר על הגולה העמיד' עשה המגיד בוירה שזה ממופתיים
למופתי'

דבר אחר בשבון העשר מכות
לא פחות ולא יתר יראה
ענין נכון כי נבדל העולם בעשר'
מאמרות לפי שאין קיומו של עולם
רק בנתינת התורה והתורה היא
עשרת הדברות לכך נבדל בעשרה
מאמרות כמו שארז' ל לתת שכר
לצדיקים ועונש לרשעים' כי הצדיק'
מקיימים עשרת הדברות ומתקיימי'
עשרה מאמרות אבל הרשעים
שמבטלים עשרת הדברות מבטלים
העולם שנבדל בעשרה מאמרות'
וע"כ פרעה שאמ' לא ידעתי את ה'
שהכחם בריאת העולם הוב' בעשר
מכות כגד עשרה מאמרות' וכל
ר' יהודה ונתן דהם סימנים
להורות סדר המכות שעליהם נאמ'
אשר התעללתי שפי' שחקתי שהמכ'
הראשונה היתה ביאור רחוק מגוף
האדם והאכזריות בא עליהם ובבית'
יותר קרוב אל הגוף' והכניס
היו דברים בעור האדם שהיתה
מכה יותר קרובה אל הגוף מהשתי'
שקדמו לה' והנה נתיירא פרעה
שאחרי שהמכות הולכות ומתקרבות אל גופם פן תבא אחר הכניס מכה
מגעת בגופם ממש' וכאשר ראה שכל הערוב שהי' רחוק מן הגוף
יותר מן הכניס הנה עלה בלבו שאין לו יכולת על גוף האדם וכתחזק לבו
אח"כ בא הדבר גם הוא בשם' כמו שג' הנה יר' ה' הויה במקד' אשר
בשדה

וישלכו ארצה ויהי לנחש ויאמרו אל פרעה כה אמר ה'

ביאורים

הגדה

אברבנאל יג

לזופתים כאמר כאן ונמופתים ונאמר להלן ונמתי מופתים מה להלן אלה אף כאן ג' אלה מה להלן נקרא דם ההרג והחושך אף כאן כן: ותמרות לפי שהם עץ גבוה וישר ושוה ידמה הדבר הגבוה והישר לזופתים ונאמר להלן ונמתי מופתים מה להלן אלה אף כאן ג' אלה מה להלן נקרא דם ההרג והחושך אף כאן כן: ותמרות

דבר אחר ביד חזקה שתיסב' לפי שהיו המכות י' ויש כפסוק הנה ס' שנות יד חזקה וזרוע נטויה ומורא גדול ואזקות ומופתים אמר המגיד שכוין

שאלוה' לשונות נאמרו על כל ה' מכות שיתחייב מזה שכל א' מאלה יורה על שנים מהם וזוה' הדרך יוכלו כל המכו' באלה ס' לשונות ומאז סמך לה לפי שיד חזקה ס' ד' מלות ולכן ירמוז' מכות וכן וזרוע נטויה ובמורא גדול ואמנם אזקות עס היותו מלה אחד הוא לשון רבים ומיעוט רבים שנים וכן ונמופתים לשון רבים:

רבי יהודה היר' נותן בהם סימנים רצ' עד"ש באח"ב לפי שספר תהלים לא נענו כסדר הזה ותאמר אין מוקד' ומאמר בתורה לכן עשה ר' יהודה זה הסימן להודיענו כי כן היו כסדר הכתובים בתורה: וי' א' שדס ולפרדע היו בהתראה וכנים בלא התראה וכן ערוב היה בהתראה ושחין בלא התראה: וכן ברך וארצה היו בהתראה: ומשך בלא התראה: ולהיותם בזה

אלו עשר מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים:
ואלו הן:

דם בנים דבר ברך חושך
צפרדע ערוב שחין ארבה בכורות
רבי

בשדה נתחזק לבו אז יותר לאמר שהמכות חזרות ומתרחקות מן הגוף אח"כ בא השחין שה' ממש בעורם ובעורם יותר קרוב אל הגוף מן הכנים חזר להתיירא ק' יגע בגופו: אחר זאת בא הברד גם הוא בשדה חזר ונתחזק לבו שראה שהמכה מתרחקת: אח"כ בא הארבה שה' קרוב מזה שעס היות הגוף נמשך בשדה ככר כאמר ותחשך הארץ שהיתה קרובה אל הגוף מן הברד: וזה ה' השחוק כי בהיות המכות מתרחקות ה' מכבד לבו ובהיותם מתרחקות ה' מכבד לבו ולכן נתן ר' יהודה סימנים ותלקם לג' חלקים שלעולם האחרונה מהם קרובה אל הגוף קרוב נוסף על הראשונה לה: (משנה ח')

רבי אלו עשר מכות וכו' ר' יהודה ה' נותן בהם סימנים כו' כ"ל שר"י אתא לאשמועינן דלא תימא הסדר הוא מה שהזכיר בספר תהלים מזמור ע"ח ולא מה

אלו עשר מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים

הדרך ב' בהתראה וא' בלא התראה אחרים לכן עשה ר"י הסימנים ההם. והי' שהיא מכת בכורות בהתראה היתה אצל להיות מכה יחידה לא עשה כה' ונסמכה לב' האחרונות. וי"א לפי שד"ך הם מכת הארץ ועד ש' מכת מקרינו' בא' חמשת האויר ושקף מכת בכורות עמם לפי שאין לה ווג' - ובירושל' י' מכות היו כתובות במטה אלהים. וי"א אם תכתוב כל שלשם זה חתם זה כוה' דם לפרדע ככ' יס' ערוב דבר שח' ין נרד ארצה חש"ך אוי תמלא בסופי תיבות באמצע למפרע שח' ין לומר לך שמכת שחין היה מעורב עם כל אחת מהן. ולי נראה שהכונן בעיני הוא כי מצרים היתה עיר מלאה גלולי הכפירות בשרשי מציאות אלהות וי"ת. מהם לא היו מאמינים במציאות סבה ראשונה עלות העלות. ומהם האמינו במציאות אצל לא האמינו בהשגחתו בעולם השפל. ומהם היו חושבים שיכלתו יתברך מוגבל ובעל תכלית כשאר שרי מעלה ושלף היה כמו בלתי בעל תכלית. ולכן תמלא שמה רבינו עליו השלום בתחילת שליחותו וזכר לפרעה ב' העקרים האלה באומרו כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויחוננו לי במדבר. כי באמרו כה אמר ה' ביאר לו מציאות סבת הסבות ועלת העלות. ובאמרו אלהי ישראל ביאר לו שזה המציאות המציאות הוא משגיח ומבחי' עניני הנמצאות עליונים וספלים עד שמה הד' הוא נקרא אלהי ישראל. רוצה לומר משגיח בהם. ובאמרו שלח את עמי ביאר וכלתו הבלתי בעל תכלית לא בלבד על אומ' אחת כשאר שרי האומות כי אם לכל יושבי תבל ושוכני ארץ. ועל כן היה מצוה עליו כן אף על פי שלא מבני ישראל היה. והנה לא היתה תשובת פרעה בתחלה כי אם כפירה מוחלטת באומרו מיה' אשר אשמע בקולו לא ידעתי אתה' וגם את ישראל לא אשלח. כי באמרו מיה' כפר בעיקר רוצה לומר במציאותו. ובאמרו אשר אשמע בקולו כפר בהשגחתו כלומר אין לו קול ולא השגח' וכו' בדברים השפלים. ובאמרו עוד לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח כפר בפנת היכולת המוחלט כאילו אמר אף שגדוה שהוא נמצא אין ראוי שנאמין שהוא משגיח בדברים אשר בארץ. ואם נאמין השגחתו הנה יהיה כאחד מהשרים העליונים שיכלתו על אומה מיוחדת ואין לו יכולת על שאר אומות ולכן אם הוא אלהי ישראל אינו אלוה שלי ואין יכולתו עלי. ומפני שג' העם הכפירות לכן באו המכות מכוונות לאמת הפכות האלהיות ההמה. ולכן תמלא כי בתחלה אמר בואת חדע כי אני ה' שהוא מציאות הסבה הראשונה. ועשה לאמת הפכה הואת ב' מכות דכ"ך לפי שעל פי ג' עדים יקום דבר. ולהיות שלשם מכוונות לאמת הפכה הוזהר עשה מהם רבי יהוד' סימן בפני עצמו דכ"ך. ובתחלת המכה הד' שהוא ערוב אמר למען חדע כי אני ה' בקרב הארץ. רוצה לומר יודע ומשגיח על דרכי בני אד' ולאמת הפכה הוזהר באוג' כ' מכות אחרות שהם עד' ש' ולהיות שלשם מכוונות לתכלית עיקר הוזהר עשה מהם ר"י סימן בפני עצמו עד' ש' אה' כ' בתחלת המכה הו' שהיא הכרד אמר בעבור חדע כי אין כמאני בכל הארץ שהיא פנת היכולת. ועליה באו ד' המכות האחרונות באה' ב' ולהיות מכוונות לתכלית אמת עיקר הוזהר עשה בור' ר"י סימן אחד באה' ב' ולפי שהיה זה מרבא בפומי' אמרו רבי יהודה היה נותן בהם סימנים אוי' לומר שכוונת ר"י בסימנים הללו הוא על מחלוקת רבי יוסי הגלילי ורבי אליעזר ורבי עקיבא שאחריו שרבי יוסי אומר שלקו על הים כ' מכות ורבי אליעזר אומר מאתיס מכות ורבי עקיבא אומר מאתיס ומהם שהם הכל ת"ק מכות ובא רבי יהודה להודיענו שכולם אמת כי כן הוא מנין האותיות דכ"ך עד' ש' באה' ב' ועוד אחד יותר הוא רומז על אכזב אלהים שהכה בהם. וגם יס' לומר שלק' תפס ר"י לשונו' כללו דכ"ך עד' ש' באה' ב' שמיילתא אגב אורחא קמ' ל' כי דכ"ך לשון שמחה ודיצה עד' ש' באה' ב' לשון חניה כלומר השם יתברך ישמחנו מעט בחנה וינקום ממנו כמו שעשה במצרים:

רבי יהודה היה נותן בהם סימנים:

דכ"ך: עד' ש': באה' ב':

ביוסי הגלילי אומר מנין

אתה אומר שלקו

המצרים במצרים עשר

מכות ועל הים לקו

חמשים מכות: במצרים

מה הוא אומר ויאמרו החרטמים אל

פרעה אצבע אלהים היא ועל הים מה

הוא אומר וירא ישראל את ה' הגדלה

אשר עשה יי במצרים וייראו העם את יי

ויאמינו ביי ובמשה עבדו:

כמה לקו באצבע עשר מכות אומר

מעשה במצרים לקו עשר

מכות ועל הים לקו חמשים מכות:

רבי

רבי יוסי הגלילי הנה דקשו השלמים הללו להוסיף על מנין המכות כל מה שאפשר להם למצוא סמך מה מן הכתוב כדי להורות לנו שכל הנסים שאנו רואים שהם עושה לנו יס' בהם עוד כמה וכמה כסדרות ונעלמות מעינינו והוא יודעם לבדו. ונראה לתת טעם אל מה שאמר משה הנה יד ה' הויה במכת הדבר יתר על שאר המכות וכבר נאמרה היד על כל המכות כלם שג' ושלחתי את ידי והכתי את מצרים בכל נפלאותי וגו' א"כ מה נשתנית מכת הדבר שאמר בה משה יד יותר מאחרים. לכך ירא' לומר שהחרטומים הכחשו השתי מכות הראשונות דם ופרדע שהם מאת ה' ומשבו שעשאים משה דרך להט וכשוק כיון שגם הם בלתיים עשו כן. אמנם במכה שלישית הודו שאמרו אצבע אלהים היא באלו אמרו מה שעשה משה עד עתה היה בלהט וכשוק אצל הכנים הוא התחלה בכח אלהי לכן כאשר הביא עליהם הקב"ה הדבר שהיא מכה חמשתית אמר להם משה אתם עושים בחשבונכם שאתם מושבים שממכת כנים התחיל אצל' אלהים באופן שהדבר היא מכה שלישית ואין הדברים כן שכלם מאת ה' באופן שמכת דבר היא חמשתית ולכך אמר להם הנה יד ה' הויה כלומ' חמשתית היא ולא שלישית: (משנה)

שהוזכר בתורה ואין מוקדם ומאוחר בתורה. לזה אמר ר' יהודה ה' נותן בהם סימנים להורות שכמו שהזכירם בבאן הוא הסדר הנכון:

רבי יוסי הגלילי כו'. פלוגת' דהני תנאי למסבר קראי. דר' יוסי סבר דקרא דישלח בסחרון אפו אדלעיל קאי דכתיב ויסגר לבדד בעירם וברד שאני דכתי' ב' כי בפעם הוזהר את שולח את כל מגפתי ולא ילפינן מיני' שאר מכות. ור' א' ור' ע' סברי דקרא דישלח וגו' קאי אמכת בכורות שבה יאזו ומינה כילף לכלהו: (חב')

כמה

הפכה הואת ב' מכות דכ"ך לפי שעל פי ג' עדים יקום דבר. ולהיות שלשם מכוונות לאמת הפכה הוזהר עשה מהם רבי יהוד' סימן בפני עצמו דכ"ך. ובתחלת המכה הד' שהוא ערוב אמר למען חדע כי אני ה' בקרב הארץ. רוצה לומר יודע ומשגיח על דרכי בני אד' ולאמת הפכה הוזהר באוג' כ' מכות אחרות שהם עד' ש' ולהיות שלשם מכוונות לתכלית עיקר הוזהר עשה מהם ר"י סימן בפני עצמו עד' ש' אה' כ' בתחלת המכה הו' שהיא הכרד אמר בעבור חדע כי אין כמאני בכל הארץ שהיא פנת היכולת. ועליה באו ד' המכות האחרונות באה' ב' ולהיות מכוונות לתכלית אמת עיקר הוזהר עשה בור' ר"י סימן אחד באה' ב' ולפי שהיה זה מרבא בפומי' אמרו רבי יהודה היה נותן בהם סימנים אוי' לומר שכוונת ר"י בסימנים הללו הוא על מחלוקת רבי יוסי הגלילי ורבי אליעזר ורבי עקיבא שאחריו שרבי יוסי אומר שלקו על הים כ' מכות ורבי אליעזר אומר מאתיס מכות ורבי עקיבא אומר מאתיס ומהם שהם הכל ת"ק מכות ובא רבי יהודה להודיענו שכולם אמת כי כן הוא מנין האותיות דכ"ך עד' ש' באה' ב' ועוד אחד יותר הוא רומז על אכזב אלהים שהכה בהם. וגם יס' לומר שלק' תפס ר"י לשונו' כללו דכ"ך עד' ש' באה' ב' שמיילתא אגב אורחא קמ' ל' כי דכ"ך לשון שמחה ודיצה עד' ש' באה' ב' לשון חניה כלומר השם יתברך ישמחנו מעט בחנה וינקום ממנו כמו שעשה במצרים:

רבי יוסי הגלילי אומר מנין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות: לפי שהענין וזכר למעלה מכות מצרים ומיניס שהם' לכן הביא עליו דברי רבי יוסי הגלילי מנין אתה אומר וכולי כלומר אתה אומר שלקו המצרים במצרים י' מכות מנין לנו שעל הים לקו כ' מכות ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא עם היו' שג' הפסוק הוזהר במכת כנים לא אמרו אותם החרטומים על הכנים בלבד כי על כל המכות נצטו וגמרו שהם אכזב אלהים מאחר שלא יכלו לעשות' שאתה תראה שמאמרה מכת כנים והלאה בכל שאר המכות לא השתדלו עוד החרטומים לעשות כמותם ולא שאל אותם עוד פרעה על זה ומוה הוכיח רבי יוסי הגלילי שלא אמרו אכזב אלהים על הכנים בלבד אלא על כל המכות. (ואחרי שכל מופתיו מצרים בהיותם עשרה נקראו אכזב אלהים. א"כ במופתיו הים שג' עליהם יד נעשו חמשים מכות.) ואף על פי שעל מכת הדבר אמר הנה יד ה' הויה רבי יוסי הגלילי סבר שפי' יד על המגפה לפי שהכתוב קראה דבר וכמו שאמר (שמות ט') שלחתי את ידי ואח' עמך בדבר:

רבי

במה מעלו' טובות כו' כלע"ד
כי בתחלה הזכיר החסד
שעשה עם גופם להצילם ולהנקם
מאויביהם - את"כ נתן הודו' צמח
שעשה דין באלהיה' שבזה לא יטעו
ישראל אחרי ע"ז * ומה שלא אבד
השמים והירח שהיו ג"כ מחזיקים
באלהות - היינו לפי שא"ל לאבד
עולמו מפני השוטים - וכדי שלא
יפתנו ה"זר הרע ויאמר מה שלא
אבד * מפני שיש בהם ממש ולא
מטעמא דאורך העולם בהם - לכן
הרג צמריהם שהם צמריהם ואם
ה' * בהם ממש למה לא הצילו את
צמריהם

אלו עשה בהם שפמים •
עשה באלהיהם
אלו עשה באלהיהם •
הרג בכוריהם •
ולא
דיינו :
ולא
דיינו :

כי תחננו הנגלל שהו' היסוד החמישי מסייעת בכל מכה ומכה בענין כי הוא הסב' ומסבב את הכל כדון הצורא ולהודיע כי משאלוהו על הכל כך פ' בעל המלכות: **כמה** מעלות טובות למקום עלינו גם זה מדברי ר"ע וזכר החסדיו והטובות שקבלנו מהם' בדיניאית מזכרי' ובסירה היליא' אע" שגלגל' היה מספיק הדור היואל' והש"י עשה עמם יותר מהצורך לה' על' זה היותר טוב' ולכן אמ' כמה מעלו' טובות למקום עלינו ר"ל כמה מהחסדיו והמעלות והכבודות שלא על' זה ההכרח אבל על' זה היותר טוב שהוא הנראה באמרו טובות יש למקום עלינו' ולכן המעלות הטובות ההם הם להקב"ה חמיד עלינו כשטר חוב שיש לאדם על' בעל חובו שלא פרעו וזכר ט"ו מעלות נבד ט"ו שיר המעלו' שאמ' דוד ונגד ט"ו מעלות שעשה הש"י עם ישראל במצרים כמו שזכרם (יחזקאל י"ו) שג'

ביאורים

במעטלו ע"ז ויכול הי' האל ית' להעלים בדרך טבע בלא קריעת הים • אלוך

אֱלֹהֵי הָרֶגַב בְּכוֹרֵיהֶם •
נָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם •
וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם •
קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם •
וְלֹא קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם •
הִעֲבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בַּחֲרָבָה •
וְלֹא הִעֲבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בַּחֲרָבָה •
שָׁקַע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ •
וְלֹא שָׁקַע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ •
צָרְכֵנוּ בַּמֶּדְבָּר אֲרָבַעִים שָׁנָה • דִּיּוּנוֹ
אֱלֹהֵינוּ

במזריהם • ואפי' תימא שהיו
בזכרים ממש שהכה כדי להודיע
לפרעה שאינו אלוה שהיה כהן
בזכרו ולא ה' יכול להצילו • ועוד
כדי להודיע שאתנו כנו בזכרו
וכפרע מפרעה מדה כנגד מדה
כמ"ש שלח את בני וגו' ואם מאן
אתה וגו' אכתי הורג את בנך
בזכרך • אבל קן יאמר האומר לא
מאבת ישראל הכה הקב"ה את
בזכרי מזרים רק בשביל שנת
מזרים • לכן כתן לנו את ממונם
אל ישראל כדי להורות אהבתו ית'
העצומה שאמר לאזכרם ואחרי כן
ממונם ולא קרע לנו את הים ריינו
ותוכטילת ממונם ומאד הנפש שכב'
ה' ורחל פרעה את הנס הגדול הזה
(והיה)

וינער ה' את מצרים בתוך חים

השם בתוך הים בחרבה והמאריים היו רואים הפלא העצום ההוא והיו פוחדים ובורחים למאריים הי' די לנו מהתשועה וההצלה • אבל הש"י לא רצה כי אם להקשות לנו ולעצום את עיניהם כדי שיכנסו בים וישקעו בו ולא יהי' לנו עוד מאריים אויב וזכור : ולא ספק צרכנו במדבר מ' שנה בדרך לא ורוע' נחש שרף ועקרב וצמאון והיה אפשר להוליכם דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא והיא ארץ נושבת למצוא אוכל לנפשם אבל כדי להשלימם עוד בתוריהם ובמאורותיו הושיבם במדבר ולא נתן להם צרכיהם צמאון כי אם בספק גדול ולא יום או יומים אלא מ' שנה לא חסרו דבר : ולא האכילנו את המן • שהיה מוון אלהי כמו שחז"ל ביומא פירק בתרא לחם אכירים אבל איש (תהלים ע"ח) לחם שאלאכי השם אוכלי אותו עד שלחיותו דבר יוצא מן הטבע לא ידעו מה הוא והיו מרגישי' בו כמה טעמים • לקטנים היה כלשך השמן • הבחורי' עושין אותו עונוס • לחולי' היה טעמו ככפית • בדבש • לוקני' ובשלו בפרור • לא"ה כורענד : ולא נתן לנו את השבת לפי שהשבת ניתן במרה קודם בואם אל הר סיני כאשר ירד המן ומעלות מצות השבת רבה היא כי היא תורה על חידוש העולם ועל המנוח הנפשי לעולם שכלו שבת : ולא קרבנו לפני הר סיני שאלבד מה שהשלימם בשלימו' הנופני עוד נתן להם את התורה כי זהו מה שקנו בקרב' לפני הר סיני ובקבל' התורה פסקה והמחן ומה שאמר אחר כך אלו קרבנו לפני הר סיני

אלו ספק צרכינו במדבר ארבעים שנה •
ולא האכילנו את המן •
אלו האכילנו את המן •
נתן לנו את השבת •
אלו נתן לנו את השבת •
קרבנו לפני הר סיני •
אלו קרבנו לפני הר סיני •
נתן לנו את התורה •
אלו נתן לנו את התורה •
הכניסנו

ולא נתן לנו את התורה רצה בו שהשם יתברך בעצמו נתן להם ומפי הכבוד' שמעו

ועוד נתן לנו את השבת

משוכה הי' רוצה עוד להרא' שאשרי שכל ענין ירדתנו למצרים היתה כדי להוציא אותנו ביד חזקה ושיתפרסם אלהותו על ידינו שזו היתה כל חשקו ותאוותו של אברהם הנה אכחנו חייבים להודות לה' ית' על שהגיענו אל השלמות הנכסף לאברהם אבינו שהי' ע"י ורענו • ולזה אנו אומרים אלו הוציאנו מעבדות לחירות ולא עשה בהם שפתי' רק שהי' ממציא לנון בעיני פדעה

והי' שז מרדוק אחריהם דיינו אבל עתה הגיענו למעלה גדולה יותר מהים למור שאין אנו מתיראין ממנו ומתוקן כי ה' אלהינו עמנו • אלו העבירנו בחובו ולא שקע צרינו דיינו שהרי כבר נללנו ואין אנו מתיראין מפרעה אלא שגם עשה לנו נקמות מאויבנו • אלו

שקע צרינו ולא ספק צרכנו במדבר כל הנור' כיושב בבית אלא מספיק מיתנו בדוחק בדרך הולכי דרכים שאין מוצאים כל צרכם אלא כדי חיותם הי' דיינו ועוד זאת שהאכילנו מן אלהית שהי' יכול לספק צרכנו בדברים גשמיים אבל ספק בדברים רוחניים במן שכלע באברים וזה יורה אהבה עזה שאינו לראון שימצא במחנה שום עומאה או רעי לפי שראונו לשכון בתוכנו • ועוד נתן לנו את

על פי הסוד אלו נתן לנו את התורה וכו' דיינו • כי בתוך התורה וכו' לארץ ישראל ועה"ב בראית' בפ' קריכות' טחנות טובות נתן הקב"ה לישראל תורה א' עה"ב וכל זה וכו' בשקבלו התורה • והענין כי מדרכו בגוף ונפש כמו שאמר אשרתי אלהים אבותי עליון כולכם :

פקח

משה ידבר והאלהים יענו בקול ויאמר כל אשר דבר הנעשה ונשמע

אברבנאל

הגדה

ביאורים

פרע' לשלחנו כלום הי' דיינו להשיג השלמות שיתפרסם אלוהותו על ידינו וכן אם עשה צדק שפעי' ולא צאלהיהם וכן כלם שכלם היו מוכרחים לנו להשגת השלמות ובלעזם היינו ככל הגוים באופן שאומרו דיינו הוא בלשון תימ' פאלו אמר כלום הי' דיינו * ואח"כ אמר על אחת כמה וכמה כו' כלומר על אחת שכדר לאברהם לעשות זרעו גוי גדול הוצרכנו כמה כפלי' וכלם נתנם לנו * ואולם בא המאמר הזה נמשך אל מאמר ר' אליעזר שאמר שכל מכה הית' של ארבע לכן אמר שמדת הטובה מרוב' מאד כי טובה אחת היתה שאמר הקב"ה ליעקב כי לגוי גדול אשימך שם ואותה הטובה היתה לשע עשרה טובות * שאלו שמנה כאן הם חמשה עשר * ועשיית זרעו לגוי גדול שהוא הטוב' בעצמה הרי י"ו * ולו"א כפולה ומכפלת כי מכה א' היתה לארבע מכות וטובה א' הית' ל"ו טובות * שכאשר תכפול ארבע' הרי שמנה * וכאשר תכפול שמנה הרי י"ו לכך אמר כפולה ומכפלת דהיינו שני כפלים יתר על מדת הרעה * והנה ימצאו צדברים הללו כל עקרי תורת משה שמנאס הרמב"ם ז"ל בפ' המענה פ' חלק * שהוציאנו ממצרים מודיע מציאותו ית' שג' אכניה' אלהיה אשר הוצאתיך מארץ מצרים ועשה בהם שפטים מודיע אחדותו שהוא המריע והוא המטיב * והעבירנו בחרבה ושיקע צרינו הם שגר ועונש' ונתן לנו את התורה' היא התורה מן השמים * ועשה באלהיהם שפטים הוא העיקר שראוי לעובדו ולא לוולתו * ונתן לנו את השבת הורה שהוא ראשון * וקרבתו לפני דר סיני הוא שאינו גוף כמו שג' כי לא ראיתם כל תמונה * ונתן לנו את ממונם יודיע השפע הנבואה וקיומה שאמר לאברהם ואחרי כן יצאו כרכוש גדול * וקרע לנו את הים הודיע שלא קם נביא כמשה שג' ויאמינו בה' ובמשה עבדו * ודרג בבוריהם מורה ידיעת ה' שהצדיק בין טפה לטפה * והבטיחו לא"י מורה על ביאת משיח כמו שג' וצירושלים תנוחמו ולכך אפי' בגלות אנו מוכין בכלל הטובות הכנסתנו לא"י * וספק צרכנו והאכילנו את הומן מורה על תחיית המתים כמו שדרשו ז"ל על אומרם על כל מוצא פי ה' יחיה האדם ונאמר בו לנסות' להטיבך באחרית' שהוא התחייה: (מ"ה)

הבניסנו לארץ ישראל
אלו הבניסנו לארץ ישראל
בנה לנו את בית הבחירה
על אחת כמה וכמה מזה כפולה
ומכפלת למקום עלינו
ממצרים
ועשה בהם שפטים
ועשה באלהיהם
והרג בכוריהם
ונתן לנו את ממונם
וקרע לנו את הים
והעבירנו בתוכו
בחרבה
ושקע צרינו בתוכו
וספק צרכנו במדבר ארבעים שנה
והאכילנו את הומן
ונתן לנו את השבת
וקרבתו לפני דר סיני
ונתן לנו את התורה
והבניסנו לארץ ישראל
ובנה לנו את בית הבחירה
לכפר על כל עונותינו

רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר דבר של אמת שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו
ואלו הן פסח מצה ומרור

שצעו' הדברות וידוע שלא היו ישראל ראויים לאותה מדרגה והיה די בתת להם את התורה ע"י משה דינו עליו השל' * ויש פירוש שכל יוסף לנו את המצות כולם אלא מצה או שלש המצות כמו שנתן לאדם הראשון ו' מצות והוסף לנו אבר מן החי והוסף לאברהם המילה וליעקב גיד הנשה * וי"א אלו קרבתו לפני דר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו מפני שפסקה מעמו הוויא כמו שארז"ל כשבא נחש על חוה הטיל בה זוהמ' ישראל שעמדו על הר סיני פסק' והמתקנים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה והמתקן * ולא הבניסנו לארץ ישראל אין הכוונה שיצאו בארץ כעבריים ולא ירשו ארץ אבל עניינו שנתן להם ארץ ישראל שהוא קו האמצעי מן הישוב וממנו הושגת העולם ואין מולד לא שר שולט עליהם כי אם השם יתברך והיה די להם להשיגם בארץ אחרת * או פירוש שהיה די שיתן את הארץ לבניהם או לבני בניהם ולא לאותם שיצאו ממצרים שהיו בהם הרבה פסותים מך' שגה שיצאו ממצרים ונכנסו הם בארץ והיה די להם בנסי היציאה שראו: ולא בנה לנו את בית הבחירה שהרי יש להם משכן ובניין בית המקדש כחוספו עשרה נסים:

רבן גמליאל היה אומר וכו'
משנה היא בפרק ערבי פסחים ולפי שלא ידענו מה הוא הספ' שהוא חובה בליל הזה שאין ראוי לפסח מעמו האם הוא כל המאמרים וההגדות אשר קדמו או קצתם בעבור זה תקנו לזכור באחרונה המשנה הזאת שביאר בה ר"ג הדברים שהן חובה גמור' לזכרם בלילה הזאת שאם לא יזכרם כלם וחסר מהם דבר לא יצא ידי חובתו כי אף ע"פ שיאכל הפסח המצה והמרור לא יצא י"ת מצותי שיספר עניינם בפה והם פסח מצה ומרור לפי שספור היציאה ממצרים יכלול ענין הגלות שור' עליו המרור וענין הגאולה שיוצא עליו המצה ומכת בכורות והצלת ישראל מאנכה שיוצא עליו הפסח אבל כו' ר"צ שידרוש אותם בדרך שואל ומשיב שכל אחד מאלה יצא על שם מה בכל אחד משלשה הדברים האלה ושיב העשם והסנה לתת לו השם ית' בהם:

מזה

פסח

השבת כדי שנקבל עליה שגר ככל התורה כלה * ולפי זה לא היינו צריכין למעמד הר סיני שכבר יש לנו שגר ככל התורה כולה * אלא אף קרבתו לפני דר סיני ומשם למדנו הענוה כמאמר ז"ל שצאו תבור וכרמל שירד עליהם הקב"ה אמר הקב"ה למה תרצדון הרים גבוהים כד"א או גבן או דק שאתם בעלי גאווה הדר חמד' להם לשבתו זה סיני שיש לו ענוה * כמא' שדיינו בלכתנו לסיני להתלמד מדת הענוה שהיא הענוה שבכלל ולא די זה אלא נתן לנו התורה לזכותנו לחיי הע"ה כמו שאמר התנא ראה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה כו' אלו נתן לנו את התורה ולא הבניסנו לא"י דיינו שהרי א"י לא נתנה לשגר מצות אלא כדי שגמלא מכות לעשות רצון האל ית' ובתורה כבר הכל מוכן * אלו הבניסנו לא"י ולא בנה לנו את בית הבחירה דיינו שהיינו עובדים אותו בצמות אבל לא כיכר לכל רוב אהבתו וחבתו עמנו שמכפר לנו על כל עונותינו אבל בבית עולמים נודעה חבתו כמים שנעשו שם: (חבל בני יהודה)

או קצתם בעבור זה תקנו לזכור באחרונה המשנה הזאת שביאר בה ר"ג הדברים שהן חובה גמור' לזכרם בלילה הזאת שאם לא יזכרם כלם וחסר מהם דבר לא יצא ידי חובתו כי אף ע"פ שיאכל הפסח המצה והמרור לא יצא י"ת מצותי שיספר עניינם בפה והם פסח מצה ומרור לפי שספור היציאה ממצרים יכלול ענין הגלות שור' עליו המרור וענין הגאולה שיוצא עליו המצה ומכת בכורות והצלת ישראל מאנכה שיוצא עליו הפסח אבל כו' ר"צ שידרוש אותם בדרך שואל ומשיב שכל אחד מאלה יצא על שם מה בכל אחד משלשה הדברים האלה ושיב העשם והסנה לתת לו השם ית' בהם:

רבן גמליאל מה שדקדק בו
הי' אומר להורות שר"ג הי' אומר בן בליל פסח שכל מי שלא אמר כו' לא יצא ידי חובתו ולכן אמר מזה זו מרור זה בבייתם מונחים לפניו * וכמו שהוא הי' אומר גם אכחנו אומרים כן * ולא אמר חייב אדם לומר ג' דברים אלו שא"כ הי' המובן שאין שם חיוב אחר זולתם ואין הדברים כן שחייב להשיב על כל השאלות לבנים * אבל אומרו שמי שלא אמר לא יצא ר"ל אפי' שאין שם שואל הוא חייב לאומרם * ועוד ראה להודיע הקיבוץ בהזכרת הפסח בגליות: (פעשה ה')

רבן גמליאל הי' אומר כו'
ראוי להבין מאי טעמא עשה ר"ג שאלה ותשובה על כל דבר ודבר ומ"ט כינה שמו של הקב"ה במקום * והנלע"ד דמלת פסח יש בו ב' פירושים * הא' שדילג על בתי ישראל * או יב' פי' שחם עליהם * לז"א פסח כו' על שום מה ר"ל מה הוא פי' אם הוא ל' חם על שחם עלינו או על שדילג על בתינו * והשיב דע שאלהינו ית' הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו ולכן לא יתכן לפרש פסח שדילג שמורה על גבול מקומו אלא ודאי פי' שחם וריחם עלינו: (חבל בני יהודה)

מזה

מצה זו שאנו אוכלים על שום מה וכו' לפי שרא' ר"ג בסגנון הכתובים שני טעמים במלות המצה האח' שתורה על הגלות להיוותו לחם עוני בלתי גדול ובלות לעמלים ולכן אמר על מצות ומרורים יאכלוהו וטעם שני כתיב במשנה תורה שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני כי בחפזו יאחז מארץ מצרים למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך שביאר היות המצה וכו' לזיואת המהירה לא לגלות לכן בא ר"ג להקיר סקרי' זאת באומרו שהמצ' שנכטנו בה בפסח מצרים לא הית' מאותו טעם המצה שנכטנו עליה לדורות כי המצה שנכטנו עליה בפסח מצרים היתה וכו' לזכרון לחפזו ומהירות הבאולה ולכן אמר מצה זו שאנו אוכלים וגבי פסח אמר פסח שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבי' דמוקדש קיים וביאר בו פסח' דורות היה מזונו טעם שהיה פסח מצרי' לפי שפסח ה' על בתי ישראל אבל המצה שאנו אוכלים רוצ' לומר שנכטנו בה לדורות לא היתה מאותו טעם שנכטנו בה בפסח מצרים שהיא וכו' לעבוי כמו שאמ' בתחלת הגדה הא' לחמא עכוי די אכלו אבהתא וכו' שפירשתי שם אבל המצה הזו שאנו אוכלין על שום שלא דמפיק בצק' של אבותינו להחמיץ וכו' ולכן מהירות הבאולה נעשה אותה' עד שנגלה עליהם ממ"ה וגאלם מלח עד במקום הוה אינו מורה על הגבול כמו עד בא השמש אבל הוא לאמר על ההמשך הזמנים וכאלו אמר שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ בעוד שנגלה עליהם ממ"ה שהגלות היה במקום בכורות כמו שנאמר ועברתי בארץ מצרים ופסח על הבתים כי בעוד שהיה הגלות הוה שבו יאלו ממצרים ככל המון ההוא

פסח שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבי' דמוקדש שקיים על שום

מה על שום שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים. שפאמר ואמרתם זבח פסח הוא ליי אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו:

צה זו שאנו אוכלים על שום מה על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים

מצה זו כראה לומר שכאשר ראה ר"ג החיוב מן המצה בלילה הזה ולא בשאר ימי החג ראה לתת טעם ואמר שהטע' שג' במשכ' תורה שיתחייב לאכלו היותו לחם עוני אינו מדבר על הלילה הזה שהוא חובה דוקא רק על כל השבעה ימים שלילה ראשונה מהם חובה ושאר

מצה זו שאנו אוכלין על שום מה לפי שיש בה טעמים רבים. הא' שהי' פרעה מאכיל לישראל מצה כדי שלא יתעכל המזון במהרה. ועוד בשביל שלא הספיק בו' לזה גזר אומר ר"ג שהטעם הוא בשביל שלא הספיק בו' משום דכתי' בהדיא בקרא' וצא ללמדנו שאפי'

מצה זו בו' אי' בזהר למה צוה הקב"ה בפסח שלא לאכול חמץ ובעצמ' צוה דוקא להביא שתי הלחם מן החמץ. כי קודם מתן תורה עדין היתה הסעודה אחרת שולטת לכן צוה הקב"ה להביא דוקא מצה ולא חמץ מפני הסעודה אחרת. משא"כ בחג השבועות שנתן הקב"ה התורה צוה דוקא להביא מן החמץ להורות שלא יוכל הסעודה

ע פתחור פסח שהיו אבותינו אוכלין על שום מה כו' זו הוכיחה במקום העשיה ויש כזה וכזה סודות ופלאים בענין זה באריכות עיין בלחות הברית: לפיכך

וכבוד תאכלר אתו ציתביכם חגרים בעליכם בירכם פסח הוא לא

ושאר הימים רשות ועל זה כתבה התורה הטעם שאין ראוי לו לאכול לחם עשירה רק אם ירצה לאכול יאכל לחם עוני שכל שבעה עדיין לא היו נושעים מכל וכל כי ביום השביעי באמר ויושע ה' ביום ההוא שלא נקראו נושעים עד קריעת הים * אבל לילה ראשונה שיש חיוב לאכול מצה הוא להורות על החפזון המופלג שלא הספיק בצקם להחמיץ ולכן אמר ר"ג מצה זו שאנו אוכלין ר"ל שאנו חייבין לאכול שעל המצה והמרור המונחים לפנינו בלילה אמר כן שכל חיוב ולא רשות על שום מה אנו חייבים יותר על שאר הלילות והשיב מפני שלא הספיק כו' :

מרור זה יתכן שלכן הביא ר"ג כל הפסוק שהרי ה' מספיק לו ראי' לענין המרור ואמר וימררו את חייהם אלא שק' לו שאם הטעם משום וימררו למען נזכרנו מצד דבר מר שה' מאלל או משקה או נושם שיש כמה מיני בשמים מרים כמו מר ולבונה ה' זכר למען שמררו חייהם לכן הביא כל הכתוב להודיע שמררו את חייהם בעבודה בשדה עד שלזכ' כך הוצרך ירק מר מן השדה * והנה הוצא מאמר ר"ג אחר מאמר ר' יוסי הגלילי ור' אליעזר ור' עקיבא שבקשו להרבות בספור יציאת מצרים ולהרבות מנין המכות ואח"כ הוצא ספור כל הטובות שהוכפלו * ואחר כל זה הוצא מאמר ר"ג שאמר אפי' ירבה בספור כל מה שאפשר לא יאל ידי חובתו אם לא שיאמר הג' דברים הללו : (מ"ה)

שאפי' בזמן שאין פסח וסד"א שפער מלאמרם לזה למדנו ר"ג שאפי' עתה שג"ה חרצ חייב כל אדם להזכיר בפירוש וטעמים : **מרור** זה שאל על שום מה משום דק"ל מצוה מן המוציא בחזרת וזאת אינו מר כל כך וסד"א שאל טעם אחר יש בו לזה תירץ על שמררו * וכוונתו אפי' המרירות הקל שמררו המצרים נחשב להם לעון * והראי' דכתיב וימררו וגו' את כל עבודתם אשר עבדו בהם כפרד ופי' כפרה רך * והעבודה שהיתה כפרה רך אינה מרה כל כך ואפי' הכי חשיב לה כהדי וימררו : (חב"י) הסערה אחרת לשלש * לז"א מצה זו שאנו אוכלין כו' בשלמא בפסח מצרים היו אוכלין מצה משום שעדיין לא ניתנה תורה והי' מתירא מפני הסערה אחרת * אבל עתה הוא לאחר מ"ת ואין לנו להתירא מפני סערה אחרת מפני

המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם * שנאמר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים ענת מצות כי לא חמץ ביגרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם :

דור זה שאנו אוכלים על שום מה על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים שנאמר וימררו את חייהם בעבודה קשה

בחמר ובלבנים ובכל עבודה בשרה את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך :
בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים * **שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה יי לי בצאתי ממצרים * לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך הוא אלא אף אותנו גאל עמהם : שנאמר ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו**

מה אנו אוכלין מצה * והשיב שאינו אלא זכר שלא הספיק בצקם של אבותינו כו' :

מרור זה כו' כתב הראב"ע על מצות ומרורים יאכלוהו * אמר חכם א' מחמין ספרדים ידוע כי להכות הגובר בארץ מצרים הוא בעבור מימי היאור לכן ה' מנהגם לאכול בכל שלחנם מיני מרורים מעשבים החרופים לרפואה להתחזקת וע"כ כזה הקב"ה על מצות ומרורים יאכלוהו * לז"א **מרור** זה שאנו אוכלין כו' בשלמא במצרים שהיתה ארץ ליחה ממימי האוירים הוצרכו למרור אבל אנו למה אוכלין אותו * והשיב באמת אינו כן אלא אנו אוכלין משום שאנו סומכין על דברי רז"ל על שם וימררו את חייהם וגו' :

בכל דור הכוונה בזה שכל שיש האדם לאחד מן הבני' על שאלתו לא יאמר עבדים היו אבותינו אלא יאמר עבדים היינו שאחרי שירידת מצרים היתה למען נשיג השלמות הנכסף לאברהם אבינו שיתפרסם אלהותו ית' ויכלתו והשגחתו * ולפי' לא ה' מספיק יציאת מצרים לפרסם זה בדורות הללו שכפר נשכח הדבר מלב האומות * אמנם כהיות בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו והקב"ה מצילנו מידם היא שעמדה לנו שהפרסום מתמיד שבראות האומות שכל דור ודור הקב"ה מצילנו יהי' להם לאות ויתאמת להם יציאת מצרים ויזכרוה * ולזה אמר המגיד שחייב אדם להראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים כיון שעיקר התועלת אשר לתכליתו היתה היציאה הוא מגיע אלינו בכל דור ודור * והבי' ראי' מן הכתוב שנ' בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים שדרשו בו ז"ל בשעה שמצא ומרור מונחים לפניך * וכוונתו שבעבור שאלל מצה ומרור ויתפרסם אלהותו ית' ויודיעו לבניו * בשביל זה הוציאו ורצו אמר בגמ' שצריך לומר ואותנו הוציא לפי שבאומרו עשה ה' לי הנה מוציא את הדין מן הכלל ובאומרו אותנו הוציא יכלול גם את הדין * ואומרו (ש"ה) לפיכך **בכל** דור ודור כו' בא למדנו שכל הכשמות של ישראל היו תחת ממשלת הקליפה ובא הקב"ה בכבודו וכוונתו להוציא למען חסדו ית' כמ"ש ואותנו הוציא משם וגמלא שהרוחנו תחית המתים מאחר דקרא דואותנו אתא לכל דור ודור נמצא שיציאת מצרים משרת אותנו שאנחנו נכנסים לארץ ישראל :

בכל דור ודור כו' כתב מוהר"ר ישעי' בספר שני לוחות הברית שכל ענין פרי' ורבי' של ישראל במצרים ה' התכלית שיבאו ישראל עד ס' רבוא ואז היו יכולים להגאל כי אין השכינה שורה על פחות מ' רבוא וכשהיו ס' רבוא היתה השכינה שורה ביניהם * ובאמת לא היו ראויים להגאל והקב"ה עשה למענו כי בכל צרתם לו צר ולכן גאלם * וא"כ יאמר האומר אם למענו עשה שאף הוא עצמו כביכול נגאל בעבורם * יתשוב ח"ו שאין לנו להחזיק לו טובה כ"כ שגאלנו כי למענו עשה ולא למענו * ע"כ אמר בכל דור ודור שידוע שאין דור פחות מ' רבוא חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים פי' לא שיאמר בשביל שהיו ס' רבוא והיתה השכינה ביניהם ועשה למענו ולא למענו אלא יתשוב ששגילו עשה :

(משנה ארזין) לפיכך

הוא לא הספיק בצקם להחמיץ * ואפשר לומר עוד בזה שהגלות השכינה שוכן ר"ג ה' עמוד הענין שכל לישראל בהגיעם לסוכות ש' ויסעו מסוכות ונומרו וי' הולך לפניו יתם ונו' ולכן אמר שער אותו ההגלות לא הספיק בצקם להחמיץ וז"ל אפי' אותו וגם צדה לא עשו להם למענות יציאתם וגם הם לא היו מאמינים שיהיה יציאת' כל כך בחפזון :

מרור זה כו' הקורה צותה בפסח מצרים על מצוה ומרורים יאכלוהו לפי שהמצה תרמוהו אל העבדות הנפסדי * והמרור ירמוהו אל המרירות הנפסדי * ועליהם ה' נאכל הפסח לרמוהו שבעבור עבודתם * ומרירות חייבה אשר עשו להם המצרים בפרך באה עליהם מכת בכורות ופסח ה' על בתי בני ישראל :

בכל דור ודור כו' לפי שביציאתם משם קנינו שרשי האמונה ופנותיה במציאות הסבה הראשונה יתברך והשגחת' באומתנו בכלל ובפרט * ויכלתו הנלתי בעל תכלי' לשנות הטבעי' ולנטל המערכות העליונות ועוד שאר אמונו' כאשר האריך בהם בעל ונח פסח' ואח' כזכינו לקבל' התורה שהיא חיינו ואורך ימינו ועוד כמה שלמיות * לכן אמר ר"ג בכל דור ודור כו' שזכור הנסים ההם ויחזקונם בהם ובהטובות שנאשנו לו עיזאות מצרים וידמה בעצמו כאלו הוא יצא ממצרים :

לפיכך

ביאורים

הגדה

אברבנאל יז

לפיכך

אנחנו חייבים כלומר כיון שאנו כאלו יצאנו ממצרים חוצה עלינו לומר שירה כמו שאמרו אבותינו להורות להלל וכו' הרד"א והר"י אברבנאל ל' בלכך לעלה וכתבנו שיש כאן לשונות של שנה כגדו ורקיעין וכגד שבעה הרועי' להורות כנגד אברהם שנתן הודאה לה' להלל כנגד יצחק לשבח כנגד יעקב לפאר כנגד אהרן שפארו הקב"ה בכהונה לרומם כנגד משה שרוממו בכבואה להדר כנגד דוד מלך ישראל ולקלם כנגד שלמה על שקלם את הקדוש ברוך הוא אמנם בכל סדורים שלנו וכוונתם כאן ע' מיני שנה נגד ט' תיבות שפסוק ק' ק' ה' כבאות וכגד ט' שמות עלאכיים: הללויה כשרצה לדבר ביציאת מצרים החל בנבון השם יתברך ששנה נעולם כרצונו להגבי' השפלי' ולהפיל הבבואה כמו ששנה בישראל ונמצאים: הללויה תקנו לחלק ההלל חזיו קד' הסעודה ואחר זה ברכת הבאול וחזיו אחר כך ולכרך עליו כי חלקו ההלל לב' חלקים הא' עד למעיונו מים מדבר ביציאת מצרים וקריעת ים סוף לבן קראוהו ו'ל' הלל המצרי וכנרא' בפרק ערבי פסחים ולכן ראו לחלק אותו עד כאן קודם אכילה ואחר כך ברכת הבאול ששנייה ההודאה על באול' מצרי' ואח' כ' מא' המצ' והמרו' והחלק הב' מההלל המרמו לעתיד לבא אחר הסעוד' לרמו שכל' נאלצו יגאלו: הללויה שם יה מורה על פעולותיו שהוא מה שאפשר לנו להבחין ועל זה אז' ל' שברא העולם בחזי' השם הללו עבריו' ביאר בהלל' דברי' הא' מי ראוי להלל' הב' למי נהלל' הב' הומן הראוי' הר' באיה ארץ אומקוס' לא' אמר שלבד לעבדי ה' וקורבים אליו יאסה' בב' לא למעוהו ית' כי הוא בלתי מושג אלא לשמו בלבד לב' אמר מעתה משעת נסיו מצרים ופירט ממכות בכורות ואילך כמ' ש' במדרש' הר' ממזרח שמש וגו' כמ' ש' מלאכי ח'

לאבותינו:

ומנביהוין את הדבס בידו ומתחילין בקול רם:

נעם דאז כוס מין רר האנט' חול' מי ליאנטרא אל ואשו אין שו מאנו זמן איט הוצר שטיק (לפיכך): מי אימפסאראן קון בוס אלטה:

לפיכך אנחנו חבים להורות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלם למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו הוציאנו מעבדות לחרות מיגון לשמחה ומאכל ליום טוב ומאפלה לאור גדול ומשעבוד לגאולה ונאמר לפניו שירה חדשה הללויה:

לרוי יה הללו עבדי יי הללו את שם יי יהי שם יי מברך מעתה ועד עולם ממזרח שמש עד מבוא מהלל שם יי:

לפיכך ר"ל שכיון שלא היתה כוונת יציאת מצרים ותכליתה רק לפרסם אלהותו ית' באמצעותנו והשגחה ושכר ועונש וכבר נתפרסם ע"י כן וכוונת אברהם יצתה לפועל ע"י זרעו הי' פרסום זה א"כ אנחנו חייבים להורות בו' ואמר שבעה מיני שכלית היות שמשפטי דקתו ית' צנתינת השכר והעונש הם שבעה ששה גופניות וא' רוחני' ראשון נתינת הטוב הגופני בשלמ' כל ימי האדם שני נתינת הטוב והרע בשלמות כל ימיו וזהו דקדק וטוב לו רשע ורע לו' שלשי' נתינת רע לתכלית טוב כמו ש' ויעקב וירעיבך וגו' להטיבך באחריתך רביעי' נתינת הטוב לתכלית רע כמו ש' בפרוה רשעי' כמו עש וגו' להשמד' עדי עד' ומימי הפיכת הרע לטוב' כמו ש' ויהפוך ה' אלהיך לך את הקלה לברכה' וכן ונהפוך הוא אשר ישלחו יהודה' המה בשונאיה' שני הפיכת הטובה לרעה' והפכתי חגיכם לאבל' הרי לך ששה גופניות' עוד שבעי' והוא השכר הנמנה הבלי בעל תכלית' וכגד אלו שבעה מיני שכר ועונש הם שבעה שמות שאינם נמשכים שכלל א' מן השמות האלה מדה אל' מאלה עד שהשם המיוחד הוא הנותן השכר הנמנה כמו ש' ואתם הדבקי' צה' ושאר השמות הם כפי המדות ואמרו שהוציאנו מעבדות לחרות היינו את אבותינו ומשעבוד לגאולה היינו אותנו שאם לא הוציאם ביד חזקה רק ברחמי היינו אנו וזכינו משועבדים' ונח' אמר מאבל ל"ט לפי שיוסף קבע אבילות לאביו שבעה ימים נתן הקב"ה י"ט שבעה ימים' ואח' אמר ומאפלה לאור גדול על שנתן לנו את התורה שהוא התכלית האמתי לענין ירידתם למצרים ויציאתם משם' ואמר עוד ונאמר לפניו הללויה לפי שה' אומר כל הדברים הללו בלי פסח לבן אמר ונאמר לפניו כנוטל רשות לומר הלל' והטעם לומר ההלל' לפי שבהלל הזה יש בו כל חמשה דברים שגמלנו' הוצאה לחרות באלה ישראל ממצרים' באולה משעבוד אומרו הם ראה וינס שהוציאם בעל כרחם של מצרים ולא נשאר עליהם שעבוד' מיגון לשמחה צרה ויגון אמלא' מאכל את עיני מן דמעה' ליום טוב זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו' מאפלה לאור גדול' אל' ה' ויאר לנו ימי שמו מבורך לעד: (משערה) הללויה אנחנו חייבים בו' איתא בגמ' שלכן אומרים הלל מפני שיש בו חמשה דברים יציאת מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה ותחיית המתים וחבלי משיח' לכן כנגד יציאת מצרים אנו אומרים מעבדות לחרות וכנגד קריעת ים סוף אומרי' משעבוד לגאולה' ומיגון לשמחה כנגד מתן תורה כדאמרינן אין השכינה שורה מתוך עבדות ואמרו בגמ' וכן לדבר הלכה נמצא שכיון שהשירה שכינה עליהם ולמדס תורה הוציאם מיגון לשמחה' ומאבל ליום טוב כיון על תחיית המתים שעתה יש אבילות אבל לעתיד יתקד' ליום טוב שהרי אבילות שבעה נלמד מ'ט ש' והפכתי חגיכם לאבל מה ימי חג שבעה אף ימי אבילות שבעה אבל לעתיד נאמר בלע המות לכח ויחיו מתוך כבלתי יקונו ויהי יום טוב' ומאפלה לאור גדול' זהו חכלו של משיח שהיא צרה גדולה ויציאתו השם יתברך ממנה' ולא יקשה בעיניך שנתן לאל ית' הודאה עליהם ועדיין לא הגיעו' שהרי אמרו חז"ל וצא לציון גואל כבוד צה' ר"ל כיון שיצא מפי הקב"ה ברור ופשוט הוא שיצא והרי הוא כאלו בא' ונאמר לפניו הללויה מאחר שיש בהלל זה חמשה דברים הנזכרים: (הבל בני יהודה) הללויה

לפיכך

שיחשוב זה צריך להורות ולהלל בו' למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו לנו דייקא שלא תאמר למענו עשה ולא תחזיק לו טובה ח"ו אית' בגמ' שלכן אין אומרים הלל בפורים כי בשלמא ביציאת מצרים היו עבדי ה' ולא עבדי פרעה אבל התם אחתי עבדי אחשורוש אכן' ועוד שאין אומרים שירה על הנס הנעשה בח"ל' והקשה הלל יציאת מצרים כי בשלמא גבי אחשורוש נעשה הנס בח"ל' שרועי ציניהם וע"כ היתה ארץ מצרים קצת קדש שלא היו לקליפות כ"כ כחולבן היו יכולין ללכת' ולפ"ז נוכל לומר בשלמא גבי אחשורוש נעשה הנס בח"ל' גמור אבל למצרי' היתה אחוזה בקדושת א"י ולכן הותר לומר שירה על הנס הנעשה בה' מצינו כל האומר הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף ופי' מהר"ר הירץ בסידור תפלות שלו משום שמואל ב' כבדו של מלך ע"כ תקנו לומר דוקא צי"ט שלא יבא דומה כאלהם לבושו של מלך בחול' אי' בגמ' אין אומרים הלל אלא בצרם מלאה כי אין השכינה שורה מתוך עבדות' מצינו במדר' שופטים לא כל הרוצה לומר שירה יאמר אלא מי שנעשה לו נס גדול' לזה אמר המגיד שלכן אומרים הלל כי הוציאנו מעבדות לחרות לא כמו בימי אחשורוש שכלתי עבדי אחשורוש אכן' וק' הלא היו בצער ואין השכינה שורה לא מתוך שמחה' לז"ל מיגון לשמחה' וז"ל דה"ל במחרף ומגדף שאמרים אותו בחול' לז"ל ומאבל ליום טוב דבי"ט שרי לומר הלל וק' הלא אין אומרים שירה על הנס הנעשה בח"ל' לז"ל משעבוד לגאולה כפי' האלשיך שהקשה איך נתן הסטרא אומרא להוציאן משעבוד הקשה כ"כ לגאולה ותי' שהקדים רשואה למכה שהיו ס' רבוא ושכינה שרויה ציניהם' ועוד מאפלה לאור גדול' שבעה נס גדול וכדמצינו שבשמות בית השאצה היו מרקדים באבוקות של אור והיו קורין הלל לפי שאין אומרים הלל אלא מתוך שמחה והאורה מרבה שמחה' לכן לאלו הטעמים שזכרנו נאמר לפניו הללויה מותרים אנו לקרוא את ההלל: (משה אהרן) צריך

לפיכך

אנחנו חייבים להודות וכו' וקשה בפרק הירואה אמרו ד' ריבויין להודות ובכאן אמרו לישנא דחייבין' ל"ק אלו דברים שחשב שם הם מנחנו על עולם הבאים ע"ד סיבה ודרך הטבע ששא"כ ביציאת מצרים היות הכל בשידור מערכות השמים ובתחין אפני' בגוף ובנשמה' ונעולין משעבוד

לפיכך

ביאורים

א"כ הללויה: וזהו דין האלו
בוספים: ואפשר שבאו פה לרמו
זה: ויחזק עשה מופת: כנגד
העצמו: שהם ט' גלגלים והטבע
הזה: פועלים מסודרים: וי"מ
המש' יו' דין שפועלים למספר כ'
כנגד צ' מכות שלקו המצרים על
הים:

בעדס ההפך כי על יסוד עשה מהמים ארץ ויבשה ובמדבר מהארץ סלע
וחלמים חוק עשה מים:

רֹם עַל כָּל גּוֹיִם יי' עַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ :
מִי כִי אֱלֹהֵינוּ הַמְּנַבִּיחַ לְשֶׁבֶת :
הַמְּשִׁילִי לְרֹאוֹת בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ :
מְקִימֵי מַעֲבָרָדֵל מֵאֲשַׁפְתֵּי יָדַיִם אֲבִיוֹן :
לְהוֹשִׁיבֵי עִם נְדִיבִים עִם נְדִיבֵי
עַמּוֹ מוֹשִׁיבֵי עֶקֶרֶת הַבַּיִת אִם הַבָּנִים
שֶׁמֶתְהַלְלוּהָ :

בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בֵּית
יַעֲקֹב מֵעַם לֵעָם הַיְּהוּדָה לְקִדְשׁוֹ יִשְׂרָאֵל מִמְּשֻׁלוֹתָיו
הַיּוֹם רָאָה וַיָּגֵם הַיִּרְדֵּן יִסָּב לְאַחֹר
הַהָרִים וְקִדְּרוּ בְּאֵילִים וּבָעוֹת כְּבִגְיָצָאן
מִמָּה לָּהּ הַיּוֹם כִּי תָנוּס הַיִּרְדֵּן תִּסָּב
לְאַחֹר הַהָרִים וְתִקְדְּרוּ בְּאֵילִים וּבָעוֹת
כְּבִגְיָצָאן מִלִּפְנֵי אֲדוֹן חוּלֵי אֶרֶץ מִלִּפְנֵי
אֱלֹהֵי יַעֲקֹב הַהֶפְכִי הַצֹּר אָנֹכִי מִיָּמִים
חֲלָמִישׁ לִמְעִינוּ מִיָּמִים

ברוך

וידע סוף כיון ששם א' בראשית התיבות וא' בסוף • חיששם ה' מבורך רמז על
הגאולה העתידה לכן אמר יי' ל' עתיד • רס על כל גוים ה' ר"ל שכל אומות
העולם משבחים אותו אבל טועים כשאומרים לרוב רוממותו אינו משגיח כי
אם על השמי' וז"ש על השמים כבודי בראשית ה' אלהינו המנכייה לשבת כו' כפי
ה' אותי לשבת עד גדר שאם ארצה לראות בשמים ובדחק אצטרך אני להשפיל
למד שהעלה למעלה מכיפת הרקיע • מקומי מנפדל • הוי"ד של מקמי בא
ו' מושיבי עקרת הבית ר"ל הושיב אותי מעקרת הבית שה' משיח בן יוסף
אם הבניו שמחה שהיא לאה : (חבל בני יהודה)

בצאת הנה אפשר לפרש אומרו מעם לונו שלשון המזכיר היה מאז לשון אטלי"א שנקרא לונו והעד שהיו קוראין לכל מלך המושל עליהם פרעה שכן קוראין לאדון בלשון אטלי"א פרעה וכן פוטיפר הוא בלשון אטלי"א יכול לעשות ויתכן לומר שמלת לונו הוא לשון הוצאת לנו כמו שדרשו ז"ל בפי' פתחם לפי שהיו האומות מזכיר את ישראל ומוציאים לנו לאמר מה אלו מתחייבים לנו שצטיים כבוד"ה הם שלא שלטו המצריים באומותיהם לפיכך הטיל הקב"ה שמו עליהם ועל זה יאות מה שג' היתה יהודה לקדשו כלו' שהלכו ה' שקר ויהודה ה' כלו קדש ואמר בפרט על יהודה להיות דוד משבט יהודה וא"כ אמר ישראל ממשלותיו לשון רבים על כל שטר השבטים ואומרו היום ראהו וינס דרשו ר"ל שלא רצה להקדש מפני משה ולא מפני השם החקוק במטה שלו עד שראה את הקב"ה בעצמו שג' מלפני אדון חולי ארץ והפעם שאחרי היות ההבטחה לאברהם שיהי' השחור חור' א"ת שנה גס מה שדרשו ז"ל תחיל התנה הקב"ה עם היום היה לאחר תשנה לכך לא רצה היום להקדש מפני משה ולא מפני המטה לפי שהיה מצווה מפי בורא עול' להקדש בזמן שהוקדש לו לכן כאשר שלא בקדש עד שראה ארון חולי ארץ ר"ל שהוא בורא עולם שהוא התנה עמו אז ואמר מלפני אלוה יעקב לפי שאברהם כבר יש לו בנים כמה אומות וזאת ישראל ויזקק יש לו עשו לכן אמר שמפני אלוה יעקב כס' דרשתו שלמה :

(מפעה ה')

שמו

כצאת ישראל ממצרים הוציאה אותה רחמים אל קריעת ים סוף שזו היתה' הוציאה האמיתית לו"א היתה יהודה לקדשו כיבוד שיהיה קצץ לתוך הים להקדש
שם שמים ובאותה שעה זכה למלוכה - היום ראהו וינס דרשו רו"ל שארוננו של יוסף ראה דכתי' בי' וינס ויצא החוצה - ושאל מה לך היום ביינתנים
ולא

משעבור נצחתי * כי בא שנסארו ער רע אהת נשחקעו בשער הנ"ץ מרמזות א' ח' * לא היה חרפה לעולם ויהי א' אנו וכונינו ובני וכו' וע' בא חרמנו ולא וכלו להחמיתם * ולא זו
סיגי מי ממ' שיערי טומאת אף ו שנבנס לאמ' שיערי טהרה והיינו לקבלת הטהרה כראיתא כוונה שלא היה יכולת לבא לידי טהרה וקבלת חטורה עד שפסרו שכעת שכיית שום ממ'
וים נגד ממ' שיערי בינה שזכר ע' קבלת הטהרה * ע"ה אנו היכינן להורות ונתנסח של בעל התורה שהציגנו מאפסלה לאותה דחינו אור הגנוז הצחי * אע"פ שיתקלקל בחסא על
נ"מ בבית גאליו * יהיה בלא ארץ דעת ויתרון אור מן החושך ונזכה כולנו לאורו במהרה אכ"ר *

ביאורים

הגדה

אברבנאל יח

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו בלגד גאל הקדוש ברוך הוא אלף אונות גאל שנאמר ואתנו הוליא משם וגומר לפיכך הוכיח כאן גאולתנו וגאולת אבותינו ממצרים ולפי שהא לשון בקשה על העמיד אמר יגיענו למועדים אלו ראש השנה ויום כיפורים ולרגלים אחרים אלו פסח שבועות וסוכה כלומר שנוכח לפלו' לירושלים בכך רגל ורגל ונהיה שמחים בבנין עירך ירושלים בעבודתך בקרבנו' הוכחים הוא החגיגה שהוא קודם לפסח שאינו נאכל אלא על השבע אשר הכהן יגיע דמם על קיר מזבחך כמו שנאמר (ויקרא א') ונמצא דמו על קיר המזבח ונדרה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשינו שחפדנו מן המות של גו' לעתיד לבא וקרא התשועה העתיד' בלשון זכר שלא יהיה אחר' שעבוד' גאל ישראל ממצרים ואע"ג שצריך לומר מעין החתימה סמוך לחתימה וכאן סמוך לחתימה מעין גאולה שלעתיד י"ל שמה שאמר על גאולתנו זו גאולה שלעתיד ועל פדות נפשינו זו גאולת מצרים שנאמר (דברים כ"א) כפר לעמך ישראל אשר מדיית ה' כי לימות המשיח מוכיחין שתינו כמו שאמרנו בתחילת ההגדה ימי חיך העולם הזה כל ימי חיך להביא לימות המשיח ויש בברכה זו ס"ג תיבות נגד ס"ג תיבות שנאמר שירו לה' שיר חדש שמדבר בשיר העתיד לכך רמז בר"ם שירו לה' שיר שלש שאלות שיר יהיה בשלוש קדושות קדוש קדוש קדוש

שפיר

רוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים

הגיענו הלילה הזה ולאכול בומצה ומרור

יי אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ורגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם' מן הזבחים ומן הפסחים אשר יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונדרה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשינו ברוך אתה יי גאל ישראל

ולא תקרי' מי' בשעתה רואה ארון יוסף וחרץ הים גאל לא נסתי לא ה' ניכר גדולתו של הקב"ה ש"כך כשבא משה לא שמעתי בקולו ואפי' מרון יוסף לא איכפת לי לא מלפני מרון חולי ארץ ויהודי' דחול' ויהפכי' פי' דידוע שהים כשנקרש נעשה ארץ כה' להצמיח אילנות וכל מיני פירות ואח"כ נעשה נור כדי להוליא מים מתוקים לז"א הים חולי ארץ ר"ל שעש' אותי ארץ ואח"כ הפכתי ועשאתי נור' אגם מים חלמים למעיני מים :

ברוך אתה ה' אשר גאלנו כו' ידוע שבגמ' בחלקו דר' טרפון סבר דאין חותמין בברכה זו ור' עקיבא סבר לחתום ובאין להבין במאי קמפלגי וילעז"ר דר' טרפון סבר מאחר שאינה גאולה שלימה ובא שיעבוד אחריה איך לחתום ור"ע סבר כיון דינא מפי קדוש היינו שלימה כאלו כבר באה וכפי' התו' אתי שפיר דגרסינן ונדרה לך שיר חדש שהוא על הגאולה העתידה ועלה קאי גאל ישראל : (חב"י) שפיר

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן :

מוז' טרינקט איט לעמון דר' ינקי זיט ושותין בהסיבת שמאל וי ביכרא קרה אינו שובא שריקוב דאדוש

רחצה

מוז' דר נחך ומוז' דר (בעל הבית) דיום העגד וועטין מוז' זמנ' די ברכה זמן :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על גטילת ידים מוציא

דען זמנ' ער דאס איבערשטי גמלן אלנה מין מיין הגט ויקח המצה הראשונה שהיא העליזנה ויברך עליה המוציא ולא יאכל :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם המוציא להם מן הארץ מצה

מוז' זמנ' נחך ניט פון דער איבערשטי (אלנה) ברעכ' ויקח הפרוסה בין שתי השלמות ויברך עליה על אכילת מצה ויאכל מן שניהם כזית ביד : אינו קומה אי שרירה די לה פארטוידה די לה פארטוידה אי דירה לה ברכה : אי קומה טודו גוטנו המוציא אי מלה רישקוב דאדוש :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצה מרור

דען זמנ' ער נעמן מיין כזית גרוש למסיד מוז' ומוז' דר נחך זמנ' די ברכה ואחר כך יקח מרור שקורין ליטונא ויטבול בחרוסת ויברך עליה על אכילת מרור ויאכל :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מרור :

הגדה

בורך

דען זאל ער נעמען די דרייט אלמנה דיא נאך גאל'אזי
מוז' זאל מיין כוית גרוש דר פון נעמען * מוז' מיין
כוית לומטך חודר קרין מא' זאל עט אים מנגד עטן.
(מוז' זאל עט נישט מיין דרוש חרופת מיין טונקן מוז' לך קיין ברכה דרייבר אמל')
מוז' זאל ניימרט זומאן בן עטה הלז * מוז' זאל מירדאן מך נלז געבן :

כמנהג קצת אשכנזים :

כמנהג ספרדים :

**בְּלֹא טָבוֹל וּבְלֹא בְרָכָה זָכָר לַמִּקְדָּשׁ זָכָר לַמִּקְדָּשׁ בְּהַלֵּל הַזִּקְנָן דָּאָמַר עַל
בְּהַלֵּל:**

מוז' זאל זאגט מך בן עטה

**בְּן עֶשְׂרֵה הָלַל בְּזִמְנֵי שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ קִיָּם הָיָה בּוֹרֵךְ מִצָּה וּמִרְוֹר וְאוֹכֵל בֵּיתָה
לְקַיִים מִה שֶׁנֶּאֱמַר עַל מִצּוֹת וּמִרְוִים יֵאָכְלֵהוּ:**

שלחן עורך

אי קומאן דיש קוב דארוש :

זאחר כך אוכלים ושותים כל צרכיהם

דער נאך עט מוז' טרינק מוז' למז דיר ומוז' זיין

צפון בירך

מוז' ווען אן זויג הערט לו עטין זאל נעם דיא המלבי
זאלה דיא מונטר דער לומן ליגט לו משיקוון מוז' עט
לום ווינגטן איין כוית גרוש דר פון * מוז' גיב מלי
דיא מן טיש זיגן * (מוז' נאך דעם משיקוון דמור')
אן ניקט עטן * מוז' וועט דיא העגד מוז' אומך
קיין ברכה * מוז' טענק די כוסות וידר מיין דש מלי דש דרייט כוס מוז' בענט מיבר דש זעלבני כוס : (אן זאל זעהן איט אומאן לו בענטן מוז' הלז לו זאגין דער בעל
רבי' וזאל זעלבנט בענטין מוז' ווען אומן גיבענט דש זאל ער (ברכה) אומלן (בורח פרי הגפן) לום דריטן אומן מוז' זאל די טיר מוז' אומלן מוז' זאגן (טענד) :

אי שיכראן אי טומארה לה מלה קי פוש דאש
לום מעטיליס אי דרה אה קארה אומן קואנטא
אומה אומטונה אי דירה ברכת המזון אי
היני יראן לום דאש דש ויכו אי דיראן :

ולאחר הסעודה יקח האפיקומן ויאכל ממנו כזית ויתן לכולם וימזוג כוס ג' ומברכים עליו ברכות המזון * ואחר כך ימזוג כוס רביעי ומתחיל שפוך ואומרים עליו הלל והלל הגדול :

סדר ברכת המזון כמנהג אשכנזים

אם הם עשרה בני אדם שאכלו כאחת אומר המברך :

**נְבָרְךָ אֱלֹהֵינוּ שְׂאֵבֵלְנוּ מִשְׁלוֹ וְעֹנִין הַמְסֻבִּין בָּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ שְׂאֵבֵלְנוּ מִשְׁלוֹ וּבְטוֹבוֹ
חֵיֵינוּ וְחֹזֶר הַמְבָרֵךְ וְאוֹמֵר בָּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ שְׂאֵבֵלְנוּ מִשְׁלוֹ וּבְטוֹבוֹ חֵיֵינוּ:**

אם הם שלשה שאכלו כאחת אומר המברך :

**נְבָרְךָ שְׂאֵבֵלְנוּ מִשְׁלוֹ: וְעֹנִין בָּרוּךְ שְׂאֵבֵלְנוּ מִשְׁלוֹ וּבְטוֹבוֹ חֵיֵינוּ:
וְחֹזֶר הַמְבָרֵךְ וְאוֹמֵר בָּרוּךְ שְׂאֵבֵלְנוּ מִשְׁלוֹ וּבְטוֹבוֹ חֵיֵינוּ:**

ואומר

בָּרוּךְ הוּא בָּרוּךְ שְׁמוֹ:

ואם המסובין שנים או ארבע מתחיל מכאן :

מטה אהרן

**רוך אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הֵן אַתָּה
הָעוֹלָם כָּלוּ בְטוֹבוֹ בָּחַן בְּחָסֶד וּבְרַחֲמִים
הוּא נוֹחֵן לָחֶם לְכָל בֶּשֶׂר בִּי לְעוֹלָם חֶסֶד
וּבְטוֹבוֹ הַגָּדוֹל תְּמִיד לֹא חָסַר לָנוּ וְאַל
יִחָסַר לָנוּ מִזֶּן לְעוֹלָם וָעֶד: בָּעֲבוּר שְׁמוֹ
הַגָּדוֹל**

ברוך אתה כו' הן את העולם
כו' כי הוא אל זן כו'
לתרץ למה אמר הן לשון עבר
ונס מ' שם אל דנקט ולא שאר
כנויים יובן בענין זה הן מוקדם
היינו קודם מתן תורה את העולם
בחן ובחסד כו' וק' הלא לא הי'
בחסד כי היו עתידין לקבל את
התורה לא מוכח שאין נוחנין שחר
על העתיד * והואיל ומדה טובה
מרוכה ממדת פורענות ומדה
טובה אין נוחנין שחר על העתיד

ק' ושאין לענוש האדם על העתיד * ולפ' לא נוכל לומר שהשני שאות ה' שני מדות הם שני מדות א' שהשני טובה במדת רחמים קודם שיחטא האדם
וא' לאחר שיחטא כיון קודם התוספות קודם שיחטא מדת רחמים למה * ולא נוכל לומר חסרון התוס' אף על פי שגם לפניו שעמיד האדם לחטוא
מ' מרחם שהרי הוכחנו שאין ראוי לענוש על העתיד * אלא מוכח שהשני שאות הללו הם מדה אחת * ולהשלים הי' ג' מדות צריך לומר שכל
אל תחוס הם שני מדות * ואל מורה שפירסם לכרייתו בכח אע"פ שאין ראוי * וז' ובטובו הגדול המיד לא חסר לנו כו' אף שאין אנחנו ראויין
למה

על ציורי הגדת אמסטרדם
ומקומם בתולדות אמנות הדפוס העברי

מאת

פרופ' בצלאל נרקיס
האוניברסיטה העברית, ירושלים

THE ILLUSTRATIONS OF THE AMSTERDAM HAGGADAH
AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF HEBREW PRINTING

by

Prof. Bezalel Narkiss
The Hebrew University, Jerusalem

הוצאת מקור בע"מ • ירושלים תשל"ג
MAKOR PUBLISHING LTD. • JERUSALEM 1972

R,36504

על ציורי הגדת אמסטרדם ומקומם בתולדות אמנות הדפוס העברי

מאת

פרופ' בצלאל נרקיס

האוניברסיטה העברית, ירושלים

לאמא באהבה

מכל הגדות הפסח המצוירות, שהופיעו אי פעם בדפוס היתה ל"הגדת אמסטרדם" ההשפעה המכרעת וארוכת הטווח ביותר. במשך כמעט שלוש מאות שנה מאז הופיעה לראשונה, ועד עצם היום הזה, חוזרים מדפיסים ומשתמשים בנושאי הציורים, בקומפוזיציה ובעריכה הגרפית של הגדה זו. יתר על כן, במשך המאה ה-17 וה-18, כאשר נתחדשו במזרח של אירופה אסכולות של ציור וכתבי יד עבריים, היתה "ההגדה של אמסטרדם" המקור הבלעדי כמעט לתכנית ציורי ההגדה.

כאשר נדפסה באמסטרדם בשנת תנ"ה 1695, "בבית ובמצות האלוף כהר"ר משה וויזל יצ"ו" הגדה של פסח מלווה בציורים, היתה זאת מהפיכה לא רק בהדפסת הגדות מצוירות אלא גם בדפוס העברי. אמנם קדמו ל"הגדת אמסטרדם" הגדות פסח רבות שנדפסו עם ציורים, כגון זו של גרשם כהן בפראג בסוף 1526, "הגדת מנטובה" משנת 1560, המהדורות השונות של "הגדת ונציה" מן השנים 1601, 1609 ו-1629, וכן רבות אחרות.

החידוש המהפכני ב"הגדת אמסטרדם" היה בכך שציוריה נדפסו מלוחות נחושת, בעוד אשר ההגדות שקדמו לה נעשו כולן בהדפסי עץ. דבר זה נראה מיוחד במינו כבר בשעת הדפסתה של "הגדת אמסטרדם". בדף הפתיחה של מהדורת 1695 נאמר: "רוח דעת ויראת ה' היתה באנוש מאד נעלה כמר אברהם בן יעקב אבינו; לשוב ולחקוק ולצור ולחרוט בחרט אנוש בנחושת קלול, באשר מלפנים היו הצורות חקוקים בעץ, שהנוי לא בשופי. יראו רבים ראיה חושית שהצורות מפותחים בנחושת כיתרון האור מן החושך בתכלית היופי".

מלבד הטכניקה החדשה של ציורי "הגדת אמסטרדם", יש בציורים אלה ראיה איקונוגרפית שלא היתה בציורי ההגדות שנדפסו לפניו, כשהחדוש אינו רק בנושאים, אלא אף בקומפוזיציה שלהם. כמו כן מופיעות תוספות חשובות לתכנית עטור ההגדה, וביניהן: "צורת בית המקדש" ומפת ארץ ישראל, "כל המסעות במדבר עד לחלוקת הארץ לכל שבטיה ישראל". מפה זו של ארץ-ישראל היא המפה השלמה הראשונה שנעשתה בעברית וצורפה בסופו של ספר ההגדה היא עדות לתקוות הלאומיות של יהודי אירופה במאה ה-17. שער "הגדת אמסטרדם" מציין שלוחות הנחושת נעשו "ע"י הבחור כמר אברהם בן יעקב ממשפחת אברהם אבינו". השם אברהם בן יעקב נמצא חקוק גם במפת ארץ ישראל, מתחת לתאור יונה המוקא ממעי הדג. הבטוי "ממשפחת אברהם אבינו" מציין שהאיש הוא גר צדק, שקבל את השם אברהם עם התגירותו. מוצאו ותולדותיו של האיש אינם ידועים, אך ממספר עדויות ניתן להבין שהאמן הגיע לאמסטרדם מאזור הריינוס ואולי התגיר כאשר בא במגע עם היהודים שעסקו בהדפסת ספרים.

בין יצירותיו האחרות נמנים שערים לספרי הלכה, כמו "ארבעה טורים" ו"שני לוחות הברית", טופס כתובה מעוטר, טופס שמירה ליולדת, ודמותו של ר' יצחק אבוהב. בעזבונו של אבי המנוח מרדכי נרקיס ז"ל נמצאת רשימה מלאה של יצירתו הגראפית של אברהם בר יעקב, שבחלקה נדפסה במאמרו של אברהם יערי ז"ל: "גרים במלאכת הקודש".

תכנית הציורים במהדורה הראשונה של "הגדת אמסטרדם" משנת 1695, מכילה אחד עשר תאורים תנ"כיים מבראשית ושמות בעיקר, וכן ארבע אלוסטרציות לטקסט. ציורי הטקסט מתארים את חמשת החכמים המסובין בבני ברק, את ארבעת הבנים בהם דיברה תורה, דוד הקורא לאל "מן המיצר" ובית המקדש בירושלים הבנויה. ציורי התנ"ך כוללים את אברהם המנתץ את פסלי אביו, אברהם ושלושת המלאכים, משה הורג את המצרי הנוגש, מציאת משה בתיבה, משה ואהרן לפני פרעה ונס המטה שהפך לנחש (בתמונה אחת), מכת הצפרדעים, טביעת המצרים, יציאת מצרים, מתן תורה, וסעודת הפסח במצרים. בשער המהדורה הראשונה, מעל למשה ואהרן הוסיף אברהם בר' יעקב שש תמונות תנ"כיות בתוך מדליונים: אלה מתארות את גרוש אדם וחווה מגן-העדן, בנין מגדל בבל ב"דור הפלגה", החיות נכנסות לתיבת נוח, פגישת אברהם ומלכיצדק, בנות לוט המשקות את אביהן לאחר הפיכת סדום, וחלום יעקב בבית-אל. בדף נפרד צורפה מפת ארץ-ישראל, בסוף ספר-ההגדה.

ציורי "הגדת אמסטרדם" מסורתיים רק בחלקם. בין אלה נמנים החכמים המסור-בין בבני-ברק, ארבעת הבנים, משה ואהרן לפני פרעה, קריעת ים-סוף ודוד המזמר את ההלל בקטע הפותח: "מן המיצר" (תהילים קי"ח : 5). לכמה מן הנושאים הללו יש מסורת איקונוגרפית שנקבעה עוד בכתבי היד המצוירים מימי הביניים, לאחרים קימת מסורת שהחלה עם ההגדות המודפסות.

אברהם בן יעקב מצא מקורות חדשים לקומפוזיציה ולאיקונוגרפיה של מרבית ציוריו — הן המסורתיים והן החדשים. פרופ' רחל וישניצר, מחשובי חוקרי האמנות היהודית קבעה עוד בשנת 1931 את המקורות העיקריים מהם שאב האמן של "הגדת אמסטרדם". היא הצביעה על ציורי התנ"ך של מתיאוס מריאן מבזל, משנת 1625—30 (*Matthaeus Merian, Icones Biblicae, Historiae Sacrae*), כעל המקור הנוצרי לציורי ההגדה, והראתה כיצד עיבד האמן נושאים מסוימים מהתנ"ך של מריאן לנושאים אחרים בהגדה. לדוגמא: "צורת חכמים מסובין בבני ברק ומספרים ביציאת מצרים כל הלילה" לקוח מתוך תאור סעודת יוסף ואחיו במצרים. "ארבעה בנים דברי תורה" מצורפים מתמונות שונות של "תנ"ך מריאן": ה ת ס למשל הוא העתק דמותו של שאול הנמשח למלך ע"י שמואל. ואלו ה ר ש ע הנו חייל הנס מן המגיפה במצור על שכם. תמונת סעודת הפסח הראשונה במצרים, כשכל המשתתפים עומדים מסביב לשולחן "מותניהם חגורים נעליהם ומקליהם בידיהם" לקוחה מן התמונה של מריאן על אותו נושא. לגבי יהודי יכול ציור זה לתאר גם את המנהג לחגור ולצעוד מסביב לשולחן ואף "לעקור את השולחן" כזכר ליציאת מצרים.

האמן מתיאוס מריאן הקשיש (1593—1650) מבזל עמד בראש בית מלאכה גדול בפרנקפורט דמיין, בו יצר מספר רב של אלוסטרציות לספרי תנ"ך והסטוריה. לתמונותיו התנ"כיות היתה תפוצה גדולה ברחבי אירופה במשך המאה ה-17. ההסברים לתמונותיו תורגמו למספר שפות, וביניהן גם להולנדית, בשנת 1655 לערך. נראה שאברהם בן יעקב הכיר יצירות אלה בארץ מוצאו, גרמניה, או אולי בהולנד, הוא נתרשם מהן והצליח לתרגם אותן לשפה אמנותית יהודית.

בנוסף למקורות הנוצריים, שאב האמן גם ממקורות יהודיים מסורתיים כפי שמעידה למשל, תמונת אברהם המנתץ את אלילי אביו תרח. נושא זה אינו ממקור מקראי, אלא מבוסס על המדרש היהודי, (בראשית רבא 38 : 13 ותלמוד בבלי, פסחים 18 ע"א) המסביר בדרך אגדה את הפסוק: "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו"; אם כי גם בציור זה נלקח תאור העיר שברקע מציורי "התנ"ך של מריאן".

נראה שלמהדורה הראשונה של "הגדת אמסטרדם" היתה תפוצה רבה, מאחר ובשנת 1712 יצאה באמסטרדם מהדורה שניה, הפעם ב"דפוס ובבית כהר"ר שלמה בן כהר"ר יוסף כ"ץ זצ"ל, פרופס מוכר ספרים".

מהדורה זו הופיעה בשנויים עם תוספות, ושם האמן לא נמסר בה. רק במפת ארץ ישראל נשאר שמו של האמן המקורי, אברהם בן יעקב.

רוב השנויים במהדורת 1712 נעשו תוך עיבוד מחודש של לוחות הנחושת המקוריים. אך יתכן שחלקם נחרט מחדש, מאחר שנוספו בהן פרטים שלא היו במהדורה הקודמת. בולט במיוחד שער הספר, שבדאי נחקק מחדש: דמויותיהם של משה ואהרן שונו, ובמקום שש תמונות התנ"ך במדליונים, מופיעה תמונה אחת המתארת את משה החולץ סנדליו לפני הסנה הבורע.

התוספות האחרות המופיעות במהדורת 1712 כוללות את סמני הסדר, עשרת מכות מצרים, ואותיות פתיחה רבתי לקטעים שונים. ארבעה עשר סימני הסדר מתוארים בתמונות קטנות המצורפות יחדיו בעמ' ב'. בדומה להן, עשר המכות גם הן מתוארות בתמונות קטנות המצורפות בעמ' י"ג.

אותיות הפתיחה הגדולות מכילות אילוסטרציות לקטעים בראשיהם הן מופיעות, ובניגוד לשאר העטורים, נעשו בחתוך עץ בפתוח נחושת. יפה עשו מהדירי הפקסי-מיליה שלפנינו שבחרו בהוצאה השניה של "הגדת אמסטרדם" משנת 1712 המכילה תוספות אלה.

מקורן של התוספות הללו הוא בטיפוס "הגדת ונציה" שהופיע לראשונה בונציה ב-1609 ונתגבש ב-1629. טיפוס זה של הגדה, העתיק יותר מ"הגדת אמסטרדם", היתה לו השפעה גדולה על הגדות מודפסות באירופה במאה ה-17. הדפסתן של הגדות עממיות היתה מקובלת ביותר, ובין ההגדות האיטלקיות זכה הטיפוס הונציאני לפופולריות רבה. אולם עם הופעתה של הגדת אמסטרדם בשתי מהדורותיה, תפשה היא את המקום החשוב כמקור השראה ליצירת הגדות עממיות. במשך כל המאה ה-18 העתיקו אמנים בהדפסי עץ ובפתוחי נחושת, את "הגדת אמסטרדם", וכבר ב-1721 הועתקו פתוחי הנחושת בטכניקת חתוך-עץ ב"הגדת אופנבך" שנדפסה בגרמניה. אסכולה חשובה של כתבי-יד מצוירים שצמחה במאה ה-18 בבוהמיה ובמורביה, העתיקה בדקדקנות את דפוס "הגדת אמסטרדם". האמנים המעתיקים ידעו היטב את ערכו של המקור בעיני הצרכנים וטרחו לציין בשערי הפתיחה המעוטרים של כתבי היד שההגדה נעתקה "באותיות אמסטרדם".

ביבליוגרפיה ל"הגדת אמסטרדם"

1. א. מ. הברמן, "האמנות בספר העברי המודפס", האמנות היהודית בעריכת ס. רות, תל אביב תשכ"א עמ' 441—442, 496.
2. א. יערי, ביבליוגרפיה של הגדות פסח, ירושלים תשכ"א, עמ' X, 7—10, מס' 59 ו-73.
3. א. יערי "גרים במלאכת הקודש", מחקרי ספר, ירושלים תש"ח עמ' 250—251.
4. R. Wischnitzer-Bernstein, "Von der Holbeinbibel zur Amsterdamer Haggadah", *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1931, LXXV, 269-286, und 265-7.
5. R. Wischnitzer, "Passover in Art", *The Passover Anthology*, edited by Ph. Goodman, Philadelphia 1962, pp. 318-320.
6. C. Roth, "The Illustrated Haggadah", *Studies in Bibliography and Booklore*, VII, Cincinnati, 1956, pp. 48-55.

Bibliography to the Amsterdam Haggadah:

1. A.M. Habermann, "The Jewish Art of the Printed Book", *Jewish Art*, edited by C. Roth, p. 173, Jerusalem 1971.
2. A. Yaari, *Bibliography of the Passover Haggadah* (in Hebrew), Jerusalem 1960, pp. x, 7-10, 59, 73.
3. A. Yaari, "Proselytes in the work of printing", *Mehkarei Sepher*, (in Hebrew), Jerusalem 1948, pp. 250-251.
4. R. Wischnitzer-Bernstein, "Von der Holbeinbibel zur Amsterdamer Haggadah", *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, 1931, LXXV, 269-286, und 265-7.
5. R. Wischnitzer, "Passover in Art", *The Passover Anthology*, edited by Ph. Goodman, Philadelphia 1962, pp. 318-320.
6. C. Roth, "The Illustrated Haggadah", *Studies in Bibliography and Booklore*, VII, Cincinnati, 1956, pp. 48-55.

The Amsterdam Haggadah contains eleven Biblical illustrations, mainly to the books of Genesis and Exodus, as well as four illustrations to the text of the Haggadah. These latter four, portray the five Sages at Bnei Brak, the "four sons", David praying to God, and the Temple in rebuilt Jerusalem. The Biblical illustrations depict Abraham destroying his father's idols, Abraham and the three angels, Moses killing the Egyptian, the finding of Moses, Moses and Aaron before Pharaoh and the miraculous turning of Aaron's rod into a serpent (in one engraving), the plague of frogs, the drowning Egyptians, the Exodus from Egypt, Moses receiving the Torah at Sinai, and the Passover meal in Egypt. The title page of the first edition contains six Biblical illustrations, arranged in medallions, above the standing Moses and Aaron. The map of Eretz Israel was included on a separate sheet at the end of the Haggadah.

Only a portion of the illustrations in the Amsterdam Haggadah may be considered traditional, dating back either to illuminated Medieval manuscripts, or earlier printed Haggadot. Abraham ben Jacob discovered new sources for the composition and iconography to most of his illustrations, both the traditional topics, as well as the new ones. These sources have been discovered by the eminent scholar of Jewish Art, Prof. Rachel Wischnitzer, who succeeded, in 1931, in proving the definite influence of the Christian artist Matthaeus Merian on the illustrations of Abraham ben Jacob. Merian's work: *Icones Biblicae, Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamenti* (Basel 1625-30) was adapted to suit the needs of the Haggadah. Thus for example, the portrayal of the Sages feasting in Bnei Brak throughout the night, was adapted from the illustration of Joseph dining with his brothers in Egypt. The "Innocent Son" was copied from Saul's image, when he was anointed by Samuel, and the "Wicked Son" is an escaping soldier from the plague in Shechem.

Matthaeus Merian the elder (1593-1650) of Basle, while residing in Frankfurt, produced a vast number of illustrations for both Bibles and history books. These illustrations were known throughout Europe during the 17th century, and it is quite possible that Abraham ben Jacob was greatly influenced by these illustrations, while still in his native Germany, or in Holland, and eventually strove to adapt them into Jewish art. Nevertheless, Abraham ben Jacob also utilized traditional Jewish motifs. Thus the portrayal of Abraham destroying the idols, is an illustration of the Jewish Midrash rather than of the Bible, interpreting the verse "In the beginning our fathers were worshippers of Idols".

The Amsterdam Haggadah gained widespread popularity upon its appearance, and a second edition was issued in 1712 in a different printing press. Certain changes appeared in this edition, probably because of the need to reengrave the original copper plates. A number of illustrations were also added, such as the signs to the fourteen parts of the Seder service, the ten plagues, and historiated initials executed in wood carvings. The origin of these additions is in the Venice Haggadah, which appeared in 1609 and was crystallized in 1629. The title page was engraved completely anew with one biblical illustration of Moses taking off his shoes in front of the Burning Bush.

During the 18th century the Amsterdam Haggadah was copied repeatedly, and it became one of the most popular types ever since. As early as 1721 the Offenbach Haggadah appeared as a wood-cut copy of the Amsterdam Haggadah. An important school of illuminated manuscripts, which developed simultaneously in Bohemia and Moravia, considered the Amsterdam Haggadah the most valuable source of illustrations, stressing that their books were written "with the letters of Amsterdam".

THE ILLUSTRATIONS OF THE AMSTERDAM HAGGADAH AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF HEBREW PRINTING

by

Prof. Bezalel Narkiss

The Hebrew University, Jerusalem

To mother with Love

Of all the printed illustrated Passover Haggadot, the Amsterdam Haggadah stands out as having the greatest impact on all subsequent editions. To this day, almost three hundred years since its appearance, the Amsterdam Haggadah continues to influence the topics of illustrations, the composition and the lay-out of many printed Haggadot. Moreover, during the 17th and 18th centuries, when new schools of Hebrew illustrated manuscripts were founded in eastern Europe, the Amsterdam Haggadah served as the main source for the artistic design of these Haggadot.

The printing of the Amsterdam Haggadah in 1695 was a revolutionary event in the history of Hebrew printing in general, and particularly in the field of the illustrated Haggadah. Although numerous illustrated Haggadot preceded the Amsterdam Haggadah (e.g. Prague 1526, Mantua 1560, and the Venice editions of 1601, 1609, 1629 and others), it was the Amsterdam edition which made use, for the first time, of engraved copper plates for the reproduction of illustrations, rather than the customary woodcuts. This was so revolutionary that the publishers saw fit to stress on the title page of the 1695 edition the superiority of the new technique: "as light is superior to darkness".

However, not only was a new technique introduced with the Amsterdam Haggadah, but, in fact, a new incographic approach to the illustrations, and a new composition as well. Important among the novelties, are "the image of the Temple", and a map of Israel including "all the stations of the Israelites in their journey through the desert". The map of Eretz Israel was the first Hebrew map of its kind, and was included at the end of the Haggadah as testimony to the national aspirations of European Jewry in the 17th century.

The title page of the Amsterdam Haggadah offers some interesting information concerning the artist of the book. It appears that the copper plates were produced by "Abraham Ben Jacob, from the family of our patriarch Abraham". This is an obvious allusion to the fact that the man was a convert to Judaism, as proselytes commonly assumed the name Abraham and were considered direct descendants of the first Patriarch. Although the background of the artist is unknown, it appears that he reached Amsterdam from the Rhine area. His work is known to us from the engraved title pages of a number of Halachic works, a decorated marriage contract, the image of Rabbi Isaac Abohav and others. A complete list of his works is found in my father's papers, the late Mordechai Narkiss; a partial list was published by the late Abraham Yaari.

הגדה

מטה אהרן יט

למה כי הוא אל דייקא זון וטפרנס
לכלכו שגדת אל מורה שון בכח
ולכן ברוך אהרן יי' הון את הכל
אף לשאין ראוי:

גודה לך כולאריץ חמדה טובה
כו' ולמה זכינו לארץ

על שהוצאתנו ממצרים כידוע
שא"י ניתנה ע"י יסורים ולכן

הוצרכו להשתעבד כדי לזכו לא"י
וזכות מה זכו לא"י ועל בריהך

שהחמת כדאי' במדרש פי' לך
לך אם מקיימין את המילה הם

ככנסין לארץ ומה טובה גרם
להם א"י ועל תורתך שלמהנו

שולשן לא היינו זוכים לתורה כי
הרבה מצות יש שתלויין בארץ ועוד

הרוחנו נזה ועל חיים הון וחסד
שחונתנו שהחיות תלוי בידך ולא

ביד המולות כדאי' בזהר פ' פנחס
שקודם מ"ת בני חיי ומנוני לאו

בזכותא תליא אלא בזול ולאחר
מ"ת הוציאו הקב"ה מהמולות

וענין המולות הוא שאדם משתנה
ענינו לפי המול ולפי השע' משא"כ

כשהוא ביד הקב"ה כותן תמיד בלי
שנוי ובלי הפסק וז"ש ועל

אכילת מזון שאתה זון ומפרנס
אותנו פי' כשאתה זון אותנו ולא

תחת המולות הוא בכל יום ובכל
עת ובכל שעה בלי הפסק משא"כ

אם היינו יושבי תחת המולות הי'
משתנה לפי המול:

ועל הכלכו יונן ע"פ הנמר'
מנין לברכת המזון מן

התור' שכ' ואכלת ושבעת וברכת'
אשכחן לאחריו לפניו מנין אמר

ק' כשהוא שבע מברך כשהוא
רעב לא כ"ש וז"ל הכל אגחנו

מודים לך כו' בפי כל חי אפילו
מהמון עס ולמה ככתוב ואכלת

ושבעת וגומ' שבה הלמוד מכח
הפס' ק משא"כ בברכה שלפני

המזון לא יתברך מפי כל חי כי
את אצמק' ולא כ"ע ידעי הק"ו

ולכן סיים על הארץ ועל המזון
עיניך ללמוד ברכ' המזון הוא מארץ

כמ' שואל' וסדעת וגו' על הארץ
משא"כ אם כלמוד מק' או אין

תלוי בארץ:
רחם נא ה' אלהינו יונן ע"פ

מה שפי' האלשיך כסס
שסכנה היא כשיבא לאדם פתאום

בשורה רעה כך היא סכנה כששורה טובה באה פתאום לכן אמר מה נאוו על ההרים
משמיע ישועה שהיא בשורה טובה יותר ואח"כ אמר לזיון מלך אלהיך וז"ש כאן רחם ה' אלהינו ונמה ירחם בזה שתרחה בזהרנה תחלה על ישראל
אח"כ על ירושלים ואח"כ על ציון ואח"כ על מלכותו וכו' ואח"כ על הבית משא"כ אם תרחם תקף על הבית שנקרא שמך עליו אפשר שיהי' לנו סכנה
שתבא בשורה טובה גדולה פתאום לכך תלך בזהרנה ואמר אבינו רענו וגו' כי ידוע שנהיות ישראל ושבין על אדמתן הם כיוונין מקאמית והעיקר
וסאומות כוונתן משורר המאכל של ישראל ואם ישראל הם בגלות הוא להיפך וז"ש אבינו רענו כשנהי' בא"י אנו כוונתן על ידך ולא ע"י שרי האומות
ולכן אנו מבקשין הרוח לנו מכל צדתינו מן הגלות ואנו אל תצריכנו לידימתנת ב"ו שנאכל משורר מאכל האומות שלא נבשו ולא נכלם לעולם ועד
שאין לך בזה גדול' מו' אם אנו כוונת מן האומות' כשר שנותן לעבד מה שמשיר על שלחנו:

רצה והחליצנו כו' אית' בפס' ידיעות הכוכבים שכל ימי השבוע הם תחת שליטת המולות ויום השבת הוא תחת הקב"ה וזה הראה בכוזב שנקראי שמורה
על רעש ושנאה ויגון ואכזה משא"כ ביום השבת אף שהוא משמש לא יוכל לפעול פעולתו כי השבת הוא תחת הקב"ה לכן הוא יום תענוג ושמחה
ואכזה בלי יגון ואכזה לו' אף שאכחנו בגלות מ"מ רצה והחליצנו את יום השבת הזה שאתה תחזיק אותנו כיום גדול וקדוש הוא לפניך ולא נתתו תחת
המולות והא' ראיה לשבות בולגותו כו' שלא תהא צרה כו' היפך המול' להורות שאין אכחנו ביום זה תחת המולות ואנו בענוים ברחמי' והראנו
ה' אלהינו בנחמית ציון עירך כו' שאנו כש תמיד תחת הקב"ה:

אלהינו

הגדול כי הוא אל זון ומפרנס לכל ומטיב לכל ומכין מזון

לכל ברייתיו אשר ברא ברוך אלהי' הון את הכל:

גודה לך יי' אלהינו על שהנחת לאבותינו יארץ

חמדה טובה ורחבה ועל שהוצאתנו יי' אלהינו

מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועל בריהך שהחמת

בבשרינו ועל תורהך שלמדנו ועל חקיקה שהודעתנו

ועל חיים הון וחסד שחונתנו ועל אכילת מזון שאתה זון

ומפרנס אותנו תמיד בכל יום ובכל עת ובכל שעה:

וער הכל יי' אלהינו אנחנו מודים לך ומברכים אותך

יתברך שמך בפי כל חי תמיד לעולם ועד בכתוב

ואכלת ושבעת וברכת את יי' אלהיך על הארץ הטובה אשר

נתת לך ברוך אלהי' על הארץ ועל המזון:

רחם נא יי' אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך

ועל ציון משכן בבורך ועל מלכות בית דוד

משיחך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו

אלהינו אבינו רענו זוגנו פרנסנו וכלכלנו והרעיחנו הרוח לנו

יי' אלהינו מהרה מכל צדתינו ונא אל תצריכנו יי' אלהינו

לא לידימתנת בשרודם ולא לידי הלואתם כי אם לירך

המלאה הפתוחה והקדושה והרחבה שלא נבשו ולא נכלם

לעולם ועד:

אין שבת זמנא זין דט

בשבת אומרים זה

רצה והחליצנו יי' אלהינו במצותיך ובמצות יום השביעי

השבת הגדול ותקדוש הזה כי יום זה גדול

וקדוש הוא לפניך לשבות בו ולנוח בו באהבה במצות רצונך

ברצונך הנח לנו יי' אלהינו שלא תהא צרה ויגון ואנחה ביום

מנוחתנו והראנו יי' אלהינו בנחמיות ציון עירך ובבנין

ירושלים

בשורה רעה כך היא סכנה כששורה טובה באה פתאום לכן אמר מה נאוו על ההרים
משמיע ישועה שהיא בשורה טובה יותר ואח"כ אמר לזיון מלך אלהיך וז"ש כאן רחם ה' אלהינו ונמה ירחם בזה שתרחה בזהרנה תחלה על ישראל
אח"כ על ירושלים ואח"כ על ציון ואח"כ על מלכותו וכו' ואח"כ על הבית משא"כ אם תרחם תקף על הבית שנקרא שמך עליו אפשר שיהי' לנו סכנה
שתבא בשורה טובה גדולה פתאום לכך תלך בזהרנה ואמר אבינו רענו וגו' כי ידוע שנהיות ישראל ושבין על אדמתן הם כיוונין מקאמית והעיקר
וסאומות כוונתן משורר המאכל של ישראל ואם ישראל הם בגלות הוא להיפך וז"ש אבינו רענו כשנהי' בא"י אנו כוונתן על ידך ולא ע"י שרי האומות
ולכן אנו מבקשין הרוח לנו מכל צדתינו מן הגלות ואנו אל תצריכנו לידימתנת ב"ו שנאכל משורר מאכל האומות שלא נבשו ולא נכלם לעולם ועד
שאין לך בזה גדול' מו' אם אנו כוונת מן האומות' כשר שנותן לעבד מה שמשיר על שלחנו:

רצה והחליצנו כו' אית' בפס' ידיעות הכוכבים שכל ימי השבוע הם תחת שליטת המולות ויום השבת הוא תחת הקב"ה וזה הראה בכוזב שנקראי שמורה
על רעש ושנאה ויגון ואכזה משא"כ ביום השבת אף שהוא משמש לא יוכל לפעול פעולתו כי השבת הוא תחת הקב"ה לכן הוא יום תענוג ושמחה
ואכזה בלי יגון ואכזה לו' אף שאכחנו בגלות מ"מ רצה והחליצנו את יום השבת הזה שאתה תחזיק אותנו כיום גדול וקדוש הוא לפניך ולא נתתו תחת
המולות והא' ראיה לשבות בולגותו כו' שלא תהא צרה כו' היפך המול' להורות שאין אכחנו ביום זה תחת המולות ואנו בענוים ברחמי' והראנו
ה' אלהינו בנחמית ציון עירך כו' שאנו כש תמיד תחת הקב"ה:

ה' אלהינו בנחמית ציון עירך כו' שאנו כש תמיד תחת הקב"ה:

מטה אהרן

אלהינו כי לתת טעם לזכרון ישראל ומשיח ברוך וי"ט כי ידוע ש"ט ור"ח תלוי בלכנה ובמדרש מה הלכנה שולטת ביום ובלילה כך ישראל שולטין בע"ה ובע"הב"י ובמדרש הלכנה היא במלואה עד ט"ו וכך ישראל היו במלואן עד שלמה שהי' מלך ט"ו ואח"כ היו הלך וחסו עד ט"ו שהוא זקק' וי"ט ביעלס ויבא באשר שהם מועדים ור"ח תלוי בלכנה לכן מוכיחין ישראל שהיו שולטין גם בע"הו' וזכרון משיח באשר שכבר הלך' וחסו' הלכנה ראוי שתמלא לכן מוכיחין משיח שיה' אור הלכנה במלואה:

ובנה ירושלים כי לתת לזה לא אמר בשום ברכה אמן כי אם ברוך כי אית' בזה שאל' הבר' מיכא שבין השלישי לא תמנא בתורה והשיב לו דכתיב מוכן לשנתך פעלתי' והוכיח השלישי שני מקדשות נעשו ע"י אדם' וי"ט ובנה אתה בעתך ירושלים כו' ולא אמן שיאמרו דברך שאמרת מוכן לשנתך פעלתי' שאלו מוכיחים מזה שקאי על בנין השלישי:

ברוך אתה כו' עד רוענו רועה ישראל' והנה קדושנו קדוש יעקב תואר א' גם רוענו רועה ישראל תואר א' א"כ בשתשוב מן האל עד רועה ישראל הם י' תוארים' לרמוז לעשר תוארים המופיעי' בעשר ספירות ויונקי' משם הוי"ה שהוא היה הוה ויהי' ע"כ אמר הוא הטיב הוא מטיב הוא יטיב וכן הוא גמלנו כו' שמורים על עבר והוה ועתיד ע"ה היה הוה ויהי' ואמר עוד י' תוארים לחן לחסד כו' עד וכל טוב ומכל טוב כו' כמ"ס דעל שגל"ה כשזכני' הקד"ה שם של י' בין שני דלת' ין נקרא דו"די ע"ש אני לדודי ודודי לי ואז לא יחסרנו כל טוב' ובאמרו הרחמן הוא ימלוד כו' להורו לפי שהקד"ה אינו מסוג א' עם בני אדם כי הם תלויים בו והוא אינו זקוק להם לא הקד"ה חיוקיים לעולם לפיכך אינו נקאי לו אם משגיח בעולם השפל: דחברך בשמים ובארץ מורה שג"ע דיליה ורשאי למחול על כבודו ולהשגיח בתחתונים: ישתבח לדור דורים כו' ויחזקנו לעד כו' פי' אף שהוא עולם השפל מ"מ מפני ישראל שהם ספוכים וחסונים לפיכך משגיח בהם:

ועתה אמר יפרנסנו בכבוד שמינו נקאי אל אומה שמשגיח בנו: ישבור עול גלות כו' שהוא בכבודו ובעצמו יבאל

הגדה

ירושלים עיר קדשך' כי אתה הוא בעל הישועות ובעל הנחמות:

אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבא יגיע יראה וירצה וישמע ויפקד ויזכר זכרוננו ופקדוננו וזכרון אבותינו וזכרון משיח בן דוד עבדך' וזכרון ירושלים עיר קדשך' וזכרון כל עמך בית ישראל' לפניך לפליטה לטובה לחן ולחסד ולרחמים לחיים ולשלום' ביום חג המצות הזה: זכרנו יי' אלהינו בו לטובה' ופקדנו בו לברכה' והושיענו בו לחיים' ובדבר ישועה ורחמים חוס וחנו ורחם עלינו והושיענו כי אליך עינינו כי אל מלך' חנון ורחום אתה:

ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו ברוך אתה יי' בונה ברחמי ירושלים אמן: ברוך אתה יי' אלהינו מלך העולם' האל אבינו מלכנו אדירנו בוראנו גואלנו יוצרנו קדושנו קדוש יעקב רוענו רועה ישראל המלך הטוב והמטיב לכל אל שבכל יום ויום הוא המטיב ומטיב יי' לנו' הוא גמלנו הוא גומלנו הוא יגמול בעדינו לעד לחן לחסד ולרחמים ולרחמי הילה והצלחה ברכה וישועה נחמה פרנסה וכלכלה' ורחמים וחיים ושלום וכל טוב ומכל טוב אל יחסרנו: הרחמן הוא ימלוד' עלינו לעולם ועד: הרחמן הוא יתברך בשמים ובארץ: הרחמן הוא ישתבח לדור דורים' ויתפאר בנו לגצח נצחים' ויתחדר בנו לעד ולעולמי עולמים: הרחמן הוא יפרנסנו בכבוד: הרחמן הוא ישבור עול גלות מעל צוארנו' והוא יוליכנו קוממיות לארצנו: הרחמן הוא ישלח לנו ברכה מרבה בבית' זה' ועל שלחן זה שאכלנו עליו: הרחמן הוא ישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב ויברך אותנו כל אחד ואחד ממנו בשמו: הרחמן הוא יברך את אבא מרי בעל הבית הזה' ואת אמי מרתי בעלת הבית

הזה

הזהר וחסונים לפיכך משגיח בהם: ועתה אמר יפרנסנו בכבוד שמינו נקאי אל אומה שמשגיח בנו: ישבור עול גלות כו' שהוא בכבודו ובעצמו יבאל אותנו ומתוך כך והוא יוליכנו קוממיות לארצנו בקומה וקופה לא כמו שהי' בגלות בכל שהיו כפופים תחת כורש' ומה יגרום להמשיך השכינה בינינו בגלות' ישלח לנו ברכה כו' ועל שלחן זה שאכלנו כו' מה שלחנונו מבורך בברכות הוא נורם להמשיך השכינה בינינו וע"ה ישלח לנו את אליהו הנביא כו' שיהי' ע"י מנשר ולא כמו שהי' בגלות בכל שלא הי' להם מנשר מפני שאינה גאולה שלמה' יברך את בעל הבית שנתן כישו בעין יפה לכל אדם הוא רע עין אין אנו יכולין להסתכל שיבא הגאולה כי אדרבא זה מעכב הגאולה כמו שהי' במצרים כפי' הוזהר על שאלו ישראל נהמא דמצראי גרם להן

הגדה

מטה אהרן ב

הַזֶּה אֹתָם וְאֶת בֵּיתָם וְאֶת זֶרְעָם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם בְּמוֹ
שְׁנַת בְּרִכּוֹתָם וְאֶת בְּרִכּוֹתָם בְּכָל יֶזְחֶק מְכֹל וְיַעֲקֹב כָּל בֶּן
יְבָרַךְ אֶתְנוּ כְּלָנוּ יַחַד בְּבִרְכָּה שְׁלֵמָה וְנֹאמַר אָמֵן:
בְּמָרוֹם יִלְמְדוּ עָלֵינוּ וְעָלֵינוּ זְכוֹת שְׁתֵּהאֵל מְשֻׁמֶּרֶת
שְׁלוֹם וְנִשְׂא בְּרָכָה מֵאֵת יְיָ וְצִדְקָה מֵאֵלֶיהָ
יִשְׁעֵנוּ וְנִמְצָא חַן וְשָׂכָל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם:

מן טבת ומגטאודט:

בשבת אומרים זה

הַרְחֵמֵן הוּא יִנְחִילֵנוּ לְיוֹם שְׂכָלוּ שְׁכַת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי עוֹלָמִים:
הַרְחֵמֵן הוּא יִנְחִילֵנוּ לְיוֹם שְׂכָלוּ טוֹב:
הַרְחֵמֵן הוּא יִזְכֵּנוּ לִיְמוֹת הַמְּשִׁיחַ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא מְגֻדֹּל
יְשׁוּעוֹת מְלָכּוֹ וְעוֹשֶׂה חֶסֶד לְמִשְׁחּוֹ לְרוֹדֵל וְזֶרְעוֹ
עַד עוֹלָם:

עוֹשֶׂה שְׁלוֹם בְּמָרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל
יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אָמֵן:

יִרְאוּ אֶת יְיָ קְדוֹשֵׁי בֵּית אֵין מְחֻסָּר לִירְאָיו: בְּפִירִים רְשׁוֹ וְרַעֲבּוֹ
וְדִרְשֵׁי יִי לֹא יִחְסְרוּ כָּל טוֹב: הוֹדוּ לֵי בִּיטוֹב בִּי לְעוֹלָם
חֶסֶד:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן:

שפוך

להון גלוקא * ומה שמכריז
את הבעל הבית נג' ברכות אלו
בכל מכלכל * בכל מורה שיבי'
לו עושר באברהם ואל ידאג שאל
ע"י כתיבת פתו לאחרים יחסר
מונו * מכל פי' אף שיתן אותו
המאכל לאחרים ולא טעם ממונו
יטענו' במה שאכל אף טעם אורו
המאכל שנתן לאחרים כמו שכתוב
אל יחזק ואוכל מכל פי' כל
הטעמים טעמתי בו * כל ממונו
מ"ש אל יעקב וכי יס' לי כל
להורות שאל ידאג שלא יהי' לו
כדי ספוקו רק יפרנס לאחרים
והי' יתן לו ספוקו שאל יחסר
לחמו:

במרום כו' וא"ת לפעמים
אין ראוי לאדם
להזכירו אפי' לזכות פן מתוך כך
יזכו עליו מקטרגים כפי' הוזהר
פ' נח * וכפי' פי' ג"כ שכל
כל שלמות של בני אדם רבו
המקטרגים כמ"ש אל אברהם
שקטרג השטן מכל הסעודה שגש'
כו' לו"א שתדא למשמרת
שלום ואל יהי' קטרג וזה ע"י
ג' הקוים הוזהר הכ"ל * הא'
ונשא ברכה כי מתוך הברכות
שמנך על שלחנו יסתם פה
המקטרג * והב' וצדקה כיע"י
שנותנים צדקה לעניים אין להם
פ' פ' לקטרג:

הרחמן הוא ינחילנו ליום
שכלו שבת כו' ליום
שכלו טוב וזמנה אנו זוכים לכך *
לו"א יזכו לימות המשיח כדי
לסגול הצרות ומתוך כך יזכו
לעולם שכלו טוב:

יִרְאוּ אֶת ה' קְדוֹשֵׁי בֵּית אֵין מְחֻסָּר לִירְאָיו וק' הלא הרשע נ"כ כ' הן כי הקד"ה ון אף למי שאינו ראוי מצד מעשיו ומה יש בין צדיק לרשע * לו"א בפירים
רשוורעבו כי הרשעים נווכין במסרון מוונות כל צרכן ואף שאכלו עדין הס רעבים אכל ודורשיה' לא יחסרו כל טוב שהם נווכים במלוי ובריות *
ולפי שהאין אף לשאינו ראוי לו"א הודו לה' פי' תנו שבח והודאה לאל כי לעולם חסדו שון אותם במסדו הגדול אף שאינו ראוי לכך מצד מעשיו *:

שפוך

הגדה

סדר ברכת המזון כמנהג ספרדים

אם הם עשרה שאכלו כאחת אימר המברך

שי פואירין דיין קי קומין גונטוש דירה ליל קי בינדיו

נברך אלהינו שאכלנו משלו

וחזור המברך ואומר

אי טורנארה אי דירה

וענין המסובין

אי רישפונדיראן

ברוך אלהינו שאכלנו משלו ובטוב חיינו:

ברוך אלהינו שאכלנו משלו ובטוב חיינו:

וענין המסובין

אי רישפונדיראן

ברוך שאכלנו משלו ובטוב חיינו:

ברוך שאכלנו משלו ובטוב חיינו:

אי פרוסיגירה אי דירה

אם הם שלשה שאכלו כאחת אימר המברך:

אי שי פואירין טריס דירה

נברך שאכלנו משלו:

וחזור המברך ואומר

אי טורנארה אי דירה

ברוך הוא וברוך שמו וברוך זכרו לעולם עד:

ואם המסובין שנים או אחד מתחיל מכאן:

אי שי לוש רישקונדאדוש פואירין דוש או אונז אימפיסארה די חקי

הארץ הטובה אשר נתן לך. ברוך

אתה יי. על הארץ ועל המזון:

רחם יי אלהינו עלינו על ישראל

עמך ועל ירושלים עירך.

ועל ציון משכן כבודך ועל הבית הגדול

והקדוש שנקרא שמך עליו. אלהינו

אבינו רענו זוגנו פרנסנו וכלכלנו

והרחינו. הרוח לנו מהרה מכל

צרותינו ואל תצריכנו יי אלהינו לידי

מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם.

שמחנתם מעט וחרפתם מרבה.

אלא לדרך המלאה והרחבה לא נבוש

בעולם הזה ולא נכלם לעולם הבא.

ומלכות בית דוד משיחך תחזירנה

למקומה במהרה בימינו. ברוך אתה יי

בונה ברחמי ירושלים. אמן:

אין שנס דירה אישטו

בשבת אומרים זה

רצה והחליצנו יי אלהינו

במצותיך ובמצות יום

השביעי השבת הגדול והקדוש הזה

הוא

ברוך אתה יי אלהינו מלך

העולם. הן את העולם

כלו בחן בחסד וברחמים גותן לחם לכל

בשר כי לעולם חסדו. וטוב הגדול

תמיד לא חסר לנו ואל יחסר לנו מזון

תמיד לעולם ועד. כי הוא זון ומפרנס

לכל. כאמור פותח את ידך ומשביע

לכל חי רצון. ברוך אתה יי. הן את

הכל:

נודה לך יי אלהינו על שהנחלת

לאבותינו ארץ חמדה טובה

ורחבה ברית ותורה חיים ומזון. על

שהוצאתנו מארץ מצרים. ופדיתנו

מבית עבדים. ועל בריתך שחתמת

בבשרנו. ועל חקי רצונך שהודעתנו.

ועל חיים ומזון שאתה זן ומפרנס

אותנו:

ועל הכל יי אלהינו אנו מודים לך

ומברכין את שמך. כאמור

ואכלת ושבעת וברכת את יי אלהיך על

הוא מלפניך נשבות בו וננוח בו במצות
חקי רצונך ואל תהי צרה ויגון ביום
מנוחתינו והראנו בנחמת ציון במהרה
בימינו כי אתה הוא בעל הנחמות
ברוך אתה יי מנחם עמו ישראל בבנין
ירושלים:

אלהינו ואלהי אבותינו יעלה
ויבא יגיע יראה וירצה
וישמע ויפקד ויזכר זכרוננו וזכרון
אבותינו וזכרון משיח בן דוד עבדך
וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך
לפליטה לטובה לחן ולחסד ולרחמים
ביום חג המצות הזה לרחם בועלינו
ולחושיענו וזכרנו יי אלהינו בל טובה
ופקדנו בו לברכה והושיענו בלתיים
טובים בדבר ישועה ורחמים חס
וחננו ונחמול ורחם עלינו והושיענו כי
אל מלך חנון ורחום אתה:

בחינו ובחיי בית ישראל תבנה
עיר ציון ותבון העבודה
בירושלים ברוך אתה יי אלהינו מלך
העולם לעד האל אבינו מלכנו אדירנו
בוראנו גואלנו קדושנו קדוש יעקב רוענו
רועה ישראל המלך הטוב והמטיב
לכל שבכל יום ויום הוא מטיב לנו
הוא המטיב לנו והוא המטיב לנו הוא
גומלנו הוא גמלנו הוא יגמלנו לעד

חן וחסד ורחמים ורוח וצללה וכל טוב
הרחמן הוא ישתבח בשמים ובארץ
הרחמן הוא ישתבח בנו לדור הדורים
הרחמן הוא יתפאר בנו לנצח נצחים
הרחמן הוא יפרנסנו בכבודו הרחמן
הוא יתן שלום בינינו הרחמן הוא
ישלח ברכה והצלחה בכל מעשה
ידינו הרחמן הוא יצליח את דרכינו
הרחמן הוא ישבור עולנו מהרה מעל
צוארנו הרחמן הוא יוליכנו קוממיות
לארצנו הרחמן הוא ירפאנו ורפואה
שלימה הרחמן הוא יפתח לנו את ידו
הרחבה הרחמן הוא יברך כל אחד
ואחד ממנו בשמו הרחמן הוא יפרוש
עלינו סבת שלום הרחמן הוא יחיינו
ויזכנו ליםות המשיח ולבנין בית
המקדש ולחיי העולם הבא מגדול
ישועות מלכו ועשה חסד למשיחו לדוד
ולזרעו עד עולם בפירים רשו ורעבו
ורדשי לא יחסרו כל טוב מה שאכלנו
יהיה לשבעה ומה ששתינו יהיה
לרפואה ומה שהותרנו יהיה לברכה
בדכתיב ויתן לפניהם ויאכלו ויתרו
בדבר יי ברוכים אתם ליי עשה שמים
וארץ ברוך הנברא אשר יבטח ביי והיה
יי מבטחו יי עז לעמו יתן יי ברכה את
עמו בשלום:

סברי מרנן ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן:

שפוך

חמתך אל הגוים וגו' כי אכל את יעקב וגו' ב' פסוקים אלו הם נמוזזים ע"ט והם ב' צירמיהו' באעט שנוי' ולפי שפסוק לא לנו ה' לא לנו חינו נאות לראשית והקחל' הדברים כי הוא חוזר על מאמר קודם ל' לכן תקנו לומר בתחילתו שתי פסוקי' אלו לומר ה' אלהינו שהושעת ונאלת את ישראל מאמרים ונקמת נקמתם להודיע כחך הגדו' על פרעה ועל מזרים שאמר לא ידעתי את ה' וגם להענישם על מה שהרעו לישראל נס עתה שפוך חמתך אל הגוים והם אומות העולם כי הם לא ידעוך ובשמך לא קראו כמו פרעה נס אומות האלו אכלו את יעקב ועוד הוסיפו

צרה מהמזרים שהחריבו את צ"ה פעמים והוא אומרו ואת נהו השמו לכן אע"פ שאין חכמתו ראויים שפעשה עמנו תשובה הזאת עשה למען שמך הגדול המסולל בקרב הגוים והוא אומרו לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תכבוד והרד"א כתב שלכך נהגו לומר בתחלה פסוק שפוך חמתך מפני שד' כוסות הללו הם נגד ד' כוסות של פורעניות שעתיד הקב"ה להשקות את אומו' העולם לכן אנו אומרי' על כוס רביעי לפני הקב"ה בזה הכוס אנו משלימין המצות מעשה עשה מה שהנחתנו לשפוך אותם ד' כוסות של פורעניות על הגוים ולפי זה אין צריך לומר פסוק של אחריו כי אכל את יעקב: לא לנו ה' לא לנו כל' אע"פ שאין חכמתו ראוי' עשה למען שמך ומקדשך החרב כי לשמך תכבוד על חסד' על אמתך לב' סבות הנוכחות ר"ל על חסדך פעשה לעמך ישראל' על אמתך כדי שיכירו וידעו כי יש אלהים בישראל' ואלהים סובב כל המזמור' למה יאמרו הגוים בראותם שפלותינו איזה אלהיהם פעשה עמם להפלי' עתה אפס כחור והם לא ידעו כי בזה ההפך ואלהינו בשמי' יכול לפקוד על צבא המרום במרו' ובמלכי האדמ' כל אשר חפץ עשה' לא כן הגוים ע"ה הקדמונים ההם כי עצביהם איליה' המעבדי' אותם או שעמלים בעדם כסף וזהב בזהב כמין חסידים לירח ולשמש כי רואי' שאלה הפועלי' יות' בע"ה השפיל ועכ"ה מעש' ידי אד' המה ואין לה' שום כח' פה להם ולא ידברו וגו' לא צא להודיע זה כי גם עובדיה' היו יודעי' כדך אכל היו אומרי' שהם כלים להוריד דם הרוחניות כמו הטלסמא' אלא דלזכו לו' כיון שסוף סוף צבא דהם ג"כ הרוחניות לפי דבריהם אין פיהם המדבר ולא עיניהם הרואו' וכן כל החושים א"כ מה להם לעשות בדמו' אדם היה מספיק שיעשו כלי אידך שיהי' ויבא בו הרוחניות ולא יהיו לבד לעבוד לתמונת אדם בלתי מרגיש בשום דבר' כמוהם יהיו עושיהם כמו שהפסילים ההם אין רוח בקרב' כן עושיהם כל אשר בוטח בהם וכלו באפס

שינקום נקמתו מהם' על חסדך ר"ל שמועלם לא היונו ראויים לכך אלא כל מה שעשית הוא בתורת חסד' ועוד על אמתך שכבר הבטחת ע"י נביאיך שתרם עלינו וראוי שאמתך יצא מן הכחאל הפועל' ואם לא' ח"ו יאמרו איזה נא אלהיהם והראי' שבא כבודך נכר והחריב את ביתו ושדך את היכלו והם לא ידעו שבאותה שעה עלתה שכינה למרום כדי שיכנסו האויבים שזה בכלל רזונו יתברך' וז"ש ואלהינו בשמיים ר"ל בעונותינו אינו משרה שכינתו בינינו אלא הוא בשמים' אבל באמת כל אשר חפץ עשה' שהכל נעשה בחפצו יתברך אבל עצביהם כסף וזהב וגו' והזכיר כל החושים ושינה בהגיון ולא אמר גרון להם ולא ידעו כמו בחושים האחרים' לפי שש"ז שזמנים ההם היתה מדברת אבל לא הי' בה חתוך אותיות אלא הגיון לבד וזה מחמת כח הפסוק לא מחמת שיש בהם יכולת חליה וז"ש לא יהגו בגרונם ר"ל הגם שיש בהם הגיון אינו בגרונם אבל הוא מכח רוח עוואה וכן הסי' בידיהם ורגליהם ר"ל הגם שתרמה שהם מתנועעים אינו מחמת כח שיש בידיהם או ברגליהם' אבל

הלל נרצה

ופותחין הרלת ואומרים

ועל מן אומי' גיבענטש המוט מונו טוואריו טיר מוין מול' זאג' (טעון חתוך)

שפוך

חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו: כי אכל את יעקב ואת נהו יהשמו:

שפך עליהם ועמד וחרון אפך ישיגם תרדף באף ותשמידם מתחת שמי' יי:

ומזגין כוס רביעי ואומרים

מוז' דער נאך טענקט מן מיין דט פירדי (כוס) מול' זאגט:

לא לנו יי לא לנו: בילשמה תן כבוד' על חסדך על אמתך: למה יאמרו הגוים' איזה נא אלהיהם: ואלהינו בשמים' כל אשר חפץ עשה: עצביהם כסף וזהב' מעשה ידי אדם: פה להם ולא ידברו' עינים להם ולא יראו: אזנים להם ולא ישמעו' אף להם ולא יריחו: יריהם ולא ימישו' רגליהם ולא יהלכו' לא ייהגו בגרונם: כמוהם יהיו עשיהם' כל אשר בטח

שפוך

ענין אמירת שפוך חמתך אל הגוים

המזרי כי אחרי שהמגיד סיפר יציאת מזרים וכי היתה ירידת' שם ויציאתם משם לפרסם אלהותו ית' אמר אלו השני פסוקים לומר שאחרי שהיה כל הפרסום הזה וכל האותות האלה עם כל זה יש נכרים וממלכות שלא הגיע אליהם הפרסום ולא ידעו שמוי' לכן אמר שישפוך עליהם חמתו' ופרט ואמר על הגוים אשר לא ידעוך שהם מכחישים יציאת מזרים שלא הגיע אליהם ענין האותות והנפלאות ההם' ואומרו לא לנו ר"ל שלא ישפוך עליהם חמתו מפני שאכלו את יעקב ואת נהו השמו כי לשמך תן כבוד שיענש' על אש' לא ידעוהו ובשמו לא קראו' וביאר ואמר על חסדך על אמתך עם הדברות שיתפרסם כבוד שמו לא מפני שהוא צריך לכבוד שלהם' ואומרו ואלהינו בשמים וגו' הם דברי האומות שלפי שהיו עושים צורות המזלות היו אומרים על ישראל איה נא אלהיהם' ושאלהיהם נראה בעיני בשמים דהיינו המזל או הככב ואלו המזל או הככב כל אשר חפץ עשה' שנתן להם נחמן וגברו על ישראל' ועל צורות הכוכבים שעושים לעבדם אמר עצביהם כסף וזהב מעש' ידי אדם וגו' ובי' אותם באומרו כי זכירת חושים באלהות הוא חסרון כי אין ענין החושים נופל רק בגופות השפלים לא בעליונים והם עושים להם כלי המוש' ואף גם זאת אינם משתמשי' בהם' ואמר כמוהם יהיו עושיהם שאחרי שנתבאר שעובדי השם ית' הם נקראים דבקים בה' א"כ אלו שכל עבודתם והשגתם היא לאותם העצבים א"כ גם בהם יהיו דבקים עושיהם וכל אשר בוטח בהם' ואחר שגינה העצבים שהם צורות המזלות אמר שישאל מזבירים לה' עושה

שפוך

חמתך על הגוים אשר לא ידעוך בשעה שאכלו את יעקב ואת נהו השמו פי'

שלא תקשה למה אענישם הרי אני גזרתי על כל זה ואם כן שלחו ידיי כינהו' לזה אמר לפי שלא ידעוך ר"ל לא עשו כל זה בעבור שכן ציוס האל רק כוונתם היתה לרעה' וזהו יתבאר כפל לא לנו ר"ל תחלה שפוך חמתך עליהם מזד' שאתה ה'ומהוה כל היות והם לא ידעוך' ועוד אפי' מזד' שאכל את יעקב לא תתקם מהם מזד' עצמנו אלא מזד' לשמך תן כבוד כמ"ש אשר בשמך לא קראו' וכמ"ש חז"ל אין הכסא ולא השם שלם עד שיהיה אמתך שפך על אמתך שכבר הבטחת ע"י נביאיך שתרם עלינו וראוי שאמתך יצא מן הכחאל הפועל' והראי' שבא כבודך נכר והחריב את ביתו ושדך את היכלו והם לא ידעו שבאותה שעה עלתה שכינה למרום כדי שיכנסו האויבים שזה בכלל רזונו יתברך' וז"ש ואלהינו בשמים ר"ל בעונותינו אינו משרה שכינתו בינינו אלא הוא בשמים' אבל באמת כל אשר חפץ עשה' שהכל נעשה בחפצו יתברך אבל עצביהם כסף וזהב וגו' והזכיר כל החושים ושינה בהגיון ולא אמר גרון להם ולא ידעו כמו בחושים האחרים' לפי שש"ז שזמנים ההם היתה מדברת אבל לא הי' בה חתוך אותיות אלא הגיון לבד וזה מחמת כח הפסוק לא מחמת שיש בהם יכולת חליה וז"ש לא יהגו בגרונם ר"ל הגם שיש בהם הגיון אינו בגרונם אבל הוא מכח רוח עוואה וכן הסי' בידיהם ורגליהם ר"ל הגם שתרמה שהם מתנועעים אינו מחמת כח שיש בידיהם או ברגליהם' אבל

באפס תקוה ולא תהי' להם השארו' הנפש. אבל ישראל הבוטח בה' וכן בית אהרן כפי משפחות' ויראיה' הוא יהיה צעורס ומנינס ביכלתו וכחו הגדול: או דרך שני בצומתו זה שלל דבר דוד מהפסילי' כ"א מרשעת הגוים בלתי יודעיה' ולא קוראים שמו האשימי' תכלית' בקנין העושר לנר' ואמר עצבי הגוים מחשבותם ועמל' הוא רק לאסוף כסף והבז במעשה ידי אדם בהשתדלותם. פה להם ולא ידברו בתהלות ה'. עני' להם ולא יראו כפלות. אונים להם ולא ישמעו דברי כניאיו אף להם ולא ירחיקו שלל יבחנו הדברי' על אמתתם הנקרא ריח כמ"ס (ישעי' י"א) והרחיקו ביראת ה'. יירדם ולא ימישון. שלא יעשו המצות הקלויות במעשה:

בְּמַחֲבָהֶם: יִשְׂרָאֵל בְּמַחֲבָהֶם בְּיָיָא עֲוֹרֵם וּמַגִּינֵם
הוּא: בֵּית אֶהְרֹן בְּמַחֲבָהֶם בְּיָיָא עֲוֹרֵם וּמַגִּינֵם
הוּא: יְרֵאִי יִי בְּמַחֲבָהֶם בְּיָיָא עֲוֹרֵם וּמַגִּינֵם הוּא:
יִי זְכָרְנוּ יְבָרְךָ יְבָרְךָ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל
יְבָרְךָ אֶת בֵּית אֶהְרֹן: יְבָרְךָ יְרֵאִי יִי
הַקְטָנִים עִם הַגְּדֹלִים: יִסְף יִי עֲלֵיכֶם
עֲלֵיכֶם וְעַל בְּנֵיכֶם: בְּרוּכִים אַתֶּם לִי
עֲשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: הַשָּׁמַיִם שָׁמַיִם לִי
וְהָאָרֶץ נָתַן לִבְנֵי אָדָם: לֹא הִמַּתִּים יִהְלֹלוּ
יְהִי וְלֹא כָל יִרְדֵּי דוֹמָה: וְאֶנְחֵנוּ נְבָרְךָ יְהִי
מִעֲתָה וְעַד עוֹלָם הִלְלוּיָהּ:
אֶהְבֵּתִי בִּי יִשְׁמַע יִי אֶת קוֹלִי
תַּחֲנוּנִי: בִּיהִטָּה אֲזַנּוֹ לִי
וּבִימִי אֶקְרָא: אֶפְפוּנִי חֲבִלִּימוֹת וּמַצְרֵי
שָׂאוֹל מַצְאוּנִי צָרָה וַיִּגְוֶן אֲמַצָּא: וּבִשְׁמִי
אֶקְרָא אָנָּה יִי מַלְטָה נַפְשִׁי חֲנוּן יִי וְצָדִיק
וְאַלְהֵינוּ מְרַחֵם: שֹׁמֵר פְּתָאִים יִי דְלֹתִי
וְלִי

עושה שמים וארץ שעשה וצדק הכבדים וגלגליהם והם לה' להנהיג עולמו במצביהם אבל לא נתנם לבני אדם. והשלים ביאורו באומרו לא המתים יהללויה וגו' ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם שבע"הו ובע"הב נהלל שמו לא כן אותם שבועותים בפסילים: אהבתי כוונתו בספור זה כי כאשר תהיה הישועה לישראל על ידי הריגת האויב לא יחשב כל כך לכבוד כי לא תתפרסם עונם אהבתו להם לפי שאפשר הי' לשנאתו האויבים כמו שגא' לא בצדקתך כי אם ברשעת הגוים. אבל כשיצילם על דרך ההגנה הנה אז תתפרסם אהבתו ית' אליהם. ולזה אמר דוד שעל כן הי' שמח שלעולם ירדפוהו ויהיו מזירים לו כדי שהקב"ה יתמיד להיותו מנן לו כשישמע תפלתו ויצילנו בכל יום מיד הקמים עלינו ואפי' שכל ימיו הוא שרוי בצע' אמר שוה היא שמחתו ורצונו בכך. ועל הענין הזה אמר אהבתי כי ישמע ה' וגו' שהוא אוהב ושמת שכל ימיו יהי' שרוי בצער וירדפוהו אויביו כדי שכל יום ויום יצילנו ה' ויהי' מנן לו. ועו' אמר צרה ויגון אמצא וגו' כי חסן למלא צרה ויגון כדי לקרא לה' שאחרי שמוזה יגיע שלמות לנפש ודבוקה בשם ית' לכן הי' שמח שיהי' כל ימיו בצער שע"י היותו בצער והקב"ה

ישראל במח בה' ולא תיר' שאבותיך עשו העגל שהרי אפי' בזמן העונותיו שהי' עורס ומגינס הוא שהרי לא היו צומחים בעגל כי אמרו אשר העלך ל' רבים ואם ח"ו היו צומחים בעגל היו אומרי' זה אלהיך אשר העלך ל' יחיד אבל לאדון האמת אמרו זה לי ואננייהו ל' יחיד. בית אהרן בטחו בה' לפי שהם לא עשו שום דבר ובודאי עורס ומגינס הוא. יראיה' וגו' פיר' ש' אליו הגרים וראוי לעורר שהרי לקמן פי' יראיה' אליו הגוים. ולעד"כ דכיון שזכר בית אהרן להקים ישראל אללם מה בית אהרן לא עשו העגל אף ישראל לא עשו בעגל כי הערב רב הוא שעשאו א"כ מה צורך עוד להזכיר הגוים לזה פי' אליו הגרים. ולפי שצ' מזמורים הראשונים של הלל שייכים להגדה לפי שמורים על יציאת מצרים לכן אומרים אותם קודם הסעודה ליתן הודאה לשעבר. ועכשיו אנו מתפללים על הגאולה העתידה ותפלה זו תזדק בכוס ד' שהוא נגד גלות ד' אם תחשוב מצרים עמהם:

ד' זכרנו יברך לעולם כשזכר אותנו מצרכנו ומה שכתב ואמר יברך את בית ישראל אפטר שגא' להקים כמו שברכת בית ישראל שהם הנשים היא ודאי צעין יפה שהרי הן לא עשו העגל. כך כשזכר אותנו הוא צעין יפה. ולזה אמר יברך את בית אהרן שגם הם לא עשאו. יברך יראיה' הם הגרים. ואמרו בגמ' מפני מה הגרים מעוניין בע"הז. מפני שהם לבא לזה אמר יברך יראיה' הקטנים עם הגדולים להקים גדולים לקטנים. מה קטנים אינו מן הראוי שיהיו מעוני' שהרי לא שבו לבא לכן הגדולים. ועליהם אמר יוסף ה' עליכם. וחזר ואמר אל ישראל אללם ברוכים אתם לה' מזמן שברא שמים וארץ. שהרי בריאת השמים היתה לה' להורות אמתת הוראת הוייתו הנצחית היה הוה יהיה. אבל הארץ נתן לבני אדם להורות איך הוא מרחם על ברייתו כשיחטאו לו ויארץ אבו עליהם כשהם חוזרים בתשובה ואמר לא המתים יהללויה ולא כל יורדי דומה שהם האומות שבישראל נאמר ואתם הדבקים וגו' חיים כלכם היום. מה היום מפיל ומאיר כן אתם תהיו בעול' התחיה. וכן ישראל אינם יורדי גיהנם כמ"ס ז"ל אברהם עומד על פתחה של גיהנם ואינו מניח לישראל ליכנס בו' אבל הגוים הם יורדי דומה. ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם שהוא עולם התחיה. כמאל שודאי ברוכים אתם לה' מזמן בריאת שמים וארץ שאתם העיקר בצריאתו ולא האומות: **אֶהְבֵּתִי** כי ישמע ה' וגו' ר"ל תאותי וחשקי ישמע ה' את קול תחנוני. כמאל שודאי ברוכים אתם לה' מזמן בריאת שמים וארץ שאתם העיקר בצריאתו ולא האומות: **יִשְׁמַע** אינו אהבת אותו שהרי בין אם ישמע בין אם לא ישמע לעולם אינו צועק אליו. וז"ש ביהטת אוננו לי ובימי אקרא ר"ל בזמן שהי' שומע לי והייתי בשלוה שהם הימים של מלכות ומעלתי אקרא אליו. וגם אם אפפוני חבלי מות ומצרינו' ובשם ה' אקרא אנה' מלטה נפשי חנון' וצדיק לפי שמעולם התנהג עמי במתנת הנס מעולם לא הייתי ראוי לכך. ר"ל לעולם עשה עמי צדקה. ואלהינו אפי' מדת אלהים שהוא מדת הדין הוא מרחם. מלד שאין בנודעת. וז"ש שומר פתאים ה' א"כ אפי' שאני דלה מן המצות לי נאה להושיע. פתה אומר

רגליהם ולא יהלכו לדבר מצוה ועבודת ה'. לא יהיו בגרונם בתפלה ושבח הכור' ואומר יהי רצון שזכו הכסף והזהב שהם דוממים מצלי הרגש ככה יהיו עושיהם המשתדלי' בהם ומשימי' בטחונם בהם. אבל בית ישראל יבטחו בה' משפחה ומשפחה והוא יעורס ויגן בעדם: **י** כנגד הסנה השנית כי אהב את יעקב לחמול עליו מכאן היותם עמו ונחלתו אמר ה' זכרנו אשר זכר אותנו במצרי' ובר' אותנו ג"כ בגלותינו זה ופיר' המצורכי' בית ישראל בכלל. בית אהרן כהני' ולויס קדושי' ויראיה' חסדי' דוד ודור' הקטנים שאין להם זכות בזכות הגדולי' לפי שגפה אורך הגלות הנטיח' שלא יכלו באומרו יוסף ה' עלי' וגו' ואמר ברוכים אתם לה' עמנו ולא מצרי מעלה כי יחסו הגוים וגו'. ואם תראו כי ממלכות הארץ מושלים ומחזיקים בס' גזירות לא ימנעו קשעו' ה' כי האר' הוא כהן אותה לבני אדם וכשירצה יקחנה מהם ולא יאן דיבא יתכנה כ"ש שהאומות והממלכות הע"ז אפי' צמיה' קרוי' מתים ולא יהללו אתה' שנתן להם את הארץ וזה אומרו לא המתים יהללויה ולא כל יורדי דומה שהם האומות ע"ז היורדין בגלותם אל הקבר שהוא דומה ודומם ונפשותם בלתי נשארות אמנם אנחנו נברך יה בהכירנו גודל כפלתו ואמר מעתה ועד עולם

לרמוז אל זמן הגאולה יהיה מתי שיהיה: **אֶהְבֵּתִי** פן יאמרו לישראל שגלות סתם תפלת' ולא תועיל. לז"א אהבתי תחנוני כי ישמע ה' את קולי ואהבתי יחזור אל תחנוני וירצה ישר בעיני להסתכן ולהתפלל כי ירדעתי שעדין ישמע ה' קולי והרואה כי בגלות מצרים הטע אוננו לי לכן כל ימי אף שאירכו ימי הגלו' אקרא ולא אסור מלהתפלל. אפפוני חבלי מות בגלות הארצות הנה בצמה בזירות ומיתות ומצרי שאול גירוש' וגו' וגם כי צרה ויגון אמצא עכ"ז ובשם ה' אקרא. ואמר אנה ה' מלטה נפשי אל תעש עמנו כלה כי חנון ורחום

כך כשזכר אותנו הוא צעין יפה. ולזה אמר יברך את בית אהרן שגם הם לא עשאו. יברך יראיה' הם הגרים. ואמרו בגמ' מפני מה הגרים מעוניין בע"הז. מפני שהם לבא לזה אמר יברך יראיה' הקטנים עם הגדולים להקים גדולים לקטנים. מה קטנים אינו מן הראוי שיהיו מעוני' שהרי לא שבו לבא לכן הגדולים. ועליהם אמר יוסף ה' עליכם. וחזר ואמר אל ישראל אללם ברוכים אתם לה' מזמן שברא שמים וארץ. שהרי בריאת השמים היתה לה' להורות אמתת הוראת הוייתו הנצחית היה הוה יהיה. אבל הארץ נתן לבני אדם להורות איך הוא מרחם על ברייתו כשיחטאו לו ויארץ אבו עליהם כשהם חוזרים בתשובה ואמר לא המתים יהללויה ולא כל יורדי דומה שהם האומות שבישראל נאמר ואתם הדבקים וגו' חיים כלכם היום. מה היום מפיל ומאיר כן אתם תהיו בעול' התחיה. וכן ישראל אינם יורדי גיהנם כמ"ס ז"ל אברהם עומד על פתחה של גיהנם ואינו מניח לישראל ליכנס בו' אבל הגוים הם יורדי דומה. ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם שהוא עולם התחיה. כמאל שודאי ברוכים אתם לה' מזמן בריאת שמים וארץ שאתם העיקר בצריאתו ולא האומות: **אֶהְבֵּתִי** כי ישמע ה' וגו' ר"ל תאותי וחשקי ישמע ה' את קול תחנוני. כמאל שודאי ברוכים אתם לה' מזמן בריאת שמים וארץ שאתם העיקר בצריאתו ולא האומות: **יִשְׁמַע** אינו אהבת אותו שהרי בין אם ישמע בין אם לא ישמע לעולם אינו צועק אליו. וז"ש ביהטת אוננו לי ובימי אקרא ר"ל בזמן שהי' שומע לי והייתי בשלוה שהם הימים של מלכות ומעלתי אקרא אליו. וגם אם אפפוני חבלי מות ומצרינו' ובשם ה' אקרא אנה' מלטה נפשי חנון' וצדיק לפי שמעולם התנהג עמי במתנת הנס מעולם לא הייתי ראוי לכך. ר"ל לעולם עשה עמי צדקה. ואלהינו אפי' מדת אלהים שהוא מדת הדין הוא מרחם. מלד שאין בנודעת. וז"ש שומר פתאים ה' א"כ אפי' שאני דלה מן המצות לי נאה להושיע. פתה אומר

אברבנאל

הגדה

ביאורים

ורחוס אלה ורחוס דין ואלהינו מרחס יואני אומר לכפשי שובי נפשי שובה עד ה' אלהיך כי הוא מנוחתי וקהים קרובה ישועה לנא כמו שעשה בצארים כי חלצת נפשי ממוות כשגור פרעה הריגת בני ישראל אלה ה' הולחתי ממוות ואת עני מדמעה לנכות עליה ואת רגלי מדחי בצארים ממאזרים והבאתני לא' גם עתה אבטח להתהלך עוד לפני ה' בארץ הה' הנקרא ארצו החיים שיושניה נקראים חיים שמחיה חיים תחלה כפי ר' וגם כי יאריך הגלות האמיתי אני מאמין באמוני שלימה כי יבא עוד ויזן כי אדבר ואספ' איך הייתי בגלות הזה עני ודל והו' אני עניתי מאד וכמו שבליה זה אני מספר ביצתי:

מאזים כן בגולה העתידה אדבר ואספר הענוי שכלתי אני אמרתי בחפזי ואז אומר שחפזי בגלותי כמו ויהי דוד נחפו ללכת (שמואל א' כ"ב) או בשפלותי כמו רקים ופוחזים אמרתי הייתי אומר שכל האדם כחב הנביאים כלם שנבאו ישועה היו כוזבים כי עבר קציר כלל קיץ ואנחנו לא נושענו ועתה אני רואה שהתאמ' ודבריה אמת:

מה או אומר מה אשיב לה' על כל הטובה אשר עשה עמי כל תגמוליהי עלי ואני חייב לו על כלם כוס ישועות אשא להללנו כאש' אני עוש' עתה נכנס של ברכות אמנם עתה הוא כוס ישוע' אח' של מאזים ואז יהיה כוסו' שמים של מאז' ושל גלות זה ובשם ה' אקרא ואפרסם שמו בכל הארץ נדרי לה' אשלים או לא להלילה הזה בנתי ובחומותי כי אם בנית המקדש בגלוי נגדה כל לכל עמו' ואת זה ידקדק בוכים לחיים ביום הגאולה אבל רבנות ישראל שמתו בגלות ולא ראו ביצוע' מה יהיה עתה לנ' יקר בעיני ה' יקר וגדול' כיתח' המזוהה לחסידיו לחסידים ודקיק' שכבר מתו (לנפשות ולגופם ביום הקציה) אנה ה' וגו' אחר שוכר אמונתו ונעמונו התפלל לה' בשם האומה להשיעה ואמר אנה

ה' וכר נא כי אני עבדך ולא קנין כספך אלא ילד בית כנן האמה שאמרה תורה האשה וילדיה תהיה לאדוניה ו' ש' אני עבדך בן אמתך והיתה עתה נחתת למוסרי הלא כשהיינו אסורי' במאז' בכור הברול פתחת והוצאתני משם לך אובח כמו ששם ובחולך חסד הפסח ואמרו שירה גם עתה לך אובח ובח תורה ואומר שירה ובשם ה' אקרא נדרי לה' אש' ונוסף עוד כי הם אמרו שירה במדבר ואנחנו נאמר אלה נגדה נא לכל עמ' בפרסום בחצרות בית ה' בית מקדשו בירושלם ונאמר מלת נגדה בה' כוספת כי היו במקדש ה' חלקים עזרים נשים עזרת ישראל ואז' ודבר ויכול' ומלת בתוככי כי' וד' כוספת לרמוז' כי' שם שנעשו לאבותינו בנ' ה' וחת' דבריו הללויה שיאמר לכל העם הללו את ה' על הנסים ועל הפורקן שעשה עמי:

הללו

והקצ' המגן לו ומצילו הי' מתפרסם על ידו אלהותו והשבחתו ויכלתו ית' ואמר שובי נפשי למנוחתי וגו' אתה ה' לפני ה' וגו' כוונתו שבהיות הש' מצילו מן הרעות יזכה להתהלך לפני ה' בארצות החיים ולפי שכתב הרמב"ם בספר המור' ח"א פרק חמשים שאין האמונה בדבור לבדו שהאדם יאמר אני מאמין כך וכך. לא בעיון והשכלה לכן אחרי שדוד האריך לומר היות זאת אמונתו קיימת שע' שיצלו הש' ויהי' מגן לו ימשוך לו מזה להתהלך בארצות החיים. אחר האמנתי כי אדבר ר"ל שהיתה לו אמונת אומן בדבורו ויזרז בנפשו בדבקות האלה לא דבור לבד' ועו' אחר שאחר שאין הפה יכולה לדבר באיכות השכר הנכסף אשר עליו נאמר עין לא ראתה אלהים וזלף. והנה כלי הפה המומריים לא יכולו לדבר בזה. לכך אמר שכל זה שאנו אומרים שובי נפשי למנוחתי וכן כל מה שאנו מדברים בעיני השכר המזופה הכל כלשון בני אדם ולזה אמר אני אמרתי בחפזי כל האדם כחב ר"ל שהכל כלשון בני אד' לא על נכון הענין כפי מה שה' רק כמי שמדבר בחפזו בלי עיון וא"כ מאחר שאין הפה יכולה לדבר מה אשיב לה' כל תגמוליהי עלי איך אוכל להשיב על תגמוליו ואח"כ אמר על מה שהקצ' ה' נדר לו שמשית נדקנו יהי' מזרעו כמו ש' מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו. על אותה ישועה אמר כוס ישועות אשא שביאת משיחנו לא תקרא ישוע' אחת כמו שנקראת יציאת מאזים אלא נקראת ישועות. שביצית מאזים נאמר עין וזמרת יה ויהי לי לישועה. אמנם בביאת משיחנו נאמר מגדיל ישועות. וזה לפי שישועת מאזים היתה ישועת הגוף מן העבד' אבל ישועת משיחנו שנתיעד לאמר ומלאה הארץ דיעה את ה' שהיא ישועת הנפש ג' לכך נאמר ישועות. וגם נתן שבה להש' שלא יספיק היות משיח נדקנו מזרעו אבל יקרא על שמו ממש והוא אמרו כוס ישועות אשא כאלו הוא בעצמו עתיד לגאול אותנו. ואמר נדרי לה' אשלים לשלם לבנות בית המקדש אבל מה אעשה כי יקר בעיני ה' המזוהה לחסידיו שכבר נגזר שלא יבנה ב' רק אחרי מותו. ואמר אנה ה' וגו' אני עבדך בן אמתך ר"ל היותו בן ה' כמו שדרשו ז"ל בפסוק כי ימכור איש את בתו לאמה שהקצ' ה' מחר התורה שהיא בתו לישראל באופן שהתורה נקראת אמה. ור"ל שהוא מן העזרה למד שאחרים מתירים הנדר. לכן אמר כאשר אמת לי לא תבנה בית לשמי הרי התר' נדרי בתו לישראל באופן שהתורה נקראת אמה. ור"ל שהוא מן העזרה למד שאחרים מתירים הנדר. לכן אמר כאשר אמת לי לא תבנה בית לשמי הרי התר' נדרי

ש' מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו. על אותה ישועה אמר כוס ישועות אשא שביאת משיחנו לא תקרא ישוע' אחת כמו שנקראת יציאת מאזים אלא נקראת ישועות. שביצית מאזים נאמר עין וזמרת יה ויהי לי לישועה. אמנם בביאת משיחנו נאמר מגדיל ישועות. וזה לפי שישועת מאזים היתה ישועת הגוף מן העבד' אבל ישועת משיחנו שנתיעד לאמר ומלאה הארץ דיעה את ה' שהיא ישועת הנפש ג' לכך נאמר ישועות. וגם נתן שבה להש' שלא יספיק היות משיח נדקנו מזרעו אבל יקרא על שמו ממש והוא אמרו כוס ישועות אשא כאלו הוא בעצמו עתיד לגאול אותנו. ואמר נדרי לה' אשלים לשלם לבנות בית המקדש אבל מה אעשה כי יקר בעיני ה' המזוהה לחסידיו שכבר נגזר שלא יבנה ב' רק אחרי מותו. ואמר אנה ה' וגו' אני עבדך בן אמתך ר"ל היותו בן ה' כמו שדרשו ז"ל בפסוק כי ימכור איש את בתו לאמה שהקצ' ה' מחר התורה שהיא בתו לישראל באופן שהתורה נקראת אמה. ור"ל שהוא מן העזרה למד שאחרים מתירים הנדר. לכן אמר כאשר אמת לי לא תבנה בית לשמי הרי התר' נדרי בתו לישראל באופן שהתורה נקראת אמה. ור"ל שהוא מן העזרה למד שאחרים מתירים הנדר. לכן אמר כאשר אמת לי לא תבנה בית לשמי הרי התר' נדרי

שובי נפשי למנוחתי דסד' א' מאחר שהייתי דלה והושעתי אכלתי עולמי בחיי' ו' א' שובי נפשי למנוחתי. למה. שכל הנס' שעשה. עשה אותם בעני' שמו שמורה על מדת חסדיו ית' שגמל חסד והוא אינו מנכה מן הזכויות כי חסדו חסד אמתי שאינו מנסה לתשלום גמול. ועוד כי חלצת נפשי ממוות כשאתרת לאברהם ברור לך מלכויות ולא גיהנם. וגם לא הנחתני כל ימי בנ' לא גם את עיני מן רמשה. את רגלי מדחי מהלוך בגל' זו היא ראי' ברור' שאתהלך לפני ה' בארצות החיים שהו' ע' ה' האמנתי כי אדבר ר"ל גם אני האמנתי שלא די שאלך לע' ה' לא גם אדבר כמ' ש' ז' ל' ביהוד' שמע ה' קול יהוד' ואל עמו תביאנו ליש' וליתן בישיבה של מעל' למה. כי אני עניתי מאד שסבלי עוני הרב. וכל כך עניתי סבלי עד שכמעט אמרתי בחפזי שה' הגלוי' כל האדם כחב ר"ל על הנביאי' שנבאו בשמית אמרתי דלמ' כבר אכלתי אותם בימי חזקיהו: **מה** אשיב לה' כל תגמוליהי עלי ר"ל כל התגמול' שעשית לנו שהלחתנו מתוך ההפכה והזמנת לו יין כדי ללאת ממנו רות וגם כל מה שעשית עם רות היה בעבורי לזה כוס ישועות אשא לי נאה לברך שיש לי להודות לאל ביין שעל ידו באתי לעולם. ואמר נדרי לה' אשלים שגדדתי להודות לפניו ית' נגדה נא לכל עמ' ששבעודה הו'את מצויים כל עמו שהם הנדקים. ואמר הגם כי יקר בעיני ה' המזוהה לחסידיו שהמות להם דבר חשוב ועוב כמו שדרשו ז"ל והנה טוב מאד זה מות שמפשיעים את לבוש החומרי מעליהם ולובשים לבוש רוחני. **מה** אנה ה' ה' ה' כי אני עבדך והעבד אס' יכנס באיזה לבוש שיהי' לפני המלך אינו כל כך ביוזן. ואומר ככל אני עבדך להורות שמשני סבות הוא עבד א' מצד עצמו כדכתי' לדוד עבדי נא להם לעולם. ועוד מצד אמתך רות ש' לה ברוח הקדש ע' י' בועז עתידין ללאת ממך ששה בניס מצורכים בששה צרכות. לך אובח את תורה על חללים שנחלית ולא אמות. ואדרבה נדרי לה' אשלים נגדה נא לכל עמ' בחצרות בית ה' הגם שנתכבד נתן ואמר אתה לא תבנה הבית ונמלא שאיני זוכה להקריב בבית המקדש. עכ' לעתיד זוכה להקריב ממש בחצרות בית ה'. או ירצה בכל מקום שאקריב הוא בחצרות בית ה' שהרי בתוככי ירושלים ר"ל

בתוך

ביאורים

הגדה

אברבנאל בנ

הללו לפי שניצית מצרים לא נתפרסם גדולת ה' רק בתוך ישראל עמו אשר שבאולה העתיד כל האומות יהללו ה' כי גבר עליו חסדו בעבודת הקדושה שיעשה לנו ובעבור אמתת אמונתו שתפרסם לכל וזהו אומרו ואעת ה' לעולם הללויה:

הודו אמר לישראל שם בייחוד ראוי שידווישנו לה' מכל שאר האומות וזהו שאמר יאמרנא ישראל וגו' וזה מנ' בחינות: הא' כי טוב שהוא הטוב העומד: הב' מלך חסדיו לעולם ואומרו יאמרנא ר' לבואן בגאולה יאמרנא בית ארץ הכהני והלויים שבגלות אין להם לא עבודה ולא קדושה ולא מחנות ואין ישיב להם הכל יאמרו או כל"ח וכן יראיה' לא היה להם בגלות פנאי והבנ' להדבק באלהיה' או יאמרו כל"ח ואפשר שכיון באמרו כל"ח שכל שאר בגאולה היו ומניות גשנו לשעבוד אמנם החסד שיעשה בגאולה העתיד יהיה לעולם ועד ולנצח נצחים:

מן עור בא לנחם ישראל שלא יתיאסו מתוקף הגלות שהרי במצרים מן המצר וזרות ממצרי' קראתיה קראו לה' וענה להם והוציאם למרחק כן יעשה לעתיד ה' לי לא אירא כי לא יוכלו לבלותנו או ירצ' שאם היינו קוראי' לה' בכל עת כאשר קראו אבותינו

הללו את יי כל גוים שבתוהו בל האמים: כי גבר עלינו חסדו ואמת יי לעולם הללויה:
הודו לייבי טוב: כי לעולם חסדו:
יאמרנא ישראל: כי לעולם חסדו:
יאמרנא בית אהרן: כי לעולם חסדו:
יאמרנא יראיי: כי לעולם חסדו:
מן המצר קראתיה ענני במרחביה:

הללו הורה בזה החלק בן ישראל לאומות העולם כי הנכרים כשתשבחים הש"י אינם אומרים כי לעולם חסדו כמו שאומרים ישראל שהכוונה לשבח על החסד שהוא מתנהג עם כללות העולם וחסדו מתמיד עליהם ואם לאחד מן הפרטים מלאוה עונותיו והגיועוהו לימי הרעה אפי' הבי יאמר כי לעולם חסדו כמו שארז'ל כשם שמברכין על הטובה כך מברכין על הרעה אבל הנכרים אין שבחם להש"י לא בעת הצלחתם ולכן אינם אומרים כי לעולם חסדו אלא אומרים כי גבר עלינו חסדו וזה אומרו ואמת ה' לעול' הללויה שר"ל שהלל אותו ית' על החסד המתמיד לכללות העולם הוא השבח האמת: (משנה ה')

בתוך בופי ישראל שיהיה דק"ל הדיוק' הם מרכבה לשכינה ולזה לא אמר בתוך ירושלים אלא בתוכי ירושלים שהוא אינו צריך להיו' בתוך ירושלים ומה שפסל שני פעמים נדרי לה' אשלים: הא' הוא שגדר להודות ולשבח אליו ית' ולזה אמר כוס ישועות אשא ייב' הוא נדרי קרבנו: **הללו את ה' כל גוים ומו' כי גם האומות עובדי' אותו אבל אינם יודעי' האמת:** רק גבר עלינו חסדו שאנחנו יודעי' אמתתו ית' וזו"ש ואמת ה' לעולם על זה אנו אומרי' הללויה: (חב"י)
הודו יתבאר שכל הכתובי' הנמשכי' אמר אותם דוד בעד כל האומה ישראלית והזכיר בהם כל מה שעבר עליהם מירידת מצרי' ויציאתם ממנה ומנתינת התורה לכן אמר יאמרנא ישראל בלשון יסיד ובאחרון אמר יאמרנא ל' רבים להיותם מעלתם מרובה שכן ידובר למלכים דרך כבוד אמנם ליראי' ה' אמר

הודו לה' כי טוב אמר על הגרים שהכירו אמתת ה' הודו לו שעשה עמכם חסד לתת לכם דעת והבנה לידע אמתתו ולא מצעיא הגרים אלא אפי' ישראל שיש להם זכות אבות ב"כ יאמרו כל"ח שעשה עמנו מלך חסד ולא מצעיא ישראל שעשו העבל אלא אפי' בית אהרן שלא עשו שום דבר ואביהם לש"ש נתכוין ב"כ יאמרו שהוא בתורת חסד ולא מצעיא בית אהרן שלא מסר עצמו על קדושת ה' אלא גם יראיה' שהם הלויים שמסרו עצמם על קדושת ה' יאמרו כל"ח ולזה פירש' בכאן יראיה' אלו הלויים לפי שכבר הוזכר הגרים למעלה בהודאה הראשונה ולא אף זו קתני: (חב"י) מן

חנני בכלי שיר דוד איש האלהים

אברבנאל

הגדה

ביאורים

אבותינו במצרים כבר היה מרחיב לבנו ולא היה לנו לירא מצ'ו' ולא זה כלבד כי ה' יעש' ששנאנו והיו צעוריו ע' ד' צרכות ה' דרכו איש גם אויביו יסלי' אמו (עשלי' יו') טוב לחס' בה' לכן נכלותינו זה טוב לחסות ולהדבק בה' צמקות ומ'ט מבטוח באדם והוא המון עם ולא בגדיבים והם השמים והכנדים כל גוים סבבנוי אחר בזה ד' לשונ' סבוב גוים סבבנוי סבובי כדבורים ה' אל' על סנחריב ואשור שאלו על ירושלי' ונפלו שם ו'ש' בשם ה' כי אמיל' שכתרו מן העולם ה' על כ' מלך בכל שנה על ירושלי' פעמים רבות בימי יהויקים יהויכין ודקיהו לכן אמ' על נבליים סבובי גם סבובי ואחר כך צמס' כי אמיל' ה' על פרס ומדי ויונים בזמן בית שני ו'א' סבובי כדבורים וסוף דועכונו' אף על הנלו' הארוך הוה אחרתה דחיתני לנפול שהיא דחיי' קרוב' לנפיל' מוחלט' חס לא ש' עורני להקיים עיו ומרת יה העו והישוע' שלא כלוני מה' היא לבדו כמ'ש גדולה כשה גדול הרועה וכו' קול רנה הרנה והישוע' מנורות א' ה' אשר באהלי צדיקים היא בזה מימין ה' רוממה לא מכחו ועוס ידיו וחור ואמר ימין ה' רוממה לזכור למה ייחס אליו ית' זה כי ימינו רוממה על המערכות לכן היא עושה חיל והסתכל שהדברים האלה עני וזמרת יה ימין ה' רוממה הס מדברי שירת הים לומר כמו שעתה אנו גומרי' ההלל על יואל' מצרים כן כדברי' הא' עתה נשיר ונשכח' לעתיד לא אמות דבר על לב ישראל שלא יראו לכלות נבל' זה ואמ' בשם לא אמות בצרות האלו אלא אחיה עד אשר יהיה זמן לספר מעשי יה אשר יעשה עמי חסד יסור יסרני ואע' פי שייסרני ויסורין לא יהיו של כלי' ולמות לא נתני' פתחולי פאלו היו פתחי התהלה סבובים עד זמן התשועה ולכן יאמר פתחולי שערי צדק כי אני ישראל אבא גם ואודה יה זה השער לה' כאלו השערים ישיבו כשתצדיק עמך וקשוב לה' חכנס בשער הזה של הודא'

אורך כי עניתי אמ' שאלו יאמר ישראל לה' אורך כי עניתי נללות המר הזה כיון שנסוף היית לי לישועה' באופן שהאבן שהם ישראל ש' משם רועה אבן ישראל

אלהים את האדם וחי ועתה למה נמות' ואמר יסור יסרני והלמות לא נתני' ויראתו על פניכם' הרי יסורם ולא מתו' ועל התורה והנסתרות שבה אמר פתחולי שערי צדק אבא במ אודה יה זה השער לה' כי אין ספק שאין לנו שער ליכנס אל השגת השלמות הנכחי רק ע' תורתנו התמימה' ואמר עוד שיתן ישראל הודאה על הטובה שגאלם להורידם בעיניו מצרים לפי שהירידה בעניי' ההיא היתה להם לישועה לקבל התור' ולהיותם סגלה לה' מכל העמים' שעל היותם סגלה אמר אבן מאסו הבונים

י' ליל לא אירא מה יעשה לי אדם: י' לי בעזרי' ואני אראה בשנאי' טוב לחסות בי' מבטח באדם: טוב לחסות בי' מבטח בגדיבים: בלגוים סבבנוי' בשם' י' כי אמילם: סבובי גם סבבנוי' בשם' י' כי אמילם: סבובי כדבורים דעכו באש קוצים: בשם' י' כי אמילם: דחה דחיתני לנפול' וי' עזרני: עזי ומרת יה ויהי לי לישועה: קול רנה וישועה באהלי צדיקים: ימין י' עשה חיל: ימין י' רוממה ימין י' עשה חיל: לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה: יסור יסרני יה: ולמות לא נתני: פתחולי שערי צדק: אבא במ אודה יה: זה השער לי: צדיקים יבאו בו: אודה כי עניתי: ותהי לי לישועה: אבן מאסו הבונים: היתה לראש פנה:

מאת

ל' רבים להיות היראה נחלקת לשני מינים' א' מההבה וא' מיראת עונש' והנה אומרו מן המצר קראתייה זהו ספור על מה שזקקו אל ה' ממצרים והקצ'ה ענה ואמר להצילו וגו' ולהעלותו אל ארץ טובה ורחבה הרי ענה אותם במרחב' ואמרו ה' ליל לא אירא זהו על ענין שדרך פרעה אחריהם ואמר להם משה אל תיראו וגו' ה' ילחם לכם' ואמר ואני אראה בשונאי כמו שג' וירא ישראל את מצרי' מת על שפת הים' ולהיות שאין הצדיק ירא רק אחרי כפיל' אויביו לפניו כמו שמצינו בצאצאם שאחר שנלח' ד' מלכים כתיירא שאל נתמעטו נכיותיו עד שצדקו הש' ואמר לו אל תירא אני מגן לך' לפיכך אמר דוד כאן שיאמר ישראל ה' לי בעזרי ואני אראה בשונאי כל' אפי' שאלה צמפת' שאלו איני מושש כי ה' לי צעוריו' והוסיף ואמר טוב לחסות בה' שיהי' צעוריו אע"פ שלא הצטיחו מצעות באדם שיהי' לעזר אפי' שיעשו' כל גוים סבבנוי זהו מלחמ' עמלק' סבובי גם סבבנוי הם שבע' עממים' סבובי כדבורים קאי על מלחמת גוג ומגוג' ואמר צלששם בשם ה' כי אמילם כי ג' מלחמות הללו נצטוונו להחרים ולהכריס' ועל מלחמ' גוג ומגוג אמר דחה דחיתני לנפול וה' עזרני כמו שגא' אס יח' נחך בקל' השמי' וגו' וחור אל השירה שיאמר כל ישראל עזי ומרת יה ויהי לי לישועה' שאמרו על הים אשר על השירה ההיא אמר קול רנה וישועה באהלי

צדיקים שאמרו זה ימין ה' נאדרי ככה ימין ה' תרעץ אויב' וכן כע' ימין נגד תכלעמו ארץ' נגד ג' פ' ימין שאמרו שם אמר פה ג' כג' פ' ימין נגד השלשה מלחמות אשר זכרנו' ואמר עוד שישתבח ויאמר כל ישראל על צלחתם התורה והוא שאמרו לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה שם נאמר כי ידבר

מן המצר קראתייה ר' ל מלותו מקו' המוכן לבעלי תשוב' שה' הפתח העליון של ה' שה' קטן וזר' ענני במרחב יה כל' אין את' צריך להכנס צלחתו הפתח זר אלא במרחב ר' ל פתח שלמטה בה' שבו ככנסים צדיקים גמור' ה' לי לא אירא כי ה' הבטיחי ע' נתן הנביא שלא חטאתי ולכן איני מתירא כי מה יעשה לי אדם שהם דואב ואחיתופל שאמרו רדפו ותפשוהו כי אין מליל איני מתירא מהם כי ה' לי בעזרי ביום מלחמה ולא יעזבו צידם ואני אראה בשונאי איני כנח שג' צו ויסגור ה' בעדו אז כלום שגא' לו אל תביט אחריו שלא ראו בשונאיהם אבל אני אראה בשונאי טוב לחסות בה' מבטוח באדם ר' ל שטוב לחסות בה' מלכמות בזכות אבותיו אלא למען רחמי וחסדיו ית' שאברהם עתיד לומר ימחו על קדושת שמך' וכן טוב לחסות בה' מבטוח בגדיבים שהם משה ואהרן כד' א כרוה נדיבי העם' משה אמר הרגני נא הרוב' ואהרן עשה את העגל הגס שעשאו לש' שה' מיהא כפק מינ' מורבא' כל גוים סבבנוי בשם ה' כי אמילם רמו בזה כשהאומ' באים על ישראל אומרים שאלו צמס' ה' וצרותו כמו שאמר סנחריב המלכעדי ה' עליתי ה' אמר אלי עלה אל הארץ הזאת והשחיתיה כי ידעו שגאל רשותו בודאי אמילם' וגם סבובי גם סבבנוי בעבור שם ה' כשאלל עמם ואזכיר שם שמים ומלת אמילם מלשון אמלל' ומה שאמר כדבורים כמו שהדבורה יש לה דבש וגם יש לה עוקץ כן האומות מראים עצמם זרים וטהורים ותועבות כלבבם' ומ' ש' פ' פעמים סבובי וצ' פ' סבבנוי רמו על ד' גליות' עתה דיבר כנגד מלך האש הקליפות שהוא מפתח את ישראל לחטא ואמר דחה דחיתני לנפול וה' עזרני שאלמלא הקצ'ה עזר את הצדיקים אינם יכולים להנצל ממנו' נלזה אמר עזי ומרת יה ויהי לי לישועה ר' ל שניהם גרמו לי לישועה העזו שלי שנלחמתי בכל כחי נבדו וגם זמר' יה ה' לי לישועה' לכן ראוי שיהי' קול רנ' וישועה' בזהלי צדיק' ומה שהזכיר עשה עמם חסד' ז' ש' ימין ה' עושה חיל ר' ל מסערא דימינא סטרא דחסד' ואף עם המלכ' עשה חסד' ז' ש' ימין ה' רוממה וגם בחסד יעשה חיל השני שהם רשעי ישראל שיתוקנו לעתיד' ואמר לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה שהרי שמים וארץ צמס' י' נבראו' ועוד אני מודה כי יסור יסרני יה אני הייתי חייב יסורי' ויסר אותי צמס' י' שהו רחמים ולא צמס' אלהים שאלם ה' מיסרני צמס' אלהי' הייתי מת' ועתה שאני חי פתחולי שערי צדק שהיא מדת היסוד שנקרא צדק אבא במ אודה יה שעל ידי תשובה המסכתי שפע מעילא לתתא ומתתא לעילא זה השער לה' צדיקים יבאו בו רמו על מדת המלכות שהיא השער הא' הנקרא הרע' א' אל' דל' דל' כו' יו' ד' בגי' תרע' והשער הזה צדיקים גמורים יבאו בו' וידוע מה שאמרו ז' ל אין מומינן פרנס על הצבור אלא א' קופה של שרצים תלויה לן מאחרי' ולזה נמשכה מלכות דוד' ודוד עד עתה ה' ראוי שיתרעם למה הביאו ה' מרות שהרשעים יבזהו זכור מעשה אמך רות ולמה לא יביאנו ממשפחה היותר מיוחסת' ועתה שאלה שאלו ה' צו דועי לא נמשכה מלכותו אחר אורך כי עניתי ותהי לי לישועה' ר' ל אורך על העניו שהבאתני מרות כי היתה לי לישועה

ביאורים

הגדה

אברבנאל כד

ישראל שמאסוהבנוי איה נעש עתה לראש פנה שנין הובול וזית ה'יהי עליו מאתה והתשוע הוא' תהי' לא בחיל וכח אנושי כי אם בכחיות מאתה היתה זאת הפליא בעינינו זה היום שהוא יוס וזמן הנאולה יאמרו כל האומות כיון שבא מאת ה' גם אנחנו נגילה ונשמחה בו ע"ד מ"ש הללו את ה' כל גוים וב' כי נבר עלינו חסדו:

אנא

עתה התפלל המסורד שיקים ה' דברו הטוב ואמר אנא ה' הושיע נא הצליח נא יפוצר באחד מג' דרכים

אבן מאת יי היתה זאת היא נפלאות בעינינו: מאת זה היום עשה יי נגילה ונשמחה בו: ה

אנא יי	הושיעה נא:
אנא יי	הושיעה נא:
אנא יי	הצליחה נא:
אנא יי	הצליחה נא:

רוך הבא בשם יי ברכנוכם מבית יי: ברוך אל יי ויאיר לנו אסרו חג בעבתיים עד קרנות המזבח: אל אלי אתה ואורך: אלי ארוממך: אלי הורו לי כי טוב: כי לעולם חסדו: הורו יהללוך יי אלהינו על כל מעשיך: וחסידיך צדיקים עושי רצונך: וכל עמך בית ישראל ברגה יורו ויברכו וישבחו ויפארו וירוממו ויעריצו ויקדישו וימליכו את שמך מלכנו: כי לה טוב להודות: ולשמך נאה לומר כי מעולם ועד עולם אתה אל: ברוך אתה יי מלך מהלל בתשבחות: הורו

הא' לפי שהתשוע' תלויה בתשובה ישראל אשר אנא יי הצליח נא שיליח בידיו תשוב' ומעשי' טובי' הב' אנא ה' הושיעה לישראל הצליחה להם שיבאו לחסות תחת כנפיו הב' הושיעה לישראל לנאול אומם להצליח אומם נמשיה' וקניינס: ברוך לדרך האחד שאמרו בפירו' אנא ה' וברכא ברוך יהיה הבא ליטור ולשוב לשם ה' ברכנוכם יברכהו' אל ה' הוא יא' לפנינו דרכו ונעזרו אסרו חג בעבתי' תקשרו בעבותי' חגם הכבש או עז הוא רמול לזכר הבהמי עד שיגיע ויבא לקרנא המזבח זה הקדושה ואלו תשכחו ותאמרו אלי אתה ואורך דודו לה' וגו' ולדרך הב' יאמר לאומות המעבירים ברוך הבא ואנו בני ישראל מברכים אתך בשם ה' אנל האור הכבואי לא יחול רק בנועם סגולתו והזכרה היא אסרו חג שביאו קרבן למזב' ה' ואנו כאמר לה' אלי אתה דודו לה' וגו' ולדרך הב' אמר ברוך הבא על מלך המשיח שיאמר לישראל ברכתך תהי' מבית ה' ומכסא כבודו אל ת' ואנו לנו להביא לפניו קרבן ונאמר לו אלי אתה הודו לה' וגו' יהללוך וו היא ברכת השיר שזכרו חז"ל בגמ' וענינה במקום הזה לשתי כחות הא' להכריע אם ראוי להרבות בשבחם של מקום או לא כי כמו בכתובי' ודבריו ר"ל פנים לבאן ולכאן והא' הוא שלזוך המשובח הוא דבר בטל כי הוא יתברך אינו צריך לו כי א' לשבח כפי שלימו' אבל לצור' המשבח נאה והגון הוא כי מורה על כונת לבו ואהבתו לה' והכרתו אותו והב' שכל הנביאים ייעדו שבזמן הנאולה גם שאר א"ה יכנסו באמונת תורת האלהי' וכמו שבא בתפלת ר"ה וייראוך כל המעשי' כו' לכן אחר השבח בהלל מהבאול' העתיד אמר בברכה וו יהללוך ה' אלהינו על כל מעשיך שאז בזמן ההו' יהללוהו כל שאר האומות שהם מעש' ידיו עם ישראל חסידיו וצדיקיו ועמו וכו' והיתה החתימה מלך מהולל בתשבחו' אם לכונה האחד שהיותו מהולל הוא לצורך המהלל ואם לשנייה שאז יהי' מהולל מכל הקושנחות היינו מכל המעשנים: מכאן והלאה עד סוף ההגדה לא בא פירוש מהשר אברבנאל ז"ל כי לפע' ד' כאן היה נבאר

הבנוי הית' לראש פנה יועוד הוסיף בשבח התור' לומר כי מאת ה' היתה זאת כמו שנאמר וזאת התורה אשר שם מש' ואמ' היא נפלאות בעינינו שאחרי אשר ראינו שמשה אמר להם לא נפלאות היא ממך ולא רחוק היא בראה שהיתה נפלאות בעיניהם ועל יוס מתן תורה השלים הדבור ואמר זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו: וזהו האדם אשר שקבל התורה צריך לשני דברים הא' סייעתא דשמיא להשגתו השלמות כמו שאמרו ז"ל בא ליעהר מסייעין אותו והב' להיותו מולא כמו שאמרו ז"ל אם אין קמח אין תורה לכן התפלל על שניהם ואמר אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליח נא ואחר שהשלים השבח שצריך שיאמר ישראל על ירידתם למצרים ועל יציאתם משם ועל השלשה מלחמותי הכזבר' ועל קבלת התור' והתפלל לאל שיעזר להשיג השלמות ע"ה התור' ושיצליח מעשיהם אמר עוד שיברכו את השליח משה אדוננו שהביא להם המתנה המופלגת שהיא התורה וכלל עם משה כל שאר הנביאים ואמר ברוך הבא בשם ה' שזה כולל כל נביאי ה' ואמר ברכנוכם מבית ה' ר"ל שברכו אותם מד כבודתם שנקראת בית ה' שהוא כנוי אל האסקלריא המאירה ואמר אל ה' ויאיר לנו מתפלל להשיג השלמות הנצחי שהוא האור האמתי הנמשך מאסקלריא המאירה ואמר נגד הנביאים אסרו חג בעבתיים עד קרנות המזבח שהוא משל כמרץ שכמו שקוטרים הכבש עד שיגיע לקרנות המזבח כן נקשרי' הצדיקים שנקראים צאן ה' וכן שה פזורה ישראל בחקים ומצות עד הגיעם אל השלמות שהוא המזבח של מעלה שאמרו ז"ל מיכאל עומד ומקריב נפשותיהם של צדיקים ואח"כ נותן שבת והודאה על כל העושה ואומר אלי אתה ואורך וגו' ואמר ואמר דוד לאומה ישראלית הורו לה' כי טוב כי לעולם חסדו כמו שהתחיל אזברה לישראל ולבית אהרן וליארי ה' שלא יאמרו כי בבר עלינו רק כי לעולם חסדו: (משנה ה')

לישועה שנתשכ' מלכותי אמר ישי עוד יש שלח אחר' שדוד מאסו אותו הבונים שהם חכמי התלמוד כמ"ס ז"ל אל תקרי צניך אלא צוניך שהרי חשבוהו למזור בן תפורה ולא חיי ואף היתה לראש פנה: לזה אמרו אחיו מאת ה' היתה זאת היא נפלאות בעינינו שהיא נכסת ונעלמת ממנו סוד גדול כזה אמר שמואל עה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו בהקב"ה ר"ל שכל זה עשה האל ית' שיבא מרות ויהי' כבן תמורה ויהי' נפל כדי שתחזור המלכות לבעליה שיקרא ה' מלך עליהם ולזה ידעו אחיו שדודאי ימות שאלו באיו מלחמה ובודאי הרבה משרל ימותו עמו ולכן היו מסופקים אם ילכו עמו למלחמה ענה דוד ואמר אנא ה' הושיעה וגו' הצליחה נא שאם אני אהי' מוצלח אזיל אתכם כמו שעשה במלחמת גולג' וכדומה ענה ישי ואמר ברוך הבא בשם ה' לדרך לשמואל על הכסורה שבא בשם ה' ענה שמואל ואמר ברכנוכם מבית ה' שערך הברכה שתזכו לבנין הבית ענו כלם ואמרו אל ה' ויאיר לנו שעדין לא היו יודעים מקום ב"ה ענה שמואל ואמר אסרו חג בעבתיים עד קרנות המזבח רמז להם היכן מקומו מקום המזבח שנודע שהקריבו עליו אברהם ונח ואמר דוד אלי אתה ואורך אלהי ארוממך לפי שהצדיקים יכולים להוסיף כח בגבורה של מעלה כנודע לזה ענו כלם ואמרו הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו ר"ל אפי' כשאנו רואים שמצר לאדם הוא לטובתו להטיב לו באמירתו: (חבל בני יהודה)

אברבנאל

הגדה

ביאורים

בגמר הכנסה שלו כמו שהיה גם כן בכנסת הרמב"ם ו'ל ויען בעת הזאת מנהג רוב הקהילות לומר ב'כ מוזמר זה הדור לה' וגם נשמת כל חי עד ישתבח ופיוט
אז רוב נשים ואומץ בבורחך גם אלה חפצתי שיבא עליה איוו ביאור . ובתנתי פירוש המוזמר כאן שפי' אותן ב'כ' פני אדם כי תהליש עלי ועל נשמת ב'כ' עס
היות שיש הפרש מעט מלות בין נוסחאות אשכנזים וספרד' ולעומים בארתי בעת הזאת כי ה' הטובה עלי :

חודו המוזמר הזה נקרא הלל הגדול לפי שהוא כולל שבתו יתברך אס מזל הכרית' והקיום ואס מזל השדוד בנשים שכבר ביארנו בדרשותינו שהן הן שני
דרכי הידיעה ממנו

ויען הוזכרה בו יציאת מצרים
וקי'ם כהנו לאומר' בלי זה : אמר
הדור לה' . כי כל אשר עשה
ועושה הוא טוב מאד ולעולם חסד
ולא דין ולעומ' זה על כל דבר
ודבר נופל כל' : לאלהי האלהים
בורא המלאכים שמתרצה שיקראו
אלהים והם חסד לעולם : לאדני
הארזים על סנו' הדבר' המחיית
שהם במדרגת ארון לסדר העול' :
לעושה נפלאות : כי יוכל מלאך
אז שד או אדם לעשות דבר מתמי'
ומיפלא אבל לא יהי' גדול כ"ל
אמתי אבל לבד ה' עושה נפלאות
שהן גדולות באמת : או יראה לבדו
בלי מסייע : לעושה השמים :
חוזר לכרית' שעשה השמים ביופן
שכרחה בה תבונתו' אובת חנה
יחזור לשמים לרצת הארץ' שהם
חיים משכילים : לרוקע הארץ' :
סדרא דקרא נקט שמים וארץ'
ומים ואחר כך חזר לאזרות ואס'
שש הארץ על המים שלא יסיפו
ויתריבו העולם : לעושה אורים :
שעם היוחס גדולי' ויקרים ישרתו
לארץ ע"ד שפירשתי ויתן אותם
אלהים בנקיע השמים להאיר על
הארץ : את השמש' שעם היוחס
גדול ומושל משמש כשמו להאיר
ולזהמיח ולהוליד וקבע חוממו
ביום : את הירח וכוכבים : לזמן
ולהוליד והגדיל תחומן בלילה :
למכה מצרים : ביאר חלק
הנפלאות והתחיל מאס' בבורות
חתי' מכות מצרי' והגדולה שבהם
וה' למכה מצרי' : ט' מכות ואח' כ'
ה' בכוריהם : ויוצא ישראל
מתוכם : ע"ד גוי מקרב גוי שכבר
נטצו בתוכם : לגור : אולי
כא' ש תכחי הקל' הכ"ה עס הים
שיקרה : ויהיה לגור לשון גרה
ואווי : לגורים כאומרים שנקרע
לשנים עשר שבלים א' לכל שנט :
והעביר ישראל : נחן להם לב
לעבור בלי פחד : ונער פרעה :
לפי שהמיתה נטביע' במי' היא
קלה שאין אדם מרגיש או לו' א'
שנער' החלה כבקר' לזעזע :

ודולי' ביטוב בל' :
הודו לאהיהא'הים בל' :
הודו לאדני הארזים
בילעולם חסדו :
לעשה נפלאות גדולות
בילעולם חסדו :
לברו
לעשה השמים בתבונה בל' :
לרוקע הארץ על המים בל' :
לעשה אורים גדלים בל' :
את השמש לממשלת ביום בל' :
את הירח וכוכבים לממשלות בלילה בל' :
בילעולם חסדו :
למכה מצרים בבכוריהם בל' :
ויוצא ישראל מתוכם בל' :
ביד חזקה ובזרוע נטויה בל' :
לגזרים סוף לגזרים בל' :
והעביר ישראל בתוכו בל' :
ונער פרעה וחילו בים סוף בל' :
למוליד עמו במדבר בל' :
למכה מלכים גדלים בל' :
ויהרג מלכים אדירים בל' :
לסיחון מלך האמרי בל' :
ולעוג מלך הבשן בל' :
ונתן

הודו לה' וגו' איתא בגמ' שאס'
לאורח לשבח לבדל אכסניא
שלו יותר מדחי שלא יזיקהו שיקפלו
אזלו בני אדם שאינם מהוגני' ולא
ימלא מה ליתן להם : לכן אמר דוד
הודו לה' שו' בעל אכסני' שה' עוב
כי לעולם חסדו לפי שיש לו הרבה
כדי ליתן לכל העולם כלו הודו
לאהיהא'הים אמר כנגד עולם
המלאכים : לאדני הארזים כנגד
עולם הגלגלים : לעושה נפלאות
וגו' כנגד עולם האנושי : לעושה
השמים בתבונה ידוע שהשמים
משכנים בדכתי' השמים מספרים
כדור אל וצויה להם שאס ישראל
ראוים שהם יורידו להם בשמים
כמ"ס רש"י ז"ל על פסוק האזינו
השמים : ואס לא היו ראוים ובר'ה
נגזר עליה' מעט בשמים ואח' כ'
חזרו בתשובה אותם בשמי' המועטי'
יורדים במקום היותר הכרחי :
וזה מרוס התבונותם והוא מזל
החסד שיכול הי' לעשותם גולמים
שלא יהי' בהם דעת : לרוקע
הארץ על המים אמר ז"ל כל עיפה
היורדת מלמעלה עולים לה שמים
מהתהום נמצא שזה חסד גדול
שרקעה על המים כדי שיקפה
התהום לארץ : לעושה אורים
גדולים ידוע מה שאז"ל על פסוק
ויעש אלהים את שני המאורות
הגדולים וגו' שמתחל' בראש שניה'
שיו' ואח' כ' בשביל קטרוג הלכנה
אמר לה לבי ומעטי את עצמיך :
ונתן דוד טעם למה בראש שוין לפי
שמדתו הוא שלעולם הוא עושה
חסד ולכן לא נתן לזה יותר מזה :
אח' כ' הניח את השמש לממשלת
היום שהשמש רומז לאומות העולם
שאין להם שליטה לא בע"הז' אבל
ישראל הם רומזים לירח שיש להם
שני ממשלות בע"הז' ובע"הב ולכן
אמר ממשלות לשון רבים ובשמש
אמר ממשלת ל' יחיד : למכה
מצרי' בבכוריהם ידוע מה שאז"ל
שהבכורות היו מכים באביהם וזה
יראה אכזריות גדולה שבמקום
שהבן יכבד אב הבן מכה אב לכן
בא להודיענו שגם זה הי' במדת
החסד אולי ישובו עוד שכשעושה
דין ברשעים הוא חסד לכל העולם
מעטם דוכל העם ישמעו וייראו :

ויוצא ישראל מתוכם רמז שלא היו ראוים ונא במדת החסד : ביד חזקה
ובזרוע נטויה כבר אמרנו שאס הי' האלי' ממתי' להוציאם אחר התל' שנים
לא הי' עומד פרעה במדרו אלא הי' משלחם מיד אבל הי' משתבח לומר אלה
היהודים היו עבדים לי ואני לרוב חסידותי שלחתי אותם חפשים אבל עתה
שהוציאם ביד חזקה שוב אינו יכול להתגדל וזהו חסד גדול שעשה הקב"ה עס
ישראל : לגזרים סוף לגזרים והעביר ישראל בתוכו זכר ענין זה לשני
חסדים כמו שפירשנו אלו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו אלא כיון שהי' רואה פרעה זה הי' חוזר בו וכן כאן זכר הקריע' לבד בפרט שהיתה לי' בגזרים והם
דורכים ברגליהם עד הים להודיע שהם שולטים בים וביבשה וז' ש' ונער פרעה וחילו בים סוף כדי ששום אדם לא יקרב עוד להלחם בישראל בראותם הכוזק
המגיע לכל הנוגע בהם וז' ש' כי לעולם חסדו שנראה שאותה הללה תהי' הללה לעולם : למוליד עמו במדבר כמו שז"ל נחם אלהים דרך ארץ פלשתיים כי
קרב הוא מפני שהי' צריך להכות מלכים גדולים שהם עומק וסיעתו וכמו שאז"ל שכנס את כל אומות העולם לסייעו על ישראל : ויהרג מלכים אדירים
הם במלחמת העמלקי' והכנעני' מלך ערד יושב הנגב ואח' כ' זכר : סיחון ועוג היהותם שני מלכים גדולים ועצומים :

למוליד עס היוחס עמו הולכים במד' ועננס שם להראות חסדו : למכה
מלכים כמו פרעה ואבימלך בעד שרה : ויהרג' : סיחון ועוג ושלשים ואחת
מלכים כי הוא היה העורב בכחו לא יהושע : לסיחון ולעוג : פרט חלו הכ' מן
הכלל לגדולם : והסיר האופן שהקשה רוחם לתתם בידו :

ונתן

אברבנאל כה

7222 7 1 8 1

אברבנאל

הגדה

ביאורים

דא"ל לסי' שבחא דמנחם : ואמר
עינינו וידינו כי בס' הס' צריכים
למליץ לחקן אות' בקריאות ותנועו'
בדברי' שידבר ידוע לבעלי חכמ'
הדבור ואמר שלא יספיקו להודות
על א' מאלף וכו' : ממציאים ליטא
דקרא נקט אנכי ה' חלוקיך אשר
הוצאתיך מארץ מצרי' מבי' עבדי' :
ברעב הזכיר כשה' מן הצרות
שעברו עלינו בגלותינו ועד הנה
עורנו ה' בכלם והתפלל שכן יעש'
להבא : על כן איברי' אשר שלחיות
שהבדיל ה' האדם מאשר הב' ח'
בהבדלים אלו ראוי שיהיה בס' לה' :
איברים שפלטנו בנו שפס' הו' לשאר
בעל חי איברים כאיברי האדם עם
כ"ז הס' חלוקי' ופלוניס באדם בכל
עצמותיהם : ורוח ונשמה שכלית
שים לו ולא להם : ולשון שהוא חי
מדבר ולא המ' לכן הס' יורו כו' :
בי כל פה כי כל אדם ילשון סוף
משבחיו אותם בפס' לשון בך וקומה
לכבו' וקרב וכליו' ע"ד מ' הס' הנביא
(מלאכי א') כי מעורר ששם עד
מנחם גדול שמי' בגוים ובכל מקום
בו : בדבר שכתוב כל עצמותי שאמ'
דוד שכל כחו ועצמותיו והבדלו
היה משתדל והבדיל בשבח וקלום
האל יתב' ול' מייבחר מ' ידמה
לך כו' הטיב לדבר המסור באומרו
ה' מי כאוץ כי אין מי ידמה ישוה
ויערוך ע"ד מה שאמר (תהלים
פ"ט) כי מי בשחק יערוך לה'
ידמה לה' בנביא אלים וכאמר (ישעי'
מ') ואל מי תדמינו ואשר יאמר
קדוש ואין מי שיעשה גבור' כמוך
אשר בהם אמה מודיע לכל כי לך
לכד' יאומתו התוארים האלה של אל
גדול גבור ונורא והודעת גם
כן בגבורותיך אלה היותך
עליון קונה שמי' וארץ בוראם
ומכהים ועושה גם כדרכו :
האל

ביום * ולשוננו רנה בהמון נליו *
ושפתותינו שבה במרחבי רקיע ועינינו
מאירות בשמש וירח * וידינו פרושות
בנשרי שמים * ורגלינו קלות
באילות : אין אנו מספיקין להודות לך יי
אלהינו ואלהי אבותינו * ולברך את
שמך : על אחת מאלף אלף אלפי אלפים :
ורכי רבבות פעמים * המזובות שעשית
עם אבותינו ועמנו : ממצרים גאלתנו יי
אלהינו * ומבית עבדים פדיתנו * ברעב
ונתתנו * ובשבע כלכלתנו * מחרב
הצלתנו * ומדבר מלטתנו * ומחלים
רעים ונאמנים דליתנו : עד הנה עזרנו
רחמיך * ולא עזבונו חסדיך * ואל תטשנו
יי אלהינו לנצח * על בן אברים שפלטת
בנו ורוח ונשמה שנפחת באפינו * ולשון
אשר שמת בפינו * הנהם יורו ויברכו *
וישבחו * ויפארו * וירוממו * ויעריצו *
ויקדישו * וימליכו את שמך מלכנו * כי
כל פה לך יודה * וכל לשון לך תשבע *
וכל ברך לך תברע * וכל קומה לפניה
תשתחוה * וכל הלכות יראוך *
וכל

רק כל להקב"ה והוא מעצמו ולא כבדא ולסתור זה הוא מיורדי הים שכלל הג' רוחות הנלכים בים דרך הישר וצדקת הכפופות הים הולך וסוער מזה ידעו שאותו
הרוח הוא פרוץ מאין חומה ואם לא היה בהשגחה היה מן הראוי להיות חלק הד' כמו שאר ג' הרוחות * ולשוננו רנה בהמון גליו * אי' במעשה דרבה בר בר חנה
דימנא חדא הוי אילנא בספינת' והוי אתי עלן הדי' גלגל ומחנין ליה באלותא הוא מעה דחקיק עלה פס אה"ה והרמו בגלגל אותם הרשעה שאומרים שאין לנו עוד
מקוה ח' ומתוך שאנו משוקעים בגלות המר בקליפה ומחנין ל' באלותא דחקיק עלה שם של אה"ה להורות שעמו אנכי בצרה ולא נשתקע בקליפות א"כ מגלי הים
מוכה שהקב"ה כביכול עסישראל
בגלות * ושפתותינו שבה במרחבי
רקיע להכחיש דעת האפיקורסים
שאומרים שהעולם מתנהג בטבע
אלא הוא כפי' בעל תולדות נח פ'
צא שהארץ היא עומדת ע"י השמים
שמקיפין אותה מכל צד שמעמידים
אותה בטבע האבן הידוע המושכת
אליה מכל צד והשמי' והארץ כלם
תלוים במאמרו של הקב"ה * וזה
פי' הפסוק לך השמים שהוא בודאי
במאמרו של הקב"ה שאין בהם
מקום לטעות כלל מזה תראה שאף
לך הארץ שאינה בטבע א"כ ע"י
הרקיע אנו מורים שאין העולם
בטבע * ועינינו מאירות כשמש
וירח להורות שאינם אלוהות מפני
שהם שנים ומכחישים זה את זה *
וידנו פרושות בנשרי שמים להוצי'
מלבן של האפיקורסים האומרי' שאין
הקב"ה שוכן בינינו כי א"א שהקב"ה
דק מן הדקים לדבק בגשמיים
ולכחיש אותה סבא הוא כמ"ס
בש"ב על גזליו ירחק כונע ואינו
כונע כך הקב"ה כביכול מרחק עליה'
כונע ואינו כונע א"כ מוכח מן הכס'
שאין הקב"ה מתדבק ממש בישראל
רק כונע ואינו כונע כמו הכס' *
ורגליו קלות באילות להכחיש
האומרים מי שצרא חושך לא צרא
אור * דא"כ צוהר פ' שנות על הפסוק
על איל' השמר כד כהרין אפי' דמזרח
אתפרט משוכא חד וכדין אילתא
דשחרא אחיא ואתי נהורא אוכמא
דלילא ואתחבר ליממא * נשמע
מזה שמעוד השחר נקרא אילת'
ומשוכא דלילה אתחבר בו * על
אחת מאלף כו' במצרים גאלתנו
שאנו מחזיקים טובה להקב"ה
שהוציאנו ממצרים קודם זמנו *
וק' הלא נשלם הזמן משנולד יצחק *
לז"א ברעב ונתנו כו' בשני הרעב
והשובע לא חסרו דבר שכל זמן
שא' מן השבטים קיים לא הי' להם
שעבוד * מחבר הצלתנו שישראל
כאולים ממכת חרב במצרים בזכות
עקדת יצחק * מדבר מלשוננו
שמכת דבר היתה בחדש אב וריע
מואל דישראל ואפ"ה היו כאלוין
מהם וע"י אנו מחזיקין טובה
לא

להקדוש ברוך הוא * מחללים כו' דליתנו שישראל לא היו כאלוים אלא בשביל זכות האבות והקדמתי לעיל בשם התו' שאבא לא מוכה צרא בלא יסורין ולפ"ז לא
היו ישראל ראויין להבא כ"א ביסורין ואף על פי כן מחללים דליתנו וע"י אנו מחזיקין טובה להקדוש ברוך הוא * על בן אברים שפלטנו בנו כו' ששני ידיו הם
שני ווי"ן ובכל יד חמשה אצבעות והראש הוא יו"ד הוא שם הוי"ה ומורה על רחמים ומזה יש קיום לרוח ונשמה שנפחת באפינו שמתקיים בחסדי ה' וזה ע"י לשון
אשר שמת בפינו שהיא במקום מונע שלא ידבר לשון הרע * לז"א הן הם יורו כו' מוכה ח' תוארים ע"פ מה דאיתא בס' סודי רוא שהח' מורה על חסד והע'
מורה על האמת כי אמת עולה במספר קטן ט' *
כנגד הטבע בדבולת תאנים וכמוהם הרבה בגמ' * עם כל זה אין אנו מודים לצדיקים אלא לך לבדך דוקא אנתנו מודים * אלו פינא מלא שירה בים שידוע
שהמים משבחים לה' שכן כתוב בפרק שירה שהמים אומרים מקולות מים רבים וגו' * ולשוננו רנה בהמון גליו * שאז"ל שכל גל הבא רוגה להחריב את העולם
לכן ראוי לשבח לאל על כל גל וגל * ושפתותינו שבה במרחבי רקיע שידוע שהרקיע ה' מתרחב והולך עד שאמר לו הקב"ה די ועינינו מאירות כשמש וירח
כידוע ששמש וירח משבחים לאל יתברך כמו שמפורש בפ' שירה שמש אומר שמש ירח עמד וצולה וגו' ופי' שאם הם מאירים אינם מאירים אלא מכא אורו ית'
שמאיר להם כמ"ס לאור חזק יהלכו * כן אנתנו אפי' שהיית ממשיך לנו אור גדול יותר ממה שנתת לנו והיו עינינו מאירות כשמש וירח * וידינו פרושות בנשרי
שמים הם הנשרים שבמרכבה שמשבחים בנפיהם כדכתי' ואשמע את קול נפיהם וגו' * ורגליו קלות באילות לפי שנמשלה כנסת ישראל לאילת * ועם כל
זה אין אנו מספיקין וגו' * ממצרים גאלתנו * לפי שהי' כשוק במצרים שאין עבדי יכול לזאת משם * ובשבע כלכלתנו שלפעמים בשנת השבע מתים בני אדם
לפי שאוכלים הרבה והוא מוזק להם לזה אמר ובשבע כלכלתנו * כי כל פה לך יודה וכו' צא לתת טעם למה הוא משבח מאחר שאין סוף לשבחי האל ית' כמו שאמר
לעיל לא פינא מלא שירה בים כו' אין אנו מספיקין כו' א"כ יותר טוב הוא השתקפה ולהודיע שאין לשבחיו ית' סוף א"כ היאך הוא משבח והאריך בשבחיו די לו שאמר
מה שאמר משה הא גדול הגבור והנורא * לזה השיב כי כל פה לך יודה אני רואה שכל הבוראים הם משבחים כל אחד כפי יכולתו לזה אני נעלתי רשות לשבח כפי
דעתי

ביאורים

הגדה

אברבנאל בו

מציל עני מחוק ממנו שהקב"ה מציל את האדם מן היצר הרע. ואמר מי ידמה לך בו' ג' לשונות שב' תוארים נראה שהוא גדול גבור ונורא וכו' תוארים הם אל שמה זו מורה כח וגבורה עליון שהוא גבור למעלה ואימתו על התחתונים קונה שמיו וארץ שברא הכל וממלא הוא מבין לכל מעשיהם ואפי"ה הוא מתנהג בחסד עם ברייתיו וע"ז אמר ד' תוארים האלו נהללך ונשבחך בו' נגד שם של הוי"ה. האל בתעצומות עוזך שהוא גבורה הגדול בכבוד שמך שתואר של הגדול הוא תמיד ואין מי שיערער עליו אבל גבור ונורא יש לעורר בו' מרקדיו כהיכלו איה גבורותיו ונוראותיו ואע"פ הגבור הנצח והנורא בטוואתך כי הן גבורותיו ונוראותיו שדומים ושותק. ולמה באת שותק כי המלך היושב על כסא רם ונשא כמ"ס צמדרס אע"פ שעל" שכינתו בשמים אע"פ"כ לא זזה מכותל מערבי. וא"ת מה חלוק יש בין המקדש קיים או לא. יתורן במ"ס הזהר קודם חורבן צ"ה היה העול' מתנהג בחסד בשביל אברהם ולאחר החורבן היה מתנהג מסטרא דגבורה שה' מדתו של יצחק והחלו' ביניה' כשה' העולם מתנהג בחסד הי' מקבל תפלה מכל אדם כמ"ס שלמה בתפלתו וגם הנכרי כי יצחק ושמועת וגו' וכשתתנהג מסטרא דגבורה אינו מקבל אלא מן הצדיקים. לז"א רננו צדיקים בכו' ולא הרשעים כי בפי ישרים תתהלל וברברי צדיקים בו' שהם ר"ת יצחק אבל ובמקדלות רבבות בו' שבזמן שישראל הם ס' רבוא יסוד היו כמו שב"ה קיים אז נמי עמד בית ישראל יכולים להתפלל ולשבח אפי' צמדת אמת ולכן מונה ט' לשונות שהם כנגד אמת שבמ"ק ט' ומונה והולך להודות ולהלל לשבח בו'.

ישתבח בו' שיר ושבחה בו' עד ברכות והוראות הם ט' ששנים שהוא כנגד ט' ווי"ן

דעתי. שלא נאמר דין זה שאינו רשאי להאריך לא בתוך הי"ח ברכו' דוקא אבל בשאר תפלה מותר כדאי' בבית יוסף טור אורח חיים סי' קי"ג. ולזה הביא ראי' מהפסוק כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. ולמה כל האברים משבחים. מפני שהוא מציל עני מחוק ממנו היינו כשהצדיקים נלחמים עם היצ"ה שהוא חזק ממנו והקב"ה עוזרו ומצילו ממנו. ואמר רננו צדיקים שהייתם דבקים בה' ולפיכך נלל' לישירים נאזה תהלה אחת ראויים לשבח ולפארו אבל אותם שלא היו ישרי לב הם צועקים אליו שיצילם למען רחמיו אבל אינם ראויים לספר בשבחיו. ולכן אמר בפי ישרים תתהלל וכו' ואמר ד' גדרים אלה לפי שהם הם המדרגו' שבהם יגיע האדם לעולם הבא. בתהלה צריך להיות ישר דעלך סני לחברך לא תעביר זהו כלל גדול בתור' ואח"כ נעשה דריק שמקיים כל המצו' אפי' שאין להם טעם. ואח"כ נעש' חסיד שעוש' לפנים משורת הדין. ואח"כ נעשה קדוש. וזכר יצחק ורביקה לפי שלא מצינו בענין תפלה לשום צדיק שהתפלל הוא ואשתו כאחד לא יצחק ורביקה. כדכתי' ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו ופי' ז"ל זה עומד בזיו' זו ומתפלל בו' והכוונה להזכיר זכו' תפלתם שהיא תפלה שלמה: (חבל בני יהודה)

וְכָל קָרְבָּוּכְלִיּוֹת יִזְמְרוּ לְשִׁמְךָ בְּרָבֶר שְׁבָחוּב כָּל עֲצָמוֹתֵי תַאמְרָנָה יִי מִי כְמוֹהִי מִצִּיל עֲנִי מִחֻק מִמֶּנּוּ וְעֲנִי וְאַבְיּוֹן מִגִּזְלוֹ מִיִּדְמָה לָךְ וּמִיִּשְׁוֶה לָךְ וּמִי יַעֲרוֹךְ לָךְ הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֵל יַעֲלִיּוֹן קִנְיָה שְׁמִים וְאַרְץ נִהְלָלָךְ וְנִשְׁבַּחְךָ וְנִפְאָרְךָ וְנִבְרַךְ אֶת שִׁם קִדְשְׁךָ בְּאִמּוֹר לְדוֹר בְּרָכִי נִפְשִׁי אֶת יִי וְכָל קָרְבִּי אֶת שִׁם קִדְשְׁךָ:

הָאֵל בְּתַעֲצוּמוֹת עֲזָךְ הַגָּדוֹל בְּכִבּוֹד שְׁמֶךָ הַגִּבּוֹר לְנִצָּח וְהַנּוֹרָא בְּנִזְרָאֲתֶיךָ הַמֶּלֶךְ הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רָם וְנִשְׂא שׁוֹכֵן עַד מְרוֹם וְקִדּוּשׁ שְׁמוֹ וְכָתוּב רִנְנוּ צַדִּיקִים בְּיִי לַיְשָׁרִים נֶאֱמָר תִּהְיֶה:

בְּפִי	יִשְׂרָאֵל	תִּתְהַלֵּל :
וּבִדְבָרֵי	צַדִּיקִים	תִּתְבָּרַךְ :
וּבִלְשׁוֹן	חֲסִידִים	תִּתְרוֹמֵם :
וּבִקְרֹב	קְרוֹשִׁים	תִּתְקַדֵּשׁ :

וּבִמְקַהֲלוֹת רַבּוֹת עֲמָךְ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּרָנָה יִתְפָּאֵר שְׁמֶךָ וְיִזְכָּרְךָ מִלִּבְנוֹ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר שְׁכֵן חוֹבֹת כָּל הַיְצוּרִים לְפָנֶיךָ יִי אֱלֹהֵינוּ וְאַלֵּהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְהוֹדוֹת לְהִלָּל לְשַׁבַּח לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְהַדִּיר לְבָרַךְ לְעֹלָה וּלְקַלֵּם עַל כָּל דְּבָרֵי שִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת דוֹר בֶּן יִשִּׁי עֲבָדֶךָ מְשִׁיחֶךָ: יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מִלִּבְנוֹ הָאֵל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ בְּשִׁמִּים

האל בתעצומות וא"כ למען גדול כח עוצם עוזך וגבורו' כבוד שמך ונוראותיך שהם לא לפי שם או פעם וולת פעם לא לעד ולנצח ראוי הוא שנהללך ונשבחך וכו': וא"ת מה האדם הנבזה ולשוכו ואיבריו השפלי' שיסיון כלים להלל ולשבח רוממות הגבורה אפי' אנו למדי' מדוד ענודך ואהודך שאמר לפניך ברוך קדשך ברכי כפשי אתה וכל קרבי את שם קדש ונעש' כן גם אנו כי אתה מציל עני והו' עיקר השבח שהציל עם עני ישראל תמיד מחוק ממנו הן במצרים מיד פרעה ועמו הן בכל שאר הגלו' כי כן דרכו עם כל הפרטיות להציל עני ואביון מגולו: רננו צדיקים כמ"ס שלמה (משלי ט"ו) ונח רשעי' תועבת ה' ותפלת ישרים ראונו שהשבח רוצה אותם ה' מנצחיהם הטובים והצדיקים ולא מן הרשעים כי להצדיקים לבדם יאמר ונאמר תהלה: בפי ישרים' סמך לזה חרוז זה שנעשה ע"ס יצחק ורביקה כי ישרים ל' צדיקים ח' סידים ק' רשעים כ"ת יצחק תת' רומם תת' בך תת' קדש תת' הלל ר"ת רביקה להזכיר זכות אנב אורחיו:

ובמקדלות אמר כי אחרי כי כן הוא שלישיים ולצדיקי' לבד כאו' ויאמר הסהלה לה' יתברך להיות ישראל עם סגולה ובחורי' ה' ועליה נאמר ועמד כלם לדיקים א"כ במקדלות ה' יתפאר שמו ביות' כמ"ס (תהלי' ס"ח) במקדלות' ברכו אלהים והוסיף ה' ממקור ישראל: שבחו בכו' באילו אמר אף על פי שהזכיר כל היצורים היא להודו' להלל וכו' ויות' עולה קלוסו מקהל ישראל המקלסי' בתוכחות דוד עבד ה' ומשיחו: ישתבח שמך ברכה ווי' לשונות של שבח כנגד חמשה עשר שיר המעלות שאמר דוד. ולכן סמך אותה למ"ס לעיל שירות ותשבחות שאמר דוד בן ישי. וככל שמרית אומר אותה אחר הומירות שרובם הם משירי דוד. ולכן יש שאמר שהיבות' שמך לעד מלכנו האל ר"ת שלמה רמז שה' נחר בשירי ומרס דוד אהבו כמו שזכר בזרעו. וחסימתה הבוחר בשיריזמרה מלך אל היה עולמים כי עם היותו מלך ואל בעל הכחו' וחי לעד שאין לו צורך להזכיר שמו

אברבנאל

הגדה

מטה אהרן

שמו בשבט אחר המות כ"ו וגם הוא ארון כל העולמות עכ"ו יקר בעיניו להיות מהולל ומשונח מחסידי ועבדיו:
אז רוב נסים הפלאת בלילה ש" (שמו"י) ליל שמורי' הוא לה' ונו' הוא הלילה הזה לה' לילה המשו' וז' מששת ימי בראשית לזרז נאשם של ישראל והרבה נסים נעשו לזכותי וזוהי הלילה כאשר מונה והולך: בראש אשמורת קאי על ויהי באשמורת הנקרא (ש"י) ג' צדק אברהם נקרא ג' צדק ויהי מנצח את נמרוד שה' הילומכשן האש ש" (בראשית ע"ו) אשר הוציתך מאור כשדים נצחתו ע"ל המדש אי אברהם נחמן דאברהם אבא וזה

נעשה בלילה שרדף את המלכים בנחלק לו לילה שנאמר (ש"י) ויחלק עליהם לילה וואמרינן במדרש מאי ויחלק יוצרו חולקין אמר הקב"ה אברהם פעל עמי בחי' הלילה אף אני אפעול טעם פניו בחצות הלילה ואימתי במצרים שנאמר (שמות י"ב) ויהי בחצי הלילה וגו' וזה היה צליל פסח וכן זה נעשה בלילה לילה כי בפסח נולד אברהם ובסוף ג' שני' הושלך לכבשן האש ולפי שאו נעש' ג' צדק תפסם הא' ליש"ו או אמר נחמנו על הריגת המלכים ונקט ג' צדק ע"ד האש א"י ב"ת מלך גרר זה אבימלך בחלום הלילה ש" (בראש"י) ויבא אלהי אל אבימלך בחלום הלילה וזה היה צליל פסח כי ענין זה כתוב בפר הפיכת סדום והפיכת סדום היה בפסח שכן כתיב בלעז (ש"י) ומוצא אפה וכמו שאמר אחר כך ארמי לבן הארמי בראש לילה שנאמר (ש"י) ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה ולמד ג' מאבימלך ישראל יעקב ישר לאל ע"ש שנאמר וישר אלאך ויובל (הושע י"ב) ויובל לו לילה דכתיב (בראשית ל"ב) ויקם בלילה הוא וגומר ויעבור את מעבר יבוק וכתיב ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו עד עלות השחר וזה היה ליל של פסח מנוירה שזה דלילה פתרום מצרים שנאמר (ש"י) ומצרים ילד את לודים וגו' ואת פתרום: חילם כחם או ממונס' לא מצאו כי בני ישראל השאילו מהם כלי כסף וכלי זהב ואלו דכתיב (שמות י"ב) ויכנלו את מצרים מוסת נגיד חרושת חיל ומחנה של פוסרא שהיה שר ונגיד ויסב בעיר ששמה חרשת שנאמר (שופטים ד') והוא יושב בחרושת הגוים ושר צבאו של יון מלך כנען היה ופי' טיסת פריח' ועפי' אשר קשוק תרנומו דעיים והוא כינוי לחילו ע"ד כאשר ידעה הנשר (דברים כ"ח) או ל' דגל ע"ש שטם ופורח' סילית בבוכי לילה ש" (שופטים ה') מן שזים נלחמו הכוכבים מאשילות' מחרף זה שנחרב ששלח רבקה לחרף חלהי' חי' לנופה אווי היה מתאוה להניף ידו על ירושלי' ש" (ישעי' י') ינוקס ידו הר צת ציון או ירושלי' נקרא אויו' הובשת פגרוי בלילה ש" (מלכי' ב' י"ט) ויהי בלילה

בשמים ובארץ. כי לך נאח יי אלהינו ואלהי אבותינו שירושבחה הלל וזמרה עז וממשלה נצח גדלה וגבורה תהלה ותפארת קדשה ומלכות ברכות והודאות מעתה ועד עולם. ברוך אתה יי אל מלך גדול בתשבות אל ההודאות ארון הנפלאות תבוחר בשירי זמרה מלך יאל חי העולמים: ובכן ויהי בחצי הלילה:

אז רוב נסים הפלאת בלילה: בראש אשמורת זה הלילה: ג' צדק נצחתו בנחלק לו לילה: ויהי בחצי הלילה: ד' נת מלך גרר בחלום הלילה: ה' פחדת ארמי באמש לילה: ו' ישר ישראל לאל ויכל לו לילה: ויהי בחצי הלילה: ז' רע בכורי פתרום מחצת בחצי הלילה: ח' ילם לא מצאו בקומם בלילה: ט' סת נגיד חרושת סלית בכבכי לילה: ויהי בחצי הלילה: י' עץ מחרף לנופה אווי הובשת פגרוי בלילה:

ברע

ווי' שבתות ויצי' שעולים ל' שהוא גמטרי' מל' ומג' ל' שה' מלך לז' אל מלך גדול עד חי העולמים ז' שבתים שהוא כנגד ז' רקיעים שהוא למעלה מכל המזלות ומה תדעו שהוא מושל בעליונים ובחתונים כמ"ש סולו לרובכ בערבות שהקב"ה הוא למעלה מהם: אז רוב נסים כו' צדק נצחתו כו' עשית כס לאברהם כשרדף אחרי המלכים שבכל אותן אוכלוסין לא היה א' שיצא מהן ג' שמה היה אברהם מתירא וא"ל הקב"ה כולם קוים כסומים הן ואלו כן חטא שהרגם כמ"ש מהרי"א שופר דס האדם באדם כשיש בן נח שיש אכלו נשמת הגר מי שהרג אותו דמו ישקר ולפי"ז לא נוכל ללמוד מפסוק שופר דס האד' בלא עדות ובלא התראה לא בני נח צריבין התראה אע"פ דנת מלך גרר בחלום הלילה ואמרת לו הנך מת בלא התראה וזה היה הכס' הפחדת לבן הארמי כו' ש"ה הקב"ה אל לבן ואמר לו השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע וניצול יעקב ממנו כדחי' במדרש את עניי ואת יגיע כפי וגו' ר' ירמי' אמר חביבה היא מלאכה מזכר אביו שזכות אבות הליו ממנו שנא' לולי אלהי אברהם וגו' ומלאכה הצילה נפשות ש" את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ופי' היפ"ת שקאי על מלאכת התורה והמזלות וכתבו המפרשים שאכל האבות היה דינם כלאחר מ"ת וכמלה ועושה וק' למה וישר ישראל לאל ויובל שהרי המלך שפגע ביעקב הי' בשביל חטא שתי אחיות שהרי הי' כמזווה ועושה ולא הי' לו ליעול שתי אחיו' וא"ת משום שיעקב אינו בכור ורחל היתה ראוי' לו כי הגדולה לגדול והקטנה לקטן ולמה היתה מוכרחת להיות באיסור שתי אחיות כי זולתו לא הי' נותן הסיטרא אחרת לזאת מהם מלכות בית דוד וא"ת במדרש אמר הקב"ה אני קראתי ליעקב בכורי שנא' בני בכורי ישראל והם שעבדו צהם לפיכך ילקו בכוריהם אבל עתה שיעקב אינו בכור למה זרע בכורי פתרום מחצת שלקית בכוריהם וא"ת שבשביל העקדה שהיה נסיון עשירי לקו הכורים ומצא לומר שאברהם כהן הי' כמ"ש יצחק וכי יש קרבן בלא כהן ולפי"ז לא תוכל לומר שהמלאכים באו אצל אברהם בשביל מתנות כהונה כי אברהם בעצמו כהן היה ופטור ממתנות אלא התגשמו ואכלו ממש ובאו בשביל ברכ' המזון ונוכל לומר מ"ש והשענו תחת העץ כפי' האוהר שהי' מנסה בו לעוברים ושבים אם האילן מוצל עליהם הי' יודע שהם בני אדם מהו כ"ו ולא בשביל כבוד שש" להם כדי שיזכו בשבילו לענני הכבוד רק בשביל לא הי' נותן הסיטרא אחרת לזאת מהם מלכות בית דוד וא"ת במדרש אמר הקב"ה אני קראתי ליעקב בכורי שנא' בני בכורי ישראל והם שעבדו צהם לפיכך ילקו בכוריהם אבל עתה שיעקב אינו בכור למה זרע בכורי פתרום מחצת שלקית בכוריהם וא"ת שבשביל העקדה

שהיה נסיון עשירי לקו הכורים ומצא לומר שאברהם כהן הי' כמ"ש יצחק וכי יש קרבן בלא כהן ולפי"ז לא תוכל לומר שהמלאכים באו אצל אברהם בשביל מתנות כהונה כי אברהם בעצמו כהן היה ופטור ממתנות אלא התגשמו ואכלו ממש ובאו בשביל ברכ' המזון ונוכל לומר מ"ש והשענו תחת העץ כפי' האוהר שהי' מנסה בו לעוברים ושבים אם האילן מוצל עליהם הי' יודע שהם בני אדם מהו כ"ו ולא בשביל כבוד שש" להם כדי שיזכו בשבילו לענני הכבוד רק בשביל לא הי' נותן הסיטרא אחרת לזאת מהם מלכות בית דוד וא"ת במדרש אמר הקב"ה אני קראתי ליעקב בכורי שנא' בני בכורי ישראל והם שעבדו צהם לפיכך ילקו בכוריהם אבל עתה שיעקב אינו בכור למה זרע בכורי פתרום מחצת שלקית בכוריהם וא"ת שבשביל העקדה

אהרן זכו לענני וידוע שהכהן הגדול הי' מזה ז' הזאות כנגד ז' רקיעים ולפי"ז ג' כ"היו ז' עננים כנגד כהן גדול וא"ת כמי ז' קני המזורה כנגד ז' עננים ולא כאותה דיעה שלפי שעשה דבורה לפירות לז' קני המזורה שהם לעומ' ראשי הככבים ש" חס' כל לכן נלחמו הככבים עם סיטרא שהרי הקני המזורה אינם בשביל ככבים ק' מוסת נגיד חרושת סלית בכבכי לילה זה סיטרא שבאו הככבי' למלחמה למה בכמ' שזעות עשה הקב"ה לא נלחמו הככבים כ"א כסיטרא וא"ת שלכן נלחמו הככבי' עם סיטרא ע"ש מ"ש בעל כלי יקר המזל רע של סיטרא היה מורה מפלה שלו במלחמה זו לפי שהם יושבים תחת המזלונ' ק"מ שהביא מהר"י ז"ל שסנחרב וקילותיו הם היו גלגולי' מדור הפלגה והענין של דור הפלג' שבנו מגדל עד לשמי' לפי שהיו סבורי' שהם יושבי' תחת המזלות ובקשו לעשו' סמיכו' לרקיע לז' א"א אם האמת

מטה אהרן

הגדה

אברבנאל כו

האמת הוא שיוצאים תחת המזלות למה צמחצד הובשת פניו בלילה ואי' בכתבי האר' שצבוכ נכר הי' גלגול נמרוד שהמריד כל העולם בימי דור הפלג' ונצבוכ נכר העמיד כלם בהכלות של דור הפלגה להתעורר מעשיהם הראשונים לז'א' אם כוונת המגדל וכוונ' נצבוכ נכ' לעורר כח המזלות למה ברע כל ומצבו באישון לילה שנענש הלא הם יושבים תחת המזלות א'ת שענין המזלות היה קליפה קשה מספירות העומאה לפ' ק' למה לאיש חמדות זה דניאל נגלה רוח חזות לילה שהרי לא היה לדניאל להשיא עזה לצבוכ נכר באמרו וחטיף בדקה פרוק הואיל והיה מקליפה קשה ומספירות העומאה ולמה גילה לו הקב"ה רז זה סיגלה לצבוכ נכר וא'ל שלכן השיאו עזה כמ"ס בע"מ שנצבוכ נכר אתי מבית דוד משלמה שבא על מלכת שבא אחר שנתגיירה ק' משחבר בכלי קדש נהרגו בלילה למה נענש הלא חסי' בעל ע"מ שמסלו נתנו לצבוכ נכר כספה וזהב של ירושלים שהי' שייך לאביו שלמה וא'ת כמו שמסיים הע"מ שאע"פ שבא משלמה ולד שפחה ונכרית כמוה ולא נקרא ולד שלמה ולא של כול ק' נושע מבור אריות בו' למה נושע דניאל מגוב אריות כי הי' נעבד כמ"ס ולדניאל סגיד וא'ת אם אינו מקבל לא נקרא נעבד דאל"כ האך כנשר יצחק למזבח כי כתבו המפרשים שהי' נעבד כי הי' גלגולו של אד"ה שהשתחוו לו כל הנבונים כי נולד לומר ביצחק לא הי' אלא לנכסיו שהרי אתמול אמר לו כה הי' רועך ועכשיו אמר לו והעלה לי לעולה וא'ת כה הי' רועך קאי על ישמעאל הרי אמרת ולד שפחה כמוה וא'כ אין להוכיח מיצחק כי י"ל אף שלא קבל מקרי נעבד ולא הי' לו להזיל את דניאל שהי' נעבד וחיב סקילה ומי שנתחייב סקילה גוררתו ולא הי' לך להושיעו מבור אריות וא'ת שלכן משתכר בכלי קדש נהרג בו בלילה כי לא דרשינן ובאו פריצים וחללו שיעזאו לחולין לא בקדושתיהם קיימי לפ"י היו ראוי' ישראל להענש על שהיו שותין בכלי ב"ה והיו נקראים מועלין בהקדש למה עוררת נצחך בו' על המן והרי היו חייבים כליות וא'ת שחטאם של ישראל היתה השתחוה לללם ולכן כולו על שלא עשו אלא לפני' ולכן נענש המן כי ישראל לא היו ראויים לעונש א"כ אף יעקב שהי' משתחוה לעשולא הי' ראוי לעונש כי לא הי' אלא לפנים כנדרש על והוא עומד לפני' שהשתחוה לשכינה א"כ אינו מן הראוי לגלות לכן פורה תדרוך שומר מה מלילה בו' כי אין אגחנו ראוי' לגלות אדום על שהשתחו' יעקב לעשו שהרי לשכי' השתחוה ולכן צרח השומר אתה בקרנך לילה אם תבעיון בעיו שבעצור חטאם גלו ישראל והדבר תלוי בתשובה ולז'א' שומר דהפקד לעירך כל היום וכל הלילה הם ד' אותיות השם ששם שומרים ורומזים לתשובה כמו שהאריך בזה הבחי' פ' בראשית:

אומץ גבורתך בו' בראש כל מועדות בו' פסח הוא

תחלת המועדות לפי שבניסן נברא העול' שהוא ראש לכל המזלות וא"כ המועד הראשון הוא פסח גלית לאורחיו בו' כדאי' במדרש אמר הקב"ה לאברהם אתה פעלת עמי בחזות הלילה אף אני אפעול עמך בחצי הלילה דלתיו דפקת בו' הסעיר נוצצים בו' שהסעירה של מלאכי' שנקראים כוזבים הי' בניסן כי סרטו פריעה בנותל לשנה הבאה כשתבא החמה לכאן ולשנה בן ובפסח נולד יצחק

ב רע כל ומצבו באישון
ל איש חמדות רז חזות נגלה
ויהי בחצי הלילה
מ שתכר בכלי קודש נהרגו בו
נ וישעמבור אריות פותר בעתותי לילה
ש נאה נטר אנגי וכתב ספרים
ויהי בחצי הלילה
ע ורת נצחך עליו בנדר שנת לילה
פ ורה תדרוך לשומר מה
צ רח בשומר ושח אתה בקרנך לילה
ויהי בחצי הלילה
ק רב יום אשר הוא לא יום ולא לילה
ר ס הורע פי לה היום אף לה הלילה
ש ומרים הפקר לעירך כל היום וכל הלילה
ת איר באורים חשבת
ויהי בחצי הלילה

באשכנז אומרים זה בליל שני

וזבן ואמרתם זבח פסח:

אומץ גבורתך הפלאה בפסח:
בראש כל מועדות נשאת פסח:

לית לאורחי חצות ליל ואמרתם זבח פסח:

לתי דפקת בחום היום בפסח:
ה סעיר נוצצים ענות מצות בפסח:
ואל

בלילה ההוא ויא' מלאך ה' ויך במחנה אשו' וגו' וישכימו צבוקר והנה כלם פגרים מתים ופי' הובשת כמו ובאש האור (שמות ו') שהיו הפגרים מסריחים או הוא לשון בושח כמו הובשת היום את פני כל עבדיך (שמואל ב' ו') ברע כל כרעלע' שמה כל כמו ברע כל קורס כו' (ישעיה מ') ומצבו הכלם שעשה והקימו צבוקת דורא' לאיש חמדות דניאל חזות לילה החלום שרא' נצבוכ נכר משחבר בכלי קודש בלעשר שציוה והוא' כליו וספה בהם נהרג בו בלילה ע"ס שנאמר (דניאל ה') ביה בלילא קטיל בלעשר נושע דניאל מבור אריות הפותר חלומות שראוין בעת הלילה או פירוש בעתותי חלומות המהילין ומנעיתים את האדם בלילה נטר שער אנגי המן עליו על המן בנדר שנת לילה שנאמר (אסתר ו') בלילה ההוא נדרה שנת המלך פורה ל' נס' לשומר לאדום הנאמר בו (ישע' כ"א) משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל או ע"ס ששומרים לעשות לנו בלות הדומה ללילה צרח צעק כשומר הוא הקב"ה שהוא שומר ישראל ושח דיבר אחא בוקר ישועה לצדיקים וגם לילה מפלה לאומות קרב יום כמו שנאמר (זכרי י"ד) והיה יום אחד וגו' לא יום ולא לילה לא נאולה ולא בלות כי לא יהיה שבעור מלכיות אבל עמל ויגע יהיה בוג ואנוב יבא אחר משיח בן יוסף שומרים הפקר ע"ס על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה (ישע' ס"ג) באורים של שש ימי בראשית כה מאיר עכשיו חשבת הנלות:

אומץ גבורתך הפלאה לאומות בפסח

בראש כל מועדות נשאת פסח כי הוא ראשון למועדים אחר שנת הוא נכתב בפסח אומר והעעס מרוב כל ניסים שנעשו בו לאורחי אברהם שנאמר (תהלים פ"ט) משכיל לאיתן האורחי

חצות ליל פסח שנאמר (בראשית י"ד) ויחלק עליהם לילה וכמו שפירשתי לעיל ופירוש גלית לאורחי מה לעשות לבניו בחצי ליל פסח שעתיד לפסח עליהם דלתיו דפקת שנאמר (שם י"ח) וירא אליו ה' באלוני ממרא וגו' וזה היה בפסח הסעיר נוצצים האכיל המלאכים שכתוב בהו ונוצצים כעין נחשת קלל (יחזקאל א') ע"ס שהם

נאזי

אברבנאל

הגדה

מטהאחר

פסח: זכר לשור ערך פסח שנאמר (דברים י"ז) וזבח פסח לה' אלהיך זאן ובקר מלמד שהחגיגה באה עם הפסח או רוצה לומר לכך אנו קורין ביום שני פסח שור או כשב או עז כי יולד לכו לזכור לנו זכות אנדרהם שערך שור למלאכים בפסח וכן יסד הפייט ביום ב' דפסח רץ אל בקר אבוב מועד בכן וכרון שור אהב בזה מועד חילץ נפרד וסר מהכרה טאטאת פ"ה בישעיה י"ד וטאטאתיה במטאטי השמר והוא הכלי שמכבדין בו הבית ופירוש טאטאת הכבדת וענין זה לזכר בנבואת יחזקאל מוף ונוף שם ערים בארץ מארים נחזקאל ראש כל און ראש כל בכור כעז ראשית אונזי מחצת זה פרעה שנאמר (תהלים ק"י) מחץ ראש על ארץ רבה כביר הקצ"ה שהוא כביר כח ופי' כביר ענין עולם וריבוי מסוגרת יריחו שהיתה מסוגרת שנאמר (יהושע ו') ויריחו סוגרת ומסגרת מפני בני ישראל אין יוצא ואין בא סגרה בעתותי פסח במסרה לישראל בעת פסח דכתיב לעיל מיניה ויעשו את הפסח ב"ד יום אחד בערב בערבות יריחו סגור למסור כמו לא חסגיר ענד אל אדוניו (דברים כ"ג) היסגרוני בעלי קעילה (שנאמר כ"ג) נשמרה מדין ע"י גדעון בצליל שיעורי עומר פסח בזכות העומר נכח גדעון את מדין שנאמר (שופטים ו') ויאמר הכה חלוס חלמתי והנה צליל לחם שעורים מתהפך מחנה מדין מהו צליל רבנן אמרין על שכלול עליה אותו הדור מן הכדריק' לזון מים כלולים ונזכרות מה נאכלו בזכות לח' שעורי' איוו וו וו מזאת העומר והעומר קרב ביום ב' דפסח ופירוש צליל עונות לחם שעורים ונקראת כן לפי שהיא באפת על גבי בחליש כמו הצלי שורפו משמני פול ולוד ביקר יקוד פסח פול ולוד הם גבורי חיל של סתחב מלך אשור סתחב בא פול מלך אשור על הארץ (מלכים ב' ט"ו) וכתיב ישלח האדון ה' נבאות במשגביו רון וחמת כבדו יקד יקוד ביקוד אש (ישעיה י') וכתיב בתריה והיה אור ישראל לאש וקדשו ללהנה שמור לניסי ישראל ובאותו לילה כשרפו וקדשו ללהנה זה אשור של בדריאל שנאמר (מלכים ב' ט"ו) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' וידך במחנה אשור עור היום בננו לעמוד וכו' לפי שאמרו לו חווי בזכרי' שלו חי אולת האידנא יכלת להו ואי לא יכלת להו מה ענד אורח' דבעא לסגנוי בעשרה יומין שני בחד יומא כי מטא לירושלים אמר מה לי לערוח על מקום קטן בואת אמתיך עד למחר ואכבדו אותה כמו פת שחרית ולן אותו לילה בננו מיד ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ונאמר שהיה מפלתו בפסח ופירוש נעה הגיע פסח כף היד בחבה לבלטאזר לקעקע צול לעקור שורשה של בבל שנקרא צולה שנאמר האמר ה' מר לצולה חרבי (ישעיה מ"ד) צפה הצפיח (ישעיה כ"א) אמר ישעיה על בלסאזר ערוך השלחן אפה הצפיח אכול שמה קומו השמים ומשחו מנן כלו' כשישב לו על השלחן שהיה ערוך מכל מיני מעדנים והיה מעציר את האופה לראות אם יראה אדם בא לפי שהיה ירא מכורס ודריוש בעודו אוכל וסותה ועוד לבן ביין עד שאם להביא כלי ב"ה לשחוט עם אלף בבוריו כמו שנאמר בדריאל בלסאזר מלכא עבר לחס רב וגו' אמר האופה קומו השמים ומשחו מנן כי בעוד שהיה אוכל באו כורס ודריוש עליו ובב"ד אפה הצפיח סדר מנחתא אית אתרא דזוחין למנחתא אפיתא הדסה אסתח' לשלש צום בפסח דכתיב (אסתר ד') ויעבור מרדכי מלמד שעבר י"ט ראשון של פסח בתענית ראש מבית רשע זה המן שתי אלהרנע וכו' כנראה שאמר ישעיה מ' על אדום ועשה שני ואח' עדינה ונאמר וסבאנה לך שתי אלה רנע ביום אחד שכול ואלמון כלומר כנקמת מארים ברנע חזי לילה כניהא נקמתו של אדום דקיימא לן בניסן עתידין לינאל לעוצית אדום שנאמר (איכה ד') בת אדום יושבת בארץ עוז וכתיב בבני עשו (בראשית ל"ז) ובני דינן עוז וארן תעזיך לנאלנו כליל ההקדש באולת מארים כן אתה עתיד עוד לנאלינו

וְאֶל הַבֶּקֶר רִץ זָכֹר לְשׁוֹר עֶרֶךְ פֶּסַח:
וְאִמְרָתָם זִבַּח פֶּסַח:

וְעַמּוּסְדוֹמִים וְלוֹהֵטוּ בָּאֵשׁ פֶּסַח:
חֲלִין לוֹטְמָהֶם וּמִצּוֹת אָפָה בִקֵּץ פֶּסַח:
ט אִטְאֵת אֲרֻמַּת מוֹף וְנוֹף בְּעֶבְרָה בִּפְסַח:
וְאִמְרָתָם זִבַּח פֶּסַח:

י הָרֹאשׁ כָּל אֹן מַחְצֵת בְּלִיל שְׁמוֹר פֶּסַח:
כ בִּירְעַל בֶּן בְּכוֹר פֶּסַח בְּרֵם פֶּסַח:
ל בְּלִיתִית מִשְׁחִית לְבָא בִּפְתָחִי בִּפְסַח:
וְאִמְרָתָם זִבַּח פֶּסַח:

מ סִגְרַת סִגְרָה בְּעִתּוֹתֵי פֶסַח:
נ שְׁמֵרָה מִדִּין בְּצִלִיל שְׁעוֹרֵי עוֹמֶר פֶּסַח:
ש וְרָפוּ מִשְׁמֵנִי פוֹל וְלוֹד בִּיקֹד יְקוֹד פֶּסַח:
וְאִמְרָתָם זִבַּח פֶּסַח:

ע וְרֵהוּם בְּנוֹב לְעַמְדָּה עֲנֵת פֶּסַח:
פ סִיר כְּתָבָה לְקַעֲקַע צוֹל בִּפְסַח:
צ פֹּה הַצִּפִּית עֲרוֹךְ הַשְּׁלַח בִּפְסַח:
וְאִמְרָתָם זִבַּח פֶּסַח:

ק הַלְבָּנָה הַדְּסָה צוֹם לְשֵׁלֶשׁ בִּפְסַח:
ר אֵשׁ מִבֵּית רִשָּׁע מַחְצֵת בְּעֵץ חֲמִשִּׁים בִּפְסַח:

ש תִּי אֵלֶּה רְנַע תְּבִיאָה לְעוֹצִית
ת עוֹז יִדְךָ וְתָרוֹם יְמִינְךָ בְּלִיל הַתְּקַדֵּשׁ חַג
וְאִמְרָתָם זִבַּח פֶּסַח:

ואל הבקר רץ זכר לשור ערך פסח: והעמודה הי' בפסח: ועמוס דומים בו' לפי שזון סדום הי' גדול כאמר עליהם וה' המטיר על סדום וגו' כמ"ס במזמרים אש וזכר מתלקחת מן השמים משא"כ באדום כאמר כהפכו נחליה לזפת ולא מן השמים לפי שחטא סדום היה גדול משל אדום על שבעלו זדקה לז"א חלץ לוטמיהם בשביל ומצו' אפה שהיה מכנים אורחים והיה נזהר בצדקה: טאטאת ארמית מוף בו' זהו המאריים שנענשו בשביל קושי השעבוד ראש כל און הם בכורי מארים מהצת: על בן בכור מישראל פסחת דלגת וחמלת עליהם: מסוגרת סגרה בו' זה יריחו נשמרה מדין צימי גדעון בצליל שיעורי עומר פסח כנדרש על והנה צליל לחם שעורים מלמד שמצות עומר הבא מן השעורים עמדה להם: שורפו משמני פול ולוד בו' עור היום בננו לעמוד בו' שסנחרב וסיעתו שעמדו בננו לא נהרגו אלא בשביל זכות פסח: פס יד כתבה לקעקע צול אותה יד שכתבה פורענו' של בבל להודיע שהכה את בבל במזל העליון: קהל בנסה הדסה לשלש צום כדאי' במדרש ויעב' מרדכי שהעביר י"ט ראשון בתענית והטעם מסני שאלו הכומו' היו בשביל שנהנו מסעודתו של אותו רשע ופי' בעל ז"ל שפגמו בצורה שבע"פ שבישול גויס ונסך אסורי' מלדבנן ע"כ כזה להתענות בפסח: וזכות זה ראש מבית רשע מחצת בו' זהו מפלת המן ולז"א תעוז ידך ותרום ימינך כליל התקדש חג פסח כי בניסן נברא העולם: וכתב בעל שג"ה כי הגאולות רומזים על הכריאה ובניסן נברא ובניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל:

בפסח:
פסח:
כי

בפסח: פסח: כי

אברבנאל כח

לשנה

רמזים למצות של פסח

הגדה

מטה אהרן

כבר כתבו חכמי האמת שהמצות האלהית מלבד מה שיש בעשייתן מהעדות והמשפטים והטעמים אשר זכרה התורה בהם עוד יש בענינים רמזים והערות לענינים עליונים ולמדעים יקרים מטבע המציאות והישרת בני אדם להשגת שלמות' לכן על כל מצות חג הפסח האלהי ראיתי לחקור עליה' פה משום שלימות המלאכה' וכמסת' הוד לבקש עליהם דרך ישרים אמרי אמת ובאשר הם סוף כל האדם יהיה זכרונם בסוף המאמר' ואומר ששורש הדברי' האלה כלם הוא שראוי לבעלי השכל שיכלו ימיה' בטוב ויפקידו על ומנם שלא להוסיף לבטל' אלא להשלים את כפס' וכמ' ש במשכ' (אבו פ' ד')

יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה וכו' וכדי שלא יהיה אכזרית ומכיס מעניניו ראית' החכמה האלהית להעיר את האדם במצותיו על קול ימיו' וכמאמר רבי ערסון (שם פ"ב) היום קצר והמלאכה מרובה' ולפקוד עיניו ברא' ה' את עולמו במספר ו' הימי' אשר בהם עשה את השמים ואת הארץ ויוס' השביעי שבת וינפש' כדי שהאדם ידע וישיביל שימי שנותיו שנעים שנה ושלא יוציא אותם לריק' ויוס' השביעי יכוח וישוב בעול' הנשמות' ולהדריך את האדם באמתת ענינו כשראה הקב"ה לזכות את ישראל ולקח אותם לעם סגולתו עש' צ"מ וזוהי אות' על מצותיו ועוררם על ענין בריאתו וימיו וחיי' ויוס' מותו כי הנה היה העם הנפדה מאזרים מפאת טבע' ומולדתם ואבותיהם היו שם במצור ובמאזק דמיון העוב' היושב במעי אמו כי עם היו' נפשם חנוכה מתח' כסא הכבוד הוא שם בעדר השלימות מתבוננם בדמו' למה הולך דומה במעי אמו מקופל ומנוח כפנקס וכו' ונר דלוק על ראשו וכו' כמו שבא בפ' המפלת' וכמו שהולך לא יא' לאויר העולם מבטלי שיתחדשו כאבים חוקים חבלי לידה ככה כשהולך הקב"ה את ישראל מאזרים הכה במאזרים מצות רבות' וכמו שהולך ביציאתו לאויר העולם לא יורגל מיד לאכול האוכלי' הנס' כי אם חמא' ודכש יאכל עד הגיעו לגבול המסתחוק לאכול לשבע ועם זה יאמר לחינוך וגידול שיתקשר במעשיו לאציו שנשאים ככה בראת ישראל מאזרים' האכילם את המן מ' שנה והביאם במדבר בחינוך ולימוד התורה כדי שאחר כן ידעו את ה' ויתדבקו בעבודתו וכבר כתבו חכמי הטבעיים שד' תקופות השנה הם כנגד ד' זמנים ששערו בחיי האדם' הוצא הראשון שהוא האביב היא כנגד הילדות והשחרות וימי הנעורים' והקיץ כנגד זמן הבחרות שבו יתכבד הלוח' וירצה החוס' והחורף כנגד זמן הזקנה עם השארות הכח' ולכן עם היותו בן הבקר והערב קרים היו הצהרים חמים להיות בו עדיין מחוס הקיץ והבחרות' והסתיו הוא כנגד הישיבות וחולש' הכח ואפיסתו ולכן הוא כלו קר ואוכן למות' וההנתינה הואת בחר ה' שיהיה היציאה מאזרי' בחדש האביב שהוא דוגמת איתנו

וְלֶחֱדָה בִּי לֶחֱדָה אֶף לֶחֱדָה לֶחֱדָה
הַמְּמַלְכָה: בִּילוֹנָאָה: בִּילוֹיָאָה:
לְשָׁנָה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם

רוך' אתה יי אלהינו מלך' העולם' בורא פרי הגפן:

ושוותה ואחר כך אומר ברכה א' מוט' און טרינקט מוט' דער נאך זאגט און דינט ברכה אי ביצרן קאדה אונז שו וואזו רישקובדאדוש אי דיראן

ברוך' אתה יי אלהינו מלך' העולם' על הגפן ועל פרי הגפן ועל תנובת השדה' ועל ארץ תמדה טובה ורחבה' שרצית והנחלת לאבותינו לאכול מפריה' ולשבוע מטובה' רחסי אלהינו עלינו ועל ישראל' עמך' ועל ירושלים' עירך' ועל מקדשך' ועל מנבחתך' ובנה ירושלים' עיר קדשך במהרה בימינו' והעלינו בה' ושמחנו בתוכה' ביום השבת הזה וביום חג המצות הזה' כי אתה אל טוב ומטיב לכל' ונודה לך על הארץ ועל פרי הגפן' ברוך' אתה יי' על הארץ ועל פרי הגפן:

לשנה הבאה בירושלים שאז יתגל' גבורתא דיליה כמלקדמין במהרה בימינו אמן: ברוך אתה כו' על הגפן כו' א' בזוהר פ' משפטים מכל אילנין לית תבירין וכתיבין בגפן כן אנון ישראל בגלותא כתיבין בתר כתיבין' לכך בברכה ראשונה שהיא ברכת הנהנין והנאה היא מפרי הגפן לכך א"א אלא פרי הגפן' אבל ברכה אחרונה היא ברכה להקב"ה שיגאלנו מן הגלות לכך אומרים על הגפן ועל פרי הגפן לרמוז על ישראל שהם כתיבין בתר כתיבין כדמיון לגפן ופרי הגפן לכן אמר רחם על ישראל עמך כו' שאז יהי' הגפן לעונה לכסך יין על המזבח ויוציאנו מן הגלות: חסל סדור פסח כו' כן מבה לעשותו אף שעדיין לא באנו לא"י שעי' נעשה התעורר' להתעורר זכות אבות' וק' הלא א"א להקריב קרבן פסח בח"ל' לז"א שנבקש זך שוכן מעונה שתשפיע עלינו אור הוד מאוירא דא"י' ובמה תשפיע' קומם קהל מי מנה' שיהיו ישראל ס' רבוא ואז יהי' עלינו אוירא דא"י' ואז נוכל לבקש קרב גדול נטעי כנה שבזכות אבות נעשה התעוררות למטה ואז נוכל להיות אח"כ פדוים לציון ברגה להגאל בזכות אבות: אדיר הוא כו' וק' אם הוא תכלית כ"כ בזנין ב"ה למה לא בדרא באות ט' כמו לוז שמסוס זה אין מלאך המות שולט בו' ותירך אל בנה שבנין ב"ה הוא בשם של אל שהוא סוד העולם הבא וחשוב יותר מלוח שהוא רק חיי ע"ה' ועוד קחשיב ואזיל כל הא"ב להורו' שבמקו' ב"ה מתנוצצי' כל כ"ב אותיות התורה וא"כ הוא חשוב יותר מלוח' וקחשיב תארים אלו

עד כאן מנהג ספרדים ושאר אומרים אשכנזים
חסל סדור פסח בהלכתו' בבר' משפטו ותקתו' באשר זכינו לסדר' אותנו' בן גזקה לעשותו' זך שוכן מעונה' קומם קהל מימנה' קרבנה' נטעי בנה' פדוים לציון ברגה:
אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב: במהרה במהרה בימינו בקרוב: אל בנה' אל בנה' בנה ביתך בקרוב

רמזים למצות של פסח כט

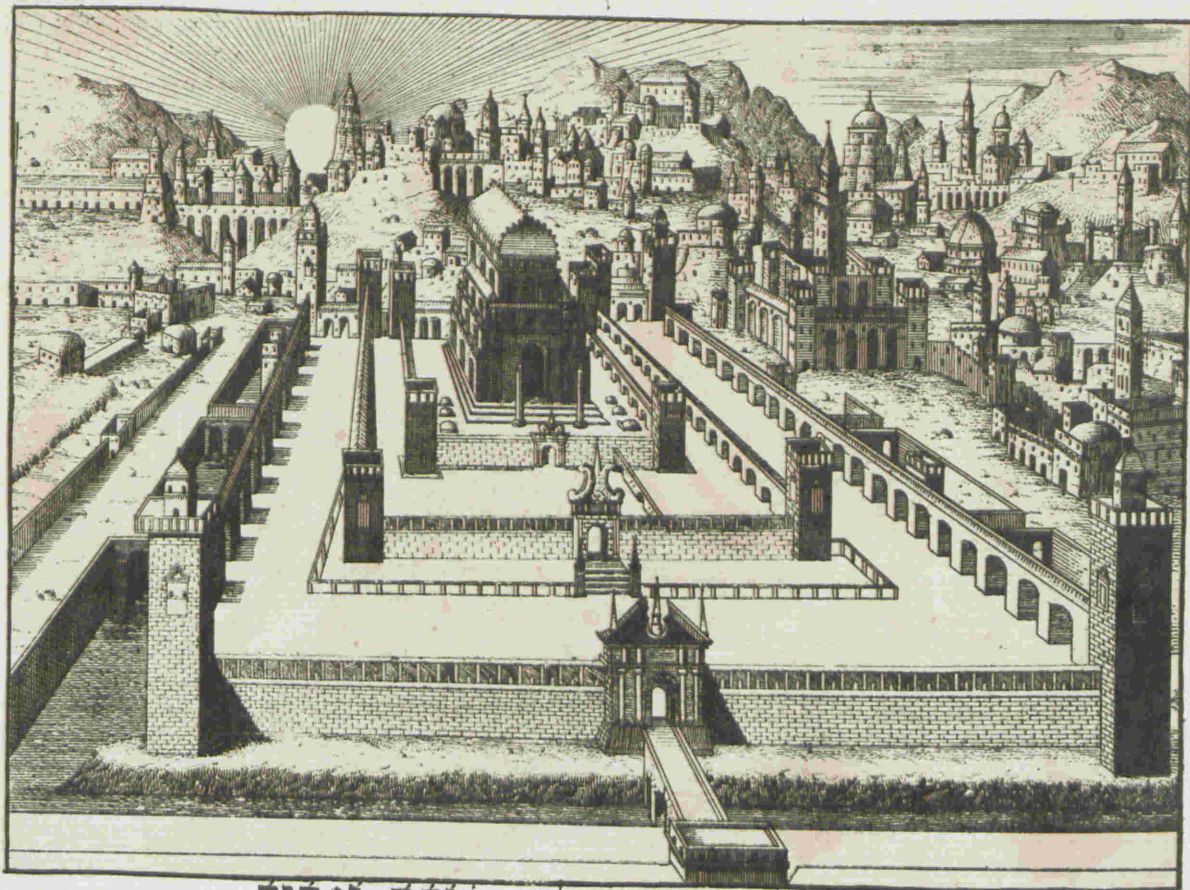
בְּקָרוֹב: בְּחוֹר הוּא יִבְנֶה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.
בְּמַהֲרָה בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב. אֵל
בְּנֵה. אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב: גְּדוֹל
הוּא. גְּדוֹל הוּא. יִבְנֶה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.
בְּמַהֲרָה בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב. אֵל
בְּנֵה. אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב:
הָרוֹר הוּא. וְתִיק הוּא. זָכַאי הוּא. חָסִיד
הוּא. יִבְנֶה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב. בְּמַהֲרָה
בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב. אֵל בְּנֵה. אֵל
בְּנֵה

אֵלּוּ לִפִּי שֹׁאֲנוּ מִצַּקִּים מֵאֵתֶּךָ
 שִׁיבֵנָה ב' ה' וְאִזְּ יִיבֹת תֹּאדָרִים אֵלּוּ
 מֵה שֶׁלֹּא הָיוּ בְּחֹרֵבֵנוּ לִכְן אֲמַר
 אֲשִׁית אֲדִיר הוּא שֶׁהוּא שֶׁסֶּל
 אֲדִיר שִׁינֹק מֵשֶׁס שֶׁל אֵי"ה וְאִמְתִּי
 יֵה"י הֶסֶם בְּמִלּוּאָה יִבְנֶה בִּיתוֹ
 בִּקְרוֹב וְאִזְּ יֵה"י שֶׁסֶּל דְּכֹ"ף בְּזֹהֶר
 שֶׁבְּגִלוֹת יִשְׂרָאֵל וְחֹרֵב ב' שֶׁסֶּל
 אֵי"ה חֶסֶד ח' ו' שֶׁ יִחְזָקֵאל הִיָּה
 הִיָּה דְּכָר ה' חֶסֶד א' בְּחֹזֶר הוּא
 שֶׁחֲרִיב ב' ה' אֲחֵרֵי א' ה' כִּיכּוֹל
 הִזְקִין הֶקֶם"ו וְאִזְּ יִכּוֹל לַעֲשׂוֹת נָסִים
 וְכִשְׁכִּיב"ל ב' ה' אֵלּוּ שֶׁקֶ"ב ב' בְּמֹ'
 הוּא כִּיכּוֹל יִכּוֹל לַעֲשׂוֹת נָסִים
 וְאִזְּ בְּגִלְאֲנֵנו עַל הַפֶּסֶק וְיִצָּא מִן
 בֵּת לִיוֹן שֶׁחֲרִיב ב' ה' כִּיכּוֹל כֶּחֶסֶד
 הָאֲצִילוֹת מִן הַכְּבוֹד וְז' שֶׁגִּדּוֹל הוּא
 כִּשְׁיֵבֵנָה ב' ה' אֵלּוּ יֵה"י הָאֲצִילוֹת גְּדוֹל
 בְּמוֹ שֶׁה"י מִקְדַּמֵּת דָּכָא רִדְגוּל הוּא
 בְּצִינָן ב' ה' יִרְבֵּה חִילִּים וְדוּלִּים
 מִשָּׁא"ל בְּחֹרֵבֵנוּ נִחְמַעְנוּ הַגְּדוּדִי

מחיות. וכשיבנה ב"ה הדור הוא בלבדו משא"כ בחורבנו כתב הגאנטי
שהשכיב כביכול מתלבש בחזונים בלבדו ישן המזוהם. ותיק הוא שגבורתו
יתגלגלו בדמיו' ואז נקרא ותיק מה שלא היה בחורבנו. וכת' הגאנטי בפסוק
כל מבדיה היולה כי ראו ערותה כביכול בחרבן ב"ה הכניסו החזונים איתו'
ר"ע בשם של"ה ונעשה ערו' ה' לו' כשיבנה ב"ה וזכאי הוא שיהיה הרע משם
של"ה ויעשה הקב"ה וזכאי כביכול. חסיד הוא שג"ה בניו עליו החסידים שהוא
לפנים

מִשָּׁל"כְּ בַחֲזוֹרְכֵנוּ כַחמַעֲטוֹ הַגְדוֹלִי
מַחֲיִילוֹת • וְכַשִּׁינָה ב'הָ הָרֹר הָיָה בִלְבוֹשׁוֹ מִשָּׁל"כְּ בַחֲזוֹרְכֵנוּ כַתֵּב הַגְּלָנְטִי
שֶׁהַשְּׂכִיבִי כְּבִיכּוֹל מִתְּלַבֵּשׁ בַּחֲזוֹנִים בִּלְבוֹשׁ יֵשֶׁן הַמְּזוֹסֶה • וְתִיקָהּ הָיָה שֶׁבִּנְדִּירָתִי
יִתְּגַלְגֵּל בְּרַחֲמֵי' וְלֹא נִקְרָא וְתִיקָהּ מֵהָ שֶׁלָּה הִיָּה בַחֲזוֹרְכֵנוּ • וְכַת' הַגְּלָנְטִי בַפִּסּוֹק
כָּל מַכְבִּידָה הַיִּזְלוּהָ כִי רָאוּ עֲרֹתָה כְּבִיכּוֹל בַּחֲרָבֵן ב'הָ הַכְּנִיסוּ הַחֲזוֹנִים אוֹתוֹי'
ר'ע' צֶסֶס שֶׁל ו'הָ וְנַעֲשֶׂה עֲרוֹה' לֹא' כַשִּׁינָה ב'הָ וְכַיִּי הָיָה שֶׁכִּילָה הָרַע מִשֶּׁ
שֶׁל ו'הָ וְיַעֲשֶׂה הַקֵּב' וְכַיִּי כְּבִיכּוֹל • חֲסִיד הָיָה שֶׁב'הָ בְּנוֹי עַל הַחֲסִידִים שֶׁהָיָה
לַפִּטִּים

וְלֹא בִיטּוֹרִים לַמֶּרְק • אֵלָּה כֻּלָּם תּוֹלִין וְיִמִּית' מֶמֶרְק' וְעַל זֶה נֶאֱמַר (יִשְׁעִי כ'ב) וְנִגְלִיהָ לַאֲזִינֵי' כְּבָאֹת אִם יִכּוֹפֵר הָעוֹן הִזֶּה לָכֵס עַד תַּמּוֹתוֹן • וְהִנֵּה הַתְּשׁוּבָה
לָמִי

צורת כה ועד ירושלים תזכר אכיר

מפה אחרת

באזה לרמוז אל הנהגת האדם בחייו שיה' בתמימה וטהרה מבלי יצר הרע ואור שצניס ולכן הוהירו הקדושים שימור האדם בענין האזה משע הטמימה שה' הוהן שבו מחיל האדם לכבוד ולטען אחרי עניני העולם הזה כי מאן צריך שימור' והוהירונו כעל שיעור העיסה שימור האדם עיסתו והנהגתו בשמימי גופו וחומריו באזה במשקל ובמאורה' וזוהי הקורה שאכל עם המ' מרור שהוא רמז לכניס' הוצ' והכניס הכחות הנשמיות כי אותם המצירות אשר ירענש גופו בכנישת יצרו ומחק לנפש' ואמנם ענין הפסח ירמזנו להפסד הנק' והפסד הכסף מאנו ולכן יואכל על מצות ומרור' שכאשר תבא המות על ההנהגה הטובה ומצירות כנישת הוצ' יהיה הפסח קרבן לה' ותהיה שחיטתו אצל מזהב' ואכילתו והפסדו במקום קדוש' ותהיה אכילתו ציליה שתרמזו לענת המצות' ועד חזות שהוא חצי המזרחי' שהחצי האחד הוא מיוחד לנפש' ולא יואכל בו דבר נשמי' ולפי שהיה קרבן הפסח רמז לגוף האדם במותו והפסדו לכן היה על כרעיו ועל קרבנו דומת האדם בעת מותו עם כל איבריו' ושיאכל למנוחו ולרמוז על חברת קרוביו ואוהביו בחייו' ושלא יהיה האכל אלא צלי' להיותו רחוק כדרך רמז שהיה לו שם טוב ביום מותו' ולפי שהיה הפסח מור' על המות והפסד הנק' כזה שהיה אכילתו באחרונה ולא יאכלו אחריו כלום' באשר הוא סוף כל האדם ואחרית הדרך' ולפי שפי שהיה כמו שזכרו הרופאים כלכלים בארבעה זמנים' בערות ובחירות ונקמה ושיבה כמו שזכרתי לכן תקנו אסתר ד' כוסות' כי ד' המה ישתה האדם בחייו' הנה הפסח רמז על שנה המצות תרמזו אל בריאת האדם וחיוו ומספר שנותיו וטהרת הנהגתו ובנישת יצרו ועצ' גופו' ושלמות נפשו וסופו ומשנתו לפני המס':

מטה אהרן ל

אחד מי יודע כו' כי הוא ידוע
שאחד הוא אלהינו רק

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַפְרִיחַ חַיֵּי עוֹמָר :

הַיּוֹם יוֹם אֶחָד לְעוֹמֶר:

הַמִּקְדָּשׁ בַּמִּהְרָה בְּיָמֵינוּ וְחֵן חֲלֻקָּנוּ בַּתּוֹרָה:

וּבְאֶרֶץ:

שָׁנִים' מִיּוֹדֵעַ שָׁנִים אֲנִי יוֹדֵעַ שְׁנֵי לַחֹת הַבְּרִית אַחֵר

[illegible]

הַבְּרִית • אַחֲרַיִלְהִינוּשֵׁב שְׁמִיּוֹבְאָרֶץ:

אַרְבַּע מִי יָדַע · אַרְבַּע אֲנִי יָדַע · אַרְבַּע אֲמָהוֹת · שְׁלֹשָׁה

וּבְאֶרֶץ:

חֲמִשָּׁה מִי יֹדֵעַ חֲמִשָּׁה אֲנִי יֹדֵעַ חֲמִשָּׁה הוֹמְשֵׁי תוֹרָה •

אַחַד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּשֵׁם יְסוּבֵי אֶרֶץ:

שִׁשָּׁה מִיּוֹדֵעַ שִׁשָּׁה אֲנִי יוֹדֵעַ שִׁשָּׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה חֲמִשָּׁה

חטאו בעגל שיש להם תירוקן לי צוית ולא להם - אלא לי צוית אינו תירוקן כי לכך נאמר אלהיך בלשון יחיד כמו שדרשו על

שהיו כנס כבד אחד ולא משה כבדד חזר * ולפי' הוא פי' ויחן ישראל ישראל ממש ולא ישראל סבה * ח"כ מוכח שהי' קודם מ"ת הי' דעים כישראל ויעקב * קנה השפחות כבדי נח והיו כקראי' שפחות ולא אמהות וא"כ שפיר אני יודע שהם ארבע אמהות ולא יותר * חמשה מי יודע שהי' יודע שהם * חמשה חומשי * תורה אך ק'מה חמשה לאי שבעה על הפסוק חכבה עמודיהם אלז' ח"מ"ת * לז"א חמשה אני יודע שהם רק משה חומשי תורה * חמשה ארבע אמהות * שמה הוכחה לעיל שבעה חמשה כקראים שפחות ואי אמרינן רב שנתביר כקטן שנוכל דמי הלא יעקב גיירין ויכולין להיות אמהות כמו האמהות אלא מוכח דגר לא היו כקטן שנוכל * ומה מוכח שמהם רבינו לא הי' כהן דל"כ הי'ך כשא' כפורה שהיתה גיורת * ולפי' נוכלל לומר הפי' על חכבה עמודיהם שבעה אלז' וימי המלוואים וכפי' האלשיך שלכן כקראו חגיגה שלא הי' כנין ממש שכלז' וימי המלוואים הי' המשכן נחשב כמו במה לכך הותר למשה לקרב בז' ימי המלוואים שלא הי' כהן שזר מותר להקריב בבמה * ולפי' אין הכי' של חכבה עמודיהם שבעה על ז' ח"מ"ת וא"כ שפיר אני יודע שהם חמשה חומשי תורה ולא יותר * שישה מי יודע שהם רק שישה סדרי משנה והלא אית' בע"מ שבימי מתושלח היו לומדים שבע מאות סדרי משנה * אלא שהפסוק והיה אמונת עתך מורה שאינם רק ששה סדרי משנה * וק' דלמא מורה זה הפסוק על תרומות ומעשרות נכבד העולם שהי' בראשית מורה בשביל תרומות ומעשרות נכבד העולם * אלא

מטה אהרן

אמה סוכר סגראטית מורה ברא
ש"ת שמורה על שית אלפי שני הוי
עלמא וחד חרוב שכן בפסוק
בראשית י"ז תבות נגד שית אלפי
שני הוי עלמא וחד חרוב יוק' דלמא
הז' תבות מורים נגד ז' ספרי
תורה אלא אינו כ"א חמשה לז"א
ששה אני יודע שאינו כ"א ששה
סדרי משנה ולא יותר שהרי הם
חמשה חומשי תורה ולא יותר וא"כ
הז' תבות של בראשית הם נגד שית
אלפי שני וחד חרוב ולא שיש
ספרי תורה ואין ש"ל בראשית
בשביל תרומות ומעשרות נברא
העולם ולפ"ז הפסוק והי' אמונת
עתק ג"כ אינו מורה על תרומות
ומעשרות רק מורה על ששה סדרי
משנה ולא יותר שבעה מי יודע
שהי' יודע ששה שבעה ימי שבתא
אך קשה לו קושי המקובלים כי
הששה ימים הם נגד שית אלפי
שני ועל חד חרוב מורה השבת
אדרבא השבת מורה על הטובה ולא
על החורבן ולא הי' לו לרמוז אלא
ששה ימים ולמה כלל ג"כ חד חרוב
עמהם הרי החרוב אינו כלום לז"א
ששה סדרי משנה שמה הוכחתי
בבראשית הוא ברא ש"ת ומזה
הטעם יש ז' תבות להורות על שית
אלפי הוי עלמא וחד חרוב וא"כ
ספיר אני יודע למה קחסיב שבעה
ימי שבתא ששמה מי יודע הטעם
למה שמה ימי מילה כקושי בעל
סודי רזי היה לו להכניסו לקדושה
מיד וא"ת כתיב וכל בשר
לחיות הקדש רכ"ו כנפים ובחטא
העגל נתמעטו ב' כנפים מכל חיה
שהם אותן שבהן מכסין רגליהן ומד'
חיות נתמעטו ח' כנפים ובשביל זה
ניתן להם ח' ימי מילה וק' דלמא
הוא כתובות הגאונים שיש לחיות
ששה כנפים ובכל ח' אומרת שירה
לז"א שמונה אני יודע הטעם ח'
ימי מילה משום שבעה ימי שבתא
שיתא סדרי משנה שמה הוכחתי
לעיל שז' ימי שבתא הם נגד שית
אלפי שני וחד חרוב שיום השבת הי'
נגד האלף החרוב ולפ"ז שיש
כנפים לכל ח' ובכל יום אומרת
שירה בכנף ח' וביום השבת אומרת
הארץ שירה למה אמרה הארץ
שירה ביום השבת שרומז לרעתה
שהוא חד חרוב אלא מוכח כפי'
הראשון שיש לכל חיה רכ"ו כנפים
ומכל ח' נתמעטו ב' כנפי' ושפיר
הוא שח' ימי מילה הם נגד הח'
כנפים שנתמעטו מד' חיות
תשעה מי יודע למה אדם נולד לט'
ירחים וא"ת כמו שכתבו
המקובלי' שלא יוכל ליצא מהרע עד
ע' ירח לידה שהם ר"ע ימים הרי
הטעם של ח' ימי מילה הוא להעביר
עליו יום השבת שאז יוכל ליצא
מהרע ולא קודם לכן לז"א שמה
ימי מילה שמה הוכחתי לעיל

הגדה

חומשי תורה ארבע אמהות שלשה אבות שני לחות
הברית אחד אליהנו שבשמיסובארגן

זעקש מול' דאז מוזי מבר אער מול' דאז זעלבן ווייט מיך זעקש זיין דימ לערנונג פילן זיין דימ בילר פיר זיין דימ איוטר דרייט זיין דימ פערט לוייט טמבן אמיזט מיינג מוזי מונד דער דא לעבט מול' דער דא טוועבט מין דעס היאל מול' דער ערד

שבעה מי יודע שבעה אני יודע שבעה ימי שבתא ששה סדרי משנה חמשה חומשי תורה ארבע אמהות שלשה אבות שני לחות הברית אחד אליהנו שבשמיסובארגן

זיבן מול' דאז מוזי מבר אער מול' דאז זעלבן ווייט מיך זיבן זיין דימ פיינרונג זעקש זיין דימ לערנונג פילן זיין דימ בילר פיר זיין דימ איוטר דרייט זיין דימ פערט לוייט טמבן אמיזט מיינג מוזי מונד דער דא לעבט מול' דער דא טוועבט מין דעס היאל מול' דער ערד

שמונה מי יודע שמונה אני יודע שמונה ימי מילה שבעה ימי שבתא ששה סדרי משנה חמשה חומשי תורה ארבע אמהות שני לחות הברית אחד אליהנו שבשמיסובארגן

אכט מול' דאז מוזי מבר אער מול' דאז זעלבן ווייט מיך זיבן זיין דימ פיינרונג זעקש זיין דימ לערנונג פילן זיין דימ בילר פיר זיין דימ איוטר דרייט זיין דימ פערט לוייט טמבן אמיזט מיינג מוזי מונד דער דא לעבט מול' דער דא טוועבט מין דעס היאל מול' דער ערד

תשעה מי יודע תשעה אני יודע תשעה ירחי לידה שמונה ימי מילה שבעה ימי שבתא חמשה חומשי תורה ארבע אמהות שני לחות הברית אחד אליהנו שבשמיסובארגן

ניין מול' דאז מוזי מבר אער מול' דאז זעלבן ווייט מיך ניין זיין דימ גווינונג זעקש זיין דימ לערנונג פילן זיין דימ בילר פיר זיין דימ איוטר דרייט זיין דימ פערט לוייט טמבן אמיזט מיינג מוזי מונד דער דא לעבט מול' דער דא טוועבט מין דעס היאל מול' דער ערד

עשרה מי יודע עשרה אני יודע עשרה דבריא תשעה ירחי לידה שמונה ימי מילה שבעה ימי שבתא ששה סדרי משנה חמשה חומשי תורה ארבע אמהות שני לחות הברית אחד אליהנו שבשמיסובארגן

צעקש מול' דאז מוזי מבר אער מול' דאז זעלבן ווייט מיך זעהן זיין דימ לעה גבאט ניין זיין דימ גווינונג זעקש זיין דימ לערנונג פילן זיין דימ בילר פיר זיין דימ איוטר דרייט זיין דימ פערט לוייט טמבן אמיזט מיינג מוזי מונד דער דא לעבט מול' דער דא טוועבט מין דעס היאל מול' דער ערד

אחד עשר מי יודע אחד עשר אני יודע אחד עשר כוכביא עשרה דבריא תשעה ירחי לידה שמונה ימי מילה שבעה

הטעם הוא משום הח' כנפים שכתרו ולא בשביל שיעבור עליו יום השבת ולעולם תקף שכלו הר' עימים הוא יוצא מהקליפה ולכן שפיר הם ט' ירחי לידה עשרה מי יודע הטעם למה אמר הקב"ה עשרת הדברות לז"א עשרה אני יודע הטעם משום תשעה ירחי לידה שמה הוכחתי שהם מטעים שבמציאמו הוא הולך מסערא דרע וע"ז מורה והארץ היתה תהו ובהו אלו מעשיהן של רשעים כי מצד החומר האדם מוכן לחטא ולפ"ז נכלל לומר שהפסוק בראשית ברא מורה על סדר הבריאה והוא נמי מאמר הוא ושפיר אני יודע למה הם עשרה דבריא נגד עשרה מאמרות אחד עשר מי יודע למה הם נכלל אחד עשר כוכביא אס בשביל י"א שבעים למה כלל את ראובן עמהם והלא קטא ולמה ממיינא הוא לז"א תדע שראובן לא קטא שהרי תשעה ירחי לידה שמונה ימי מילה שמה הוכחתי שזהאין היתה

הגדה

שבעה ימי שבתא. ששה סדרי משנה. חמשה חומשי תורה. ארבע אמהות. שלשה אבות. שני לחות הברית. אחד אלהינו. שבשמים ובארץ:

אילף מול דאט מוז חבר אער. מול דאט זעלבן ווייט מיד. מיינן זיין דיא טטערן. זעהן זיין דיא זעהן גבאט. ניין זיין דיא גוויטק. מלכט זיין דיא בטניידונג. זיבן זיין דיא פייירדונג. זעקס זיין דיא לערנונג. פיינל זיין דיא ביכר. פיר זיין דיא איטר. דריי זיין דיא פערט. מווייט מוז מונד גאט דער דא לעבט. מול דער דא טוועבט. מין דעס היאל מול מוין דער ערד:

שנים עשר מי יודע. שנים עשר אני יודע. שנים עשר שבטיא. אחד עשר כוכביא. עשרה דבריא. תשעה ירחי לידה. שמנה ימי מילה שבעה ימי שבתא. ששה סדרי משנה. חמשה חומשי תורה. ארבע אמהות. שלשה אבות. שני לחות הברית. אחד אלהינו שבשמים ובארץ:

זווערף מול דאט מוז חבר אער. מול דאט זעלבן ווייט מיד. זעלבן זיין דיא טטערן. זעהן זיין דיא גבאט. ניין זיין דיא גוויטק. מלכט זיין דיא בטניידונג. זיבן זיין דיא פייירדונג. זעקס זיין דיא לערנונג. פיינל זיין דיא ביכר. פיר זיין דיא איטר. דריי זיין דיא פערט. מווייט מוז מונד גאט דער דא לעבט. מול דער דא טוועבט. מין דעס היאל מול מוין דער ערד:

שלשה עשר מי יודע. שלשה עשר אני יודע. שלשה עשר מדיא. שנים עשר שבטיא. אחד עשר כוכביא. עשרה דבריא. תשעה ירחי לידה. שמנה ימי מילה שבעה ימי שבתא. ששה סדרי משנה. חמשה חומשי תורה. ארבע אמהות. שלשה אבות. שני לחות הברית. אחד אלהינו שבשמים ובארץ:

דרייצעהן מול דאט מוז חבר אער. מול דאט זעלבן ווייט מיד. דרייצעהן זיין דיא טטערן. זעהן זיין דיא גבאט. ניין זיין דיא גוויטק. מלכט זיין דיא בטניידונג. זיבן זיין דיא פייירדונג. זעקס זיין דיא לערנונג. פיינל זיין דיא ביכר. פיר זיין דיא איטר. דריי זיין דיא פערט. מווייט מוז מונד גאט דער דא לעבט. מול דער דא טוועבט. מין דעס היאל מול מוין דער ערד:

חד גדיא חד גדיא. דובין אבא בתרי זוי. חד גדיא חד גדיא:

אין ליקלין. דאט דא האט גקויפט אין פערטליין. מוס מווייט פערטיק. מין ליקליין. ואתא שונרא. ואכלה לגדיא. דובין אבא בתרי זוי. חד גדיא חד גדיא:

דא קאמ דאט קעללין. מול עטט דא ליקליין. דאט דא האט גקויפט אין פערטליין. מוס מווייט פערטיק. מין ליקליין:

ואתא בלבא. ונשך לשונרא. דאכלה לגדיא. דובין אבא בתרי זוי. חד גדיא חד גדיא:

דא קאמ דאט הינטליין. מול בים דאט קעלליין. דאט דא האט גקעשן דאט ליקליין. דאט דא האט גקויפט אין פערטליין. מוס מווייט פערטיק. מין ליקליין:

ואתא חוטרא. והפה לבלבא. הנשך לשונרא. דאכלה לגדיא. דובין אבא בתרי זוי. חד גדיא חד גדיא:

דא

קונו פיר"ט שווא כפוי טובה. א"כ ישמעאל דומה לחתול שהוא ג' כפוי טובה. ל"א ואתא שונרא. וזה ישמעאל שהוא כפוי טובה כשונרא ואכלה לגדיא. וזה יוסף שנמכר לישמעאלים. וא' בע"מ שהמזכירם הם קליפות חמור וכשמכרו את יוסף למזכרים כדווג שור וחמור ימיו כי יוסף נקרא שור וכתבו המקובלים שכוונתו

מטה אהרן לא

היתה תהו ובהו מורה על מעשה של רשעים ולא תהו ובהו ממש וא"כ לא תוכל לומר אלה תולדות השמים והארץ פוסל את הראשונים שפוסל תהו ובהו שהרי תהו ובהו אונן כפשוטו אלא מורה על הדורש הכ"ל אלא מוכח כדרש המדרש פ' בראשית כתי' הבא אלה תולדות וגו' וכתי' התם ואלה שמות בני ישראל להורות שבזכות השבטים נברא העולם ומו' מוכח שראובן לא חטא שהרי קחשיב ראובן ככלל אלו שבזולס נברא העולם וא"כ שפיר אני יודע למה י"א כוכבים שהם נגד י"א שבטים שהשתחוו ליוסף. שנים עשר מי יודע למה הם שנים עשר שבטיא דלמא זריכין להיות י"א שבטים כדאית' בראשית שחשב י"א שבטים מנשה ואפרים נגד י"א מדות. לז"א תדע שאינו ראוי להיות כ"א י"ב. שהרי אחד עשר כוכביא ומו' מוכח שראובן לא חטא שהרי נכלל עמה. ומה שבכלל יצועי אביו הוא כפי' הוזהר שאמר אין לאבא למיקם אלא י"ב שבטים נגד י"ב מזלות ושם יולד לו בר אחרא ויהרס בנין של מעלה ולכן שפיר אמר אני יודע שהם רק י"ב שבטים ולא י"א. שלשה עשר מי יודע שהם שלשה עשר מדיא דלמא ה' ה"ס ב' מדות ונוצר חסד לאלפים ה' ג' ב' מדות וא"כ הם י"ד מדות. והשיב שלשה עשר אני יודע שהם רק י"ג מדות. שהרי שנים עשר שבטיא כי ממה שאינו ראוי להיו' יותר מ"ג שבטים הוכחתי שראובן לא חטא ונכלל במנין שאר שבטים יוק' הלא אעפ"כ אין לראובן תירוק על כלכל יצועי אביו שהרי יוסף ראוי לזכרו משום שרעס עתיד לעמוד ממנו וא"כ הוצרך יעקב להוליד בר אחרא להשלי' י"ב שבטים ולמה כלכל יצועי אלא ע"כ שאינו מן הראוי לזכר יוסף לפי ששורת הדין נותנת לדון באשר הוא שם ולא על העתיד. וא"כ לא תוכל לומר ה' ב' מדות ה' קודם שיחטא וה' לאחר שיחטא. כי קודם שיחטא מדת הרחמים למה יולא מוכל לומר אע"פ שמן הראוי לדון על העתיד הקב"ה צמד"ה דן באשר הוא שם שהרי שורת הדין נותן לדון באשר הוא שם אלא ה' ה' הוא מדה אחת ונוצר חסד לאלפים ב' מדות ושפיר הם י"ג מדות ולא יותר:

חד גדיא דובין אבא בתרי זוי הוא יוסף שה' עשירי לשבטו כי לוי הוא חלק גבוה ולא בא במנין השבטים. וידוע ש"ב שבטים הם נגד י"ב מזלות א"כ יוסף שהוא עשירי ה' נגד חמש טבת שמזלו בדי טמכר בשביל כתונת פסים שהיה שוה משקל שני סלעים שעשה לו אביו ירש"י פי' ביעי' על פסוק על בן יתרה עשה שימעהל ה' כפוי טובה שהקב"ה העלה לו הכאר והוא יא' לקראת ישראל בנודות נפוחים. וא' בגמ' דהוריות מפני מה כלב מכיר את קונו וחמול אינו מכיר את קונו פיר"ט שווא כפוי טובה. ל"א ואתא שונרא. וזה ישמעאל שהוא כפוי טובה כשונרא ואכלה לגדיא. וזה יוסף שנמכר לישמעאלים. וא' בע"מ שהמזכירם הם קליפות חמור וכשמכרו את יוסף למזכרים כדווג שור וחמור ימיו כי יוסף נקרא שור וכתבו המקובלים שכוונתו

מטה אהרן

ספסליו וכו' שור וממור אז יולידו קליפות כלב * לז"א ואחא כלבא זה מצרים ונשך לשונא זה ישתעל מעשו בזה ליסמנחלים רעה גדולה שלקחו מהם את יוסף כי כל העובדה בזה למצרים בשביל יוסף * ואחא דמטרא זה מטה משה שהרא' לנילום נהי' מוציא בזה את יוסף מהנילום והפריד שור מממור וכו' הבה לכלבא שבעל בזה קליפ' כלב ואחא נורא זה העגל שהעליו יינו"ם וימנצ"ם הטם של זה שכתוב צו עלה שור לאש ויזא שור וממור ושרף לחטאת שביעל אותו התקון מעשה משה דמטה והחזיר העגל הקלנשה לקלנשה הראשון * ואחא מיא כדכתי' ויזר על פני המי' ובדקן כסנוחו וכו' להנרא שתקן קלקול עון העגל שבעשה ע"י השלכת הטם לאש * ואחא תירא החבנית שור שהוא פסל מנכה ושתא למיא קלקל התקון שבעשה ע"י בדיקת המים * ואי' בס' ככפי יונה שכתבא אד"הר נתקללו כל הב"ח ובעשת מ"ת נתקנו ובעשת העול חזרו ונתקללו ובהתקון של ההמונות והעופות היא השחיטה * לז"א בשביל הקנקול הזה שחזר למקומו ואחא השוחט ושחט לתורא שנתקנו ע"י שחיטה * ואחא מלאך המות ושחט לשוחט שע"י קלקול זה שחזר הזוהמא למקומו בתקלקל כמי מין האדם והנצרך לתקן קלקלו במיתה * וכתב בעל סג"ס שידוע שמלאך המות הוא סמאל וחזיו הראשון הוא ס"ת בקליפה הוא זוהמת נחם וחזיו האחרון הוא הקדושה הוא ח"ל נלעיתיד לפא ישחוט הקב"ה את מלאך המות דהיינו שחטה את המלה של סמאל ויהי' הם"מ דהיינו הקליפה בפני עצמה והקדוש' שהיא ח"ל בפני עצמה ויהי' המלאך המות מלאך שכלו קדוש * לז"א ואחא הקב"ה ושחט למלאך המות שישחוט אותה חזיה של ס"ת וישאר ח"ל * וכא' לציון גואל :

חמו ונצטרו הביאורים * בעזרת יוצר הרים * כאשר הורונו המורים * זכוחם יעמוד לדור דורים :

הגדה

דא קאמן דמט שטעקליין * מו"ל שו"ג דמט הינטליין * דמט דמט גביטן דמט קעלליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג :

ואתא נורא * ושרף לחוטרא * דהבה לכלבא * דנשך לשונרא * דאכלה לגדיא * דזבין אבא בתרי זוי * חר גדיא * חר גדיא :

דא קאמן דמט שטעקליין * מו"ל שו"ג דמט הינטליין * דמט דמט גביטן דמט קעלליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג :

ואתא מיא * וכבא לגורא * דשרף לחוטרא * דהבה לכלבא * דנשך לשונרא * דאכלה לגדיא * דזבין אבא בתרי זוי * חר גדיא * חר גדיא :

דא קאמן דמט שטעקליין * מו"ל שו"ג דמט הינטליין * דמט דמט גביטן דמט קעלליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג :

ואתא תורא * ושתא למיא * דכבא לגורא * דשרף לחוטרא * דהבה לכלבא * דנשך לשונרא * דאכלה לגדיא * דזבין אבא בתרי זוי * חר גדיא * חר גדיא :

דא קאמן דמט שטעקליין * מו"ל שו"ג דמט הינטליין * דמט דמט גביטן דמט קעלליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג :

ואתא השוחט * ושתא לתורא * דשתא למיא * דכבא לגורא * דשרף לחוטרא * דהבה לכלבא * דנשך לשונרא * דאכלה לגדיא * דזבין אבא בתרי זוי * חר גדיא * חר גדיא :

דא קאמן דמט שטעקליין * מו"ל שו"ג דמט הינטליין * דמט דמט גביטן דמט קעלליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג :

ואתא מלאך המות * ושתא לשוחט * דשתא לתורא * דשתא למיא * דכבא לגורא * דשרף לחוטרא * דהבה לכלבא * דנשך לשונרא * דאכלה לגדיא * דזבין אבא בתרי זוי * חר גדיא * חר גדיא :

דא קאמן דמט שטעקליין * מו"ל שו"ג דמט הינטליין * דמט דמט גביטן דמט קעלליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג :

ואתא הקדוש ברוך הוא * ושתא למלאך המות * דשתא לשוחט * דשתא לתורא * דשתא למיא * דכבא לגורא * דשרף לחוטרא * דהבה לכלבא * דנשך לשונרא * דאכלה לגדיא * דזבין אבא בתרי זוי * חר גדיא * חר גדיא :

דא קאמן דמט שטעקליין * מו"ל שו"ג דמט הינטליין * דמט דמט גביטן דמט קעלליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * דמט דמט גאטשן דמט ליקליין * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג * מו"ל מו"ל פערנינג :

תושלבע

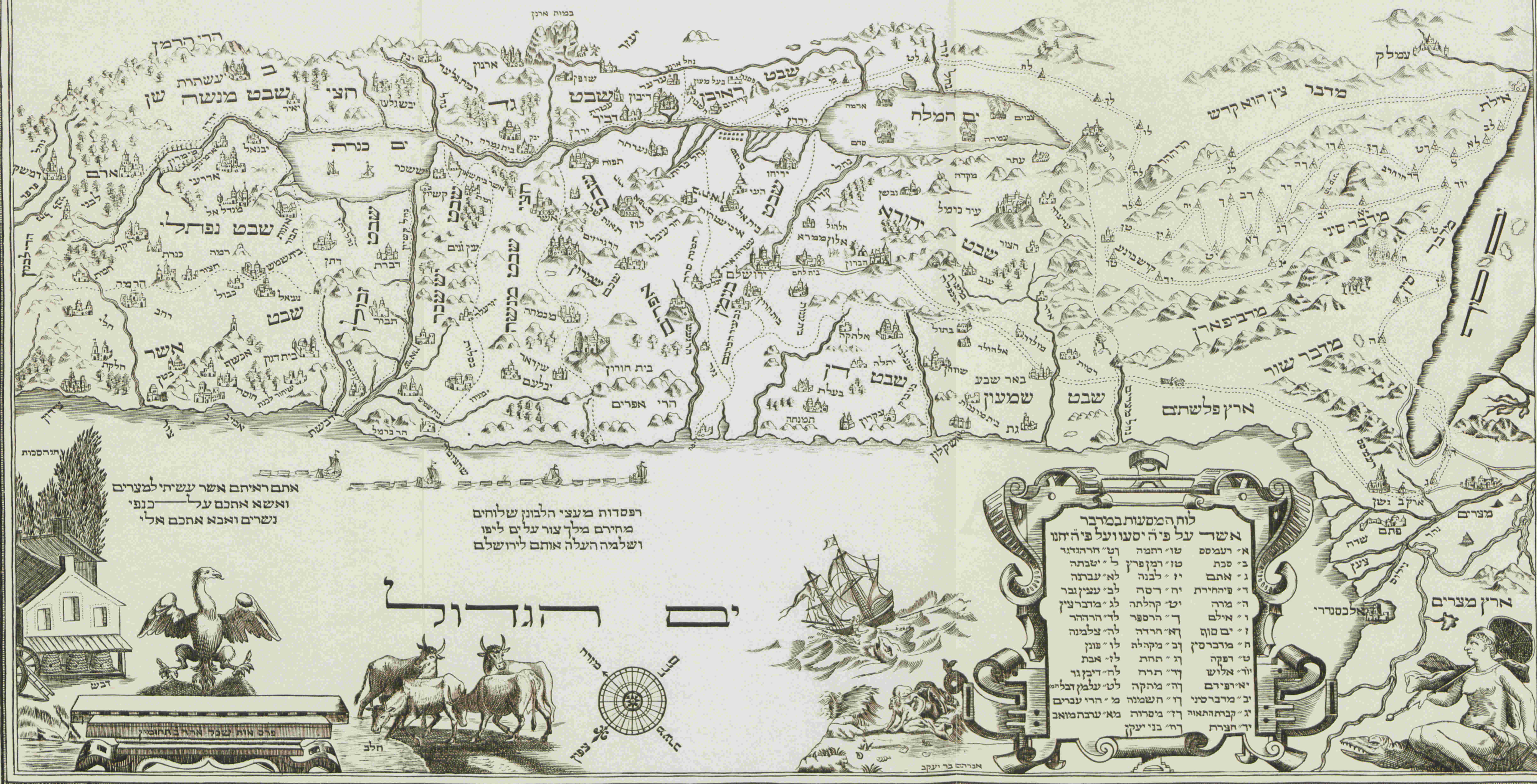
עֵינֵי תְּהִזְנֶה בְּמִשְׁרָם וּהְמִשְׁכָּלִים יִבְנוּ

אַתֶּם רֹאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לַמִּצְרַיִם
וְאֵשָׁא אֶתְכֶם עַל-כִּנְפֵי
נְשָׁרִים וְאָנֹכָא אֶתְכֶם אֵלַי

זאת לדעת לכל בר דעת דרך המסעות ארבעים שנה במדבר והרוחב והאורך של ארץ הקדושה מנהר מצרים עד עיר דמשק ומנהל ארץ עד הים הגדול וכתובו כל שבט ושבט חלק נחלתו כאשר עיניכם תחזנה במשרם והמישכלים יבינם

לוח המסעות במדבר

אשר על פיה יסעו על פיה יחננו

א' רעמסס	טו' רחמה	קט' חרהגור
ב' סכת	טז' רמון פרץ	ל' יטבתה
ג' אתם	יז' לבנה	לא' עברתה
ד' פיהחירת	יח' רסה	לב' ענין גור
ה' מרה	יט' קהללה	לג' מדבר צין
ו' אלם	כ' הרספר	לד' חרההר
ז' ים סוף	כא' חרהה	לה' צלמנה
ח' מדבר סין	כב' מקהללה	לו' פונן
ט' רפהק	כג' תחת	לז' אבת
י' אלוש	כד' תרח	לח' דיבקגור
יא' אפירם	כה' מהקה	לט' עלמק ובלים
יב' מדבר סין	כו' חשמונה	מ' הרי עברים
יג' קברתאוא	כז' מטרות	מא' ערבתאואב
יד' חצרת	כח' בני יעקב	

רפסדות מעצי הלבון שלוחים מחירים מלך צור עלים ליופן ושלמה העלה אותם לירושלם

אתם ראיכם אשר עשית למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואבא אתכם אלי

ים הגדול

